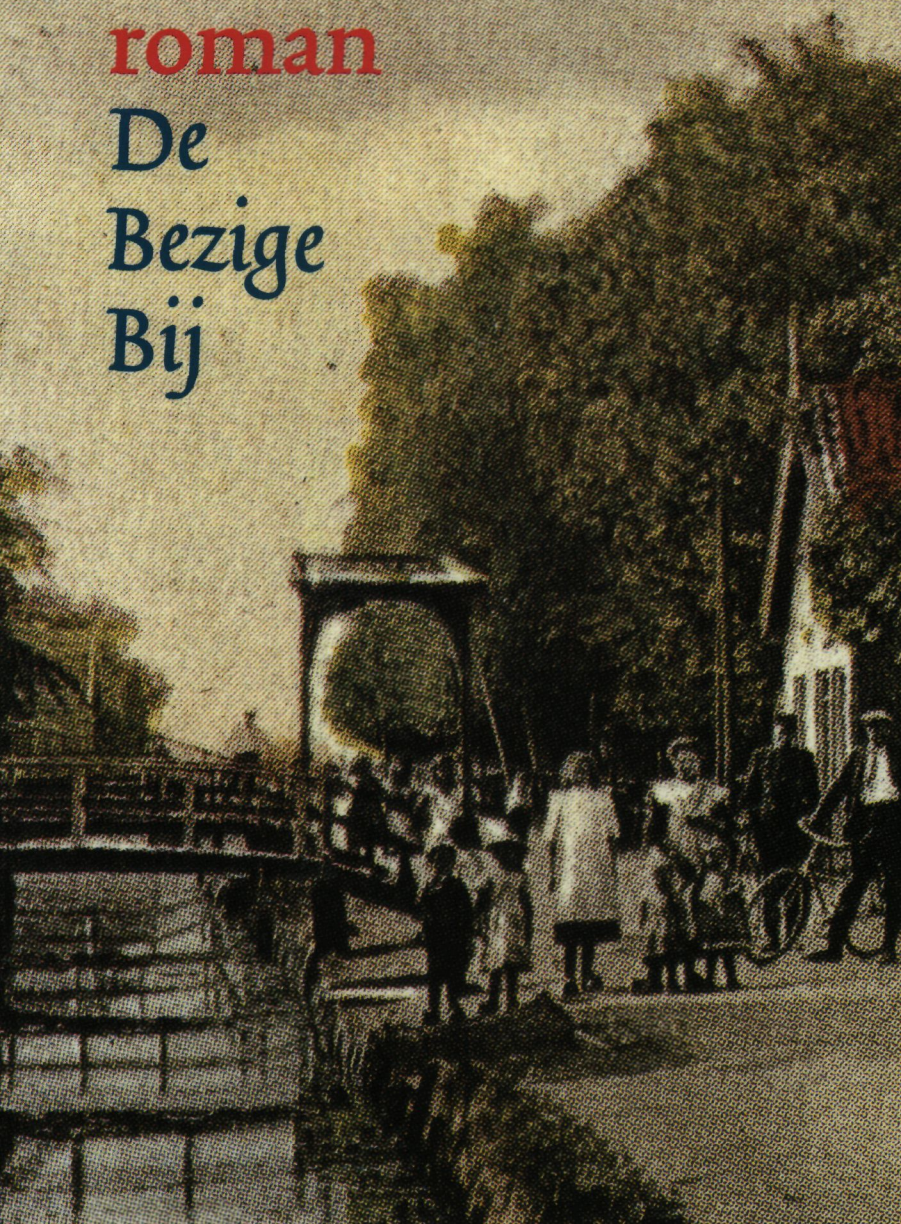

Sal Santen
HEDEN KIJKDAG
roman
De
Bezige
Bij

Heden kijkdag is samengesteld uit alle jeugdherinneringen, die verstrooid in vele van mijn inmiddels uitverkochte boeken voorkomen.

Daarmee is niet gezegd dat Heden kijkdag geen zelfstandige, nieuwe bijdrage tot mijn werk zou vormen. Het boek beslaat een volledige, afgeronde periode van mijn jeugd.

Door de totaliteit van het materiaal is het mij mogelijk geworden, de ziel van wat ik te zeggen heb als 't ware bloot te leggen, en daarmee mijn jeugdherinneringen tot een roman om te vormen.

SAL SANTEN

‘Santen maakt gebruik van eenvoudige middelen, hij vermijdt melancholie en zelfbeklag. Toch is het sterkste punt in zijn werk dat hij emoties overbrengt.’ Algemeen Dagblad

‘Sal Santen beschikt over het vermogen uiterst gecompliceerde mensen en zaken eenvoudig te omschrijven. En hij doorziet niet alleen de karakters om zich heen, maar ook zichzelf.’ Vrij Nederland

HEDEN KIJKDAG

BBLITERAIR

SAL SANTEN

Poste-restante Rood

DE BEZIGE BIJ

Sal Santen
HEDEN KIJKDAG
roman

1987
UITGEVERIJ DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 1987 Sal Santen Amsterdam
Eerste druk juni 1987
Tweede druk oktober 1987
Omslag Frits Stoepman
Druk Tulp Zwolle
ISBN 90 234 3016 6 CIP
NUGI 300

Voor Dick, wijze vriend

Everyone wants to compare a man's life to something. For example, a carpenter once said, 'Man is like a carpenter. A carpenter lives and lives until he dies – and so does man.' A shoemaker once opined that a man's life is like a pair of boots. Once the soles wear away – you can kiss them goodbye. And it's quite natural for a coachman to compare man's life to – forgive the comparison – a horse.

So don't be surprised if a man like me, who has gone through the ups and downs of half a century and is about to write his autobiography, compares his past to a fair.

SHOLOM ALEICHEM *From the fair*

DE JORDAAN

‘Krijsjen dat je deed...’ Terwijl moeder het vertelt, parelen zweetdruppels op haar voorhoofd, alsof zij zich opnieuw geen raad weet met de lastige baby die ik moet zijn geweest. ‘Het begon al in de tram. Ik dacht: er zit een veiligheidsspeld los van zijn luier, of hij heeft een vlooi. Maar in de trein zag ik dat het niet zo was. Ik schaamde me dood voor de mensen in de volle, afgesloten coupé. Zelfs in Arnhem, bij opa en opoe, gilde je nog. Je kreeg er een blauwe kop van, en opa liet de dokter komen. Die zei alleen: ‘Dat kind mankeert niets’, en smakte de deur achter zich toe. Niemand deed die nacht een oog dicht. Eten wou je ook al niet. Alles spuugde je uit, en je begon te trappen als ik je handen vast wilde houden om de pap in je mond te gieten. Zelfs opa, die gek op kinderen was en tegen Saartje altijd ‘Saartje gebakken botje’ zei, werd er sjagrijnig van en verweet me: ‘Het is jouw schuld, jij verwent dat kind veel te veel.’ De volgende ochtend nog ben ik weer met je naar Amsterdam gegaan. Thuis legde ik je in onze bedstee. Je was op slag stil. Je lachte tegen Saartje, want haar had je gemist, omdat ze altijd op je paste als ik in de winkel was. En dat gebeurde dagelijks, vader moest immers in doorsnee weg.’

Moeder vertelt het mij een eeuwigheid later, en ofschoon ik mij er niets van herinner, niet eens meer het bestaan van mijn grootouders in Arnhem, begint dáár mijn jeugd, in het tweede jaar van Wereldoorlog Eén.

Als peuter meende ik, dat kinderen door hun moeder werden uitgepoept. Het vermoeden zal zijn ontstaan toen moeder ineens weer mager was, na de geboorte van mijn broertje Maurits, anderhalf jaar jonger dan ik. Maar ook daar weet ik het fijne niet meer van; afgunstig was ik op hem, dat is zeker, want ik ben altijd jaloers op hem gebleven, mijn hele jeugd lang. Hij lag aan de tiet, en ik kreeg een speen. Totdat het vader ging vervelen. Ineens brandt er iets bitters op mijn tong, en ik spuug de speen uit waar vader mosterd op heeft gesmeerd. Dat herinner ik mij tot de dag van vandaag, want vader heeft me er nog lang mee geplaagd, zo grappig was mijn woedende reactie.

Ik tuur in het halfduister naar Saartje. Zij zit op de grote pot en piest uit haar gat, het straaltje hoor ik kletteren. 'Moe', roept ze als ze weer opstaat, 'Salie houdt me uit de slaap.' Nu bukt moe zich over mij heen. 'Stout kind', moppert ze zachtjes, 'straks maak je Maurits wakker. Kom dan maar weer.'

Haar vingers friemelen in mijn hansop. 'Pst-pst', sist ze, en drukt mijn piesertje, zo noemt ze hem, tegen de koude rand van de pot totdat er wat druppeltjes naar buiten komen. 'Je bent groot.' Ze tilt me moeizaam uit haar gebukte houding op en sjouwt me mee de trap af, naar de bedstee, die door een gordijn van de huiskamer wordt gescheiden. Vader en moeder hebben hun eigen lucht, die ik dáár pas herken, en die ik opsnuif. De warmte van het holletje tussen de twee grote mensen maakt slaperig, maar ik wacht gespannen tot moeder zachtjes gaat ademen, sputterend, met trillende lippen; en vader met wijd geopende mond zijn adem in- en uitgorgelt.

Met mijn handen trek ik me zelf omlaag, zij mogen

het vooral niet merken. Nu ben ik met mijn hoofd onder de zware deken, blijf even liggen in het donker, dat mij figuren voor de ogen tovert. Nauwelijks ademend glijd ik verder naar beneden, bijna tot het voeteneind, en rol mij om. Ik tast met één hand naar moeders nachtpon, trek hem geluidloos omhoog, en word bevangen door een vreemde verwarring: ik wil haar gat zien, maar er is volmaakte duisternis. Dan leg ik mijn hand tegen haar naakte onderlichaam en val meteen in slaap, zonder overgang haast, bedwelmd door haar warmte.

Ik peuter aan bandjes, die er anders nooit zitten. Een harig been, waar ik niets van begrijp. Een weerbarstige ruk. Dan draait vader zich om, en slaapt door. Ademloos blijf ik nog even liggen, wriemel mij omhoog. Mijn hart bonst na in mijn keel; hij heeft er niets van gemerkt.

‘En nu maken jullie geen ruzie meer, anders krijgen jullie voor je kont’, roept moeder hees-opgewonden uit de winkel, waar zij de klanten helpt als vader er niet is, naar het achterkamertje-magazijn dat doordrenkt is van de wrange en toch lekkere lucht van gelooide leer en waarvan de muren schuilgaan achter stellingen volgepropt met pakjes tacks, gummihakken, veters en schoenhaakjes, nijptangen en schoenmakershamers. Op de grond een stapel leesten, die je tegen elkaar kan kleppen. In een afzonderlijk vak schoensmeer, in kleine doosjes voor de verkoop aan gewone klanten; in machtige dozen voor schoenmakers, die er enige maanden mee voortkunnen. Als je zo’n doos op zijn zijkant met je voet heen en weer rolt, valt soms het deksel eraf.

Even glijdt mijn wijsvinger langs het smeug-gladde oppervlak. 'Kom eens hier', zeg ik tegen Maurits, en veeg een zwarte streep op zijn voorhoofd. 'Ssst, niet schreeuwen...' Ik knijp zijn lippen met mijn duim en vinger dicht. 'Straks hoort moe het. Dan wordt ze kwaad. Dan vertelt ze het aan pa. Wil jij wel Zwarte Piet zijn? Ja? Als je zoet bent.' Ik aai smeer langs zijn wangen, zijn neus, de hals nog, maar daar hoort immers een brede fluwelen kraag te zitten. Om het oliestel in de keuken boven zitten ringen. Alleen de grootste ervan past, met moeite, en bijna gaat Maurits huilen omdat zijn oor er niet door wil, tot de kraag omhoogglijdt en op zijn schouders blijft hangen. In triomf neem ik hem aan de hand mee naar moeder, die het helemaal niet leuk vindt, en de kraag niet meer van zijn hoofd kan krijgen.

Zenuwachtig doet ze de winkel deur aan de buitenkant op slot en trekt Maurits met zich mee de straat uit. Ik ren achter haar aan, wil haar ook een hand geven, maar zij duwt mij van zich af, en terwijl ik struikel en met mijn buik plat op straat val, ben ik ze even helemaal kwijt. Ik krabbel weer op en zie in de verte de Westertoren, maar zo zijn ze niet gegaan. Op de hoek van de Rozengracht slaan zij rechtsaf. Ik haast me achter ze aan, tot ik nog slechts van ze word gescheiden door een groepje kinderen, waarvan er één naar Maurits roept: 'Hij heeft kak an se porem.' Ik grijp moeders hand en hol met haar mee, terwijl ze Maurits nu draagt.

'Jij blijft in de wachtkamer', zegt moeder en drukt me op een stoel, waarna ze met Maurits de behandelkamer van de dokter binnengaat. Eventjes maar... Waarom heeft de dokter er niets aan gedaan? 'Kom mee', zegt moeder kortaf.

Op de hoek van de Bloemstraat en de Tweede Bloemdwarsstraat, enkele huizen bij onze winkel vandaan, blijft moeder staan voor de smederij, een geheimzinnige donkere ruimte, waar ik, als ik op mijn tenen sta en met mijn kin opgeheven aan de blauwstenen vensterbank hang, door het met gaas beschermde venster soms de smid zie beuken op witgloeiend ijzer waarvan de vonken in het rond spatten. Nu mag ik mee naar binnen, achter moeder aan, die Maurits op de stenen vloer neerzet. 'Zo buurvrouw', zegt de man beleefd, en schiet in de lach: 'Wat heb ik nou an me reet hangen?'

De twee poten van een grote, zwarte schaar worden langzaam dichtgeknepen in de knarsende ijzeren kraag. Als hij Maurits maar geen pijn doet. Als hij hem maar niet in zijn wang knipt, of in zijn nek. 'Zal ik jou eens een koppie kleiner maken?' dreigt hij schertsend als Maurits zich wil losrukken. 'Dat doen we anders.' Hij gaat zitten, drukt Mau tussen zijn knieën als in een bankschroef. De kraag valt in tweeën rinkelend op de grond.

Moeder, het hoofd voorovergebogen, gooit de kastanjebruine haarmassa naar voren; je kan haar zelf nauwelijks nog zien. Uit een geurig flesje besprenkelt zij haar hoofdhuid, wrijft de druppels stevig in, bevochtigt ook de haarstrengels en kamt die in lange halen, totdat ze blijft steken en de haren iets omhoogtrekt om ze met de volle hand stevig vast te houden en er net zo lang met de kam in te hakken tot de verwarde haarknoop is opgelost. Ten slotte golft een brede stroom van haren glanzend tot aan de grond. Nooit begrijp ik dat zij zich niet bezeert als ze er zo aan staat te rukken.

Dan krast de stofkam over onze hoofdhuid, en moe-

der zegt alleen: 'Hou je ogen goed dicht, dat er geen haarwater in komt.' Soms laat zij een wit bolletje tussen de tanden van de kam zien, een neetje, of iets dat ervoor door moet gaan.

Ik zit bij vader op schoot en dans mee met het ritme van zijn kniebeweging, terwijl de holte van zijn hand tegen mijn blote billen kletst zonder dat het pijn doet. Hortsik-paardje. Ik krijg een 'baardje', dan schuurt zijn stoppelige kin langs mijn wangen, of een griezellig-jeukende aai met zijn snor. Hij drukt met zijn volle hand een groot gouden horloge met slagwerk tegen mijn oor, totdat ik fijntjes de uren hoor slaan als van een torenklok ergens ver weg.

Iedereen zegt: 'Wat lijkt die jongen op zijn vader, zijn ogen zijn even donker, zijn haar is blauwzwart.' 'Je lijkt op Barend', herhaalt opoe in de Foeliedwarsstraat, terwijl ze aardappelen zit te schillen in de woonruimte die eens een winkeltje is geweest. De toonbank staat er nog, nu wordt erop gekaart; daarachter een stelling met tabakspotten van Delfts blauw en grote vierkante trommels waar eens koffie en thee in werden opgeborgen. De groen uitgeslagen, bronzen bel in de winkel deur rinkelt even driftig als die bij ons thuis, en we roepen 'vollek' als we binnenkomen. En soms neemt opoe me mee om melk te halen bij Woudenberg om de hoek, in een donkere stal waar het stinkt naar mest en waar ik aan de hand word meegeleid tot vlak bij een koe die daar wordt gemolken: vier roze, wrattige tietten spuiten om beurten hun straaltje melk in een emmer.

's Avonds worden we gekleed te bed gelegd bij opoe, omdat het zo laat is, maar voor vader en moeder nog te vroeg om al naar huis te gaan op zondagavond, en als we geen haast maken klinkt het onverbiddelijk: 'Kom, naar bed jullie.' 'Ik ben gjoter dan Maurits', zeur ik, en ineens heeft de hele familie onbedaarlijke lol om mijn Jordaans. 'Zeg nog eens: me poute.'

Laat in de avond worden we weer opgenomen. Vader draagt mij altijd, moeder neemt Maurits, Saartje loopt. Rillerig en slaapdronken leun ik tegen vaders borst, mijn kin op zijn schouder, tot ik weer indommel en wakker schrik als de tram stopt op de Rozengracht, halte Rozentheater. Spuug kleeft in mijn hals, zo heb ik liggen kwijlen in mijn slaap.

De klas van het christelijke bewaarschooltje aan de Ter Haarstraat wordt gelig verlicht door een peerlamp met gloeidraden die een geheimzinnige streep in je ogen achterlaten als je erin kijkt. Dat mag niet. Dan krijg je slechte ogen en wordt juf kwaad. Alle kinderen de handjes vouwen. Oogjes dicht. De hoofdjes buigen. Goed zo. En nu zeggen jullie me na: *Here – here; zegen – zegen; deze – deze; spijs – spijs; en drank, nee: èn drank – èn drank; amen – armen; ámen zeg ik, dat hoort zo als je den Here wilt danken, nog eens: amen – amen.*

Nu moet je je kroes pakken, van blauwe of rode email. Een groot meisje schenkt er melk in, blauwig van kleur door toegevoegd water. De boterhamtrommeltjes worden uitgereikt. Het mijne is rood, met zwarte schaatsenrijders erop, er bengelt een groen bandje aan waarmee het om mijn nek kan hangen; een klepje, dat je met enige kracht moet openen, sluit de boterhammetjes af. En nog eens: 'Here zegen deze

spijs en drank, amen.' Ik kan die woorden wel dromen. Ik moet ze altijd opzeggen voor oom Izaak. Dan lacht hij en krijg ik een cent. Ik weet niet waarom, maar het is gauw verdiend voor een pijp zoethout. Wie is Here? Wat zegen? En spijs? Het woord doet me aan spuug denken, dat kan het niet zijn. Maar opoe zegt soms tegen pa: 'Hoe kun je de kinderen op een christelijk kakschooltje doen?' Juf vertelt van een grote tent, waarin een man spreekt die zij Jezus noemt. Ik luister er ademloos naar, en mijn oren worden rood.

'Wie reukt er hier zo vies?' wil juf weten. Zij snuffelt aan ieder van ons, maar bij mij blijft zij langer staan. Dan haast ze zich de klas uit en komt met Saartje terug. 'Je broertje heeft het in zijn broek gedaan', zegt ze en trekt nu pas een benauwd gezicht. 'Neem hem maar mee naar huis, dan kan je moeder hem verschonen.'

Wijdbeens waggel ik mee aan de hand van Saartje, onder de bomen bij het water van de Nassaukade. Ik wil niet voortmaken, het kleeft als je niet voorzichtig loopt. Op de brug naar de Rozengracht blijven we staan. Ik houd me vast aan een spijl van de leuning, trap een steentje in het water terwijl een dekschuit onder ons door glijdt. 'Als je niet opschiet, zal ik het tegen moe zeggen.'

In de winkel staat pa met een klant. Even kijkt hij verbaasd als wij binnenkomen, trekt rimpels in zijn voorhoofd. 'Sientje', roept hij dan, 'kom eens. Je oudste zoon heeft een boks vol keutels.' Vader schatert het uit en dat valt mee, hij lacht er dus om.

'Gaan jullie maar bij Funke in de rij staan', zegt moeder later. 'Daar hebben ze roggebrood vandaag. Straks kom ik jullie aflossen.' We schuifelen mee, in de rij

mensen tussen de Bloemstraat en de Rozengracht. Het heeft gesneeuwd, de zwarte modderige brij op de stoep dringt door je schoenen. Saartje houdt mij stevig vast als anderen zich vóór ons willen dringen. Om de hoek is de bakkerij. De bitterzoete geur van het roggebrood kun je al ruiken. En de mensen zeggen tegen elkaar, dat de oorlog is afgelopen.

‘Pas op,’ schreeuwt mijn neefje Bram uit Nijmegen, ‘de straat loopt hier omlaag. Laat niet los.’ Krampachtiger wordt mijn greep, mijn bovenlichaam schokt mee met de duwstang van de vliegende hollander die steeds vlugger heen en weer beweegt. ‘Goed sturen’, hoor ik nog roepen, en met alle kracht duw ik het geleng van mijn schoenen tegen de vooras. Een duwtje links en je maakt al een zwenking, een zetje rechts en je gaat slingeren. De muur trekt mij onweerstaanbaar aan. Verwijfeld wring ik mijn hoofd in de andere richting, en vlieg met een klap tegen een huis, kantel en blijf even ademloos liggen. Ik sta op, monster me zelf. Alleen mijn knie is geschaafd. Misschien heeft niemand het gezien. Ik til de vliegende hollander overeind. In de vooras zit een knik. Als je er niet op let, zie je het niet. Ik ga weer op de peervormige plank zitten, en duw de stang op. De vooras breekt in tweeën.

Wat zal ik tegen oom zeggen? Dat de straat omlaagliep? Daar had Bram mij voor gewaarschuwd. ‘Het kwam omdat hij omviel’, hou ik vol. Dan begint oom plotseling te schreeuwen: ‘Hou je stomme smoel. Of jullie zijn aan het knokken, of jullie breken de boel af. Geen wonder als de familie jullie niet te logeren wil hebben. Hier komen jullie ook niet meer.’

Op de smalle stoep voor de winkel gooit een meisje de steen een vak verder, om ernaartoe te hinkelen. De krijstreden die de vakken van de hinkelbaan afbakenen, mag ze niet aanraken. Ik kijk ernaar, Maurits aan de hand, in zijn witte pakje, want we gaan uit. Nu wil hij zich losrukken om de steen te pakken, die het meisje te ver heeft gegooid en in de goot is terechtgekomen. Ik trek Maurits naar me toe. 'Kan je wel tegen zo'n klein kind', zegt het meisje, en wil me van de stoep duwen. Nu rukt Maurits zich los, zo plotseling dat hij wankelt, en achterover tegen de stoeprand valt. Hij krabbelt weer op. Er zit modder aan zijn broek. Ik wil het eraf vegen met mijn mouw, voordat moeder het straks ziet.

'Hij het een gat in se kop', zegt het meisje alleen, en doet een stap achteruit. Hoe kan dat nou, een gat? Waar je in kan kijken? Ze is gek, denk ik, maar op hetzelfde ogenblik zie ik, dat het haar op Maurits' achterhoofd donkerder wordt, natter, tot in zijn hals, waar een smoezelig-rode vochtplek zich uitspreidt. 'U soon-tje het een gat in se kanes', schreeuwt het meisje in de open winkeldeur.

Zenuwachtig komt moeder naar buiten hollen, kijkt even naar ons, tilt Maurits op. 'Arm kind', zegt ze. En, tegen mij: 'Deugniet. Jij vermoordt je broertje nog eens. Nooit kan ik jullie een ogenblik alleen laten.' Nu begint ze te huilen.

Gehaast loopt ze de straat uit naar de Rozengracht, Maurits nog in haar armen. Ik volg op een afstand. Ze gaat bij de apotheek naar binnen, waar het altijd zo lekker ruikt terwijl Saartje dan vindt dat het stinkt. Met voorhoofd en neus tegen het winkelraam gedrukt zie ik een vrouw met een wit schort een schaar pakken. Zij knipt voorzichtig in Maurits' hoofdhaar en moeder

houdt hem onder zijn kin vast. Met een watje veegt zij de kale plek schoon. Die is helemaal niet zo groot. Het is geen gat, gewoon een schram. Zij smeert er iets bruins op, doet er een verband over, dat zij met pleisters vastplakt. Ze geeft hem ook iets te drinken, en een dropje.

Moeder draagt Maurits nu niet meer. Hij huppelt naast haar, maar als ik erbij wil komen om haar ook een hand te geven, duwt ze me weg. 'Ondeugend kind', zegt ze weer, 'ik zal het straks aan je vader vertellen.' 'Ik heb het echt niet gedaan', jank ik. 'Ik wil van jou niets meer weten', antwoordt ze alleen.

En dan, bij de winkel: 'Jullie blijven binnen tot vader komt. Kom jij maar bij mij zitten spelen', zegt ze tegen Maurits. 'En jij gaat naar boven, naar de vlier-ring.'

Langzaam loop ik de trap op, die tussen alle treden een opening heeft waar je doorheen kan zien, en dan is het net alsof alles op zijn kop staat. Rotmens, mompel ik voortdurend in me zelf, het was niet eens mijn schuld. Altijd moet ze Maurits voorttrekken. Ik ga op bed zitten. Mijn gezicht gloeit terwijl ik voor me uit staar, het hoofd in de handen, de ellebogen op mijn knieën steunend, en soms spuug ik op de grond, lekker, dan moet ze het zelf maar weten. Ik zal aan vader vertellen dat moeder me geduwd heeft. Bijna was ik gevallen. Dan had ik ook een gat in mijn kop gehad. Misschien was ik wel doodgegaan. Dan zou je haar zien grienen. Wel goed voor haar. Ik moet er zelf om huilen.

Plotseling hoor ik iemand de trap op komen. Het hoofd van vader verrijst boven de bodem van de vlier-ring, dan zijn bovenlichaam. Met grote stappen komt hij op me af. 'Ik zal jou leren', gromt hij, pakt me beet,

trekt driftig-onhandig mijn broek van mijn gat en legt me over zijn knie. Zijn volle hand komt op mijn billen terecht alsof hij er spijkers in wil slaan, of naalden, het prikt overal tegelijk. 'Jij blijft voortaan wel van je broertje af.'

Een jongetje huilt op de stoep van het Frederik Hendrikplantsoen. Zijn moeder trekt hem mee naar binnen, het gebouw in met gaas voor de ramen: de grote school. Ik jank lekker niet. Ik ben al op het bewaarschooltje geweest, er vlak bij. Moet je dáár bang voor zijn? Maurits is nog op het kakschooltje, maar nu word ik net zo groot als Saartje.

Vader is failliet gegaan omdat hij een enorme partij oorlogsveters niet meer kan verkopen. Daar wordt over gesproken, daar wordt ruzie over gemaakt, en geschreeuwd, zodat ik mijn hoofd onder de dekens trek. Ons huis wordt geveild, ook het pakhuis aan de overkant, en wij hebben geen woning meer. Verhuismannen komen de kamer leeghalen: de roodbruine kast die eruitziet als een brede man met een buikje, en die altijd vlamt op zijn wortelnoten huid, behalve die dag, omdat hij niet meer is gewreven en dof geworden als het haar van een ziek kind. Moeder neemt het tinnen, peervormige theepotje, en het rode pluchen kleed van tafel, dat aan de kamer juist zijn geheimzinnige warmte gaf.

Achter het oliestel in de keuken staat nog een schoeltje met afgebrande lucifers, daarnaast een doosje echte. Er is niemand bij. Ik kan er gerust een aansteken om te zien hoe lang hij brandt. De vlam is op de helft, en als ik niet uitkijk, schroeit hij mijn vingertoppen. Weer steek in een lucifer aan, houd hem bij de

afgebrande lucifers, en steeds groter wordt de vlam met zijn vuilgele, fladderende tong. Hoor ik vader aankomen? 'Jij maakt nog eens brand', heeft hij al eerder tegen mij gezegd. Nou, lekker, dan moeten ze ons huis maar niet afpikken.

Nu gaan pa en moe en Saartje bij opa en opoe wonen. Alleen ik niet, met Maupie, wij moeten naar tante Roosje in de Tolstraat.

BIBBERTJESPUDDING

‘Poepen? Moet je poepen? Dat woord kennen wij hier niet. Je moet zeggen: een grote boodschap, of gewoon: een grote. En piesen zeggen wij ook niet’, vervolgt tante Roosje. Ik dacht juist dat piesen netjes was en alleen pissen of zeiken niet mocht. ‘Fatsoenlijke mensen hebben het over ‘een kleine boodschap’ of ‘een kleintje’. En als je geweest bent, moet je de wc doortrekken.’ Daar had vader het over gehad toen hij over die nieuwe woningen sprak: je trekt aan een touw en je bolus spoelt weg, en dan blijft er een beetje water in de pot om je handen te wassen.’ Maar dat was een geintje geweest, want de grote mensen hadden erom gelachen.

Ineens is tante weer vriendelijk, en dat is juist zo moeilijk bij haar, je weet nooit of het goed is wat je doet; soms is ze hatelijk als je gewoon wat vraagt en een andere keer is ze lief als je het niet verwacht. ‘Ga maar met Maurits op straat spelen. Karl en Loetje zijn ook buiten.’

‘Zijn dat nou jullie neefjes?’ vraagt een magere jongen met een kniebroek aan, en met een jasje in plaats van een bloes zoals ik aan heb. Hij is ongeveer zo oud als Karl, negen jaar misschien. Het groepje jongens neemt ons op, ik krijg een kleur en stamel: ‘Tante Roosje heeft gezegd dat we met jullie mee mochten doen.’

‘Tante Roosje, ha tante Roosje’, roept een van de jongens plotseling, en begint te zingen: ‘Onder de brug bij tante Roosje kun je kakken in een doosje...’ maar

voor hij verder kan gaan legt Karl een hand op zijn mond en schreeuwt: 'Ik laat mijn moeder niet beledigen.'

'Het was zo maar een liedje', beweert de jongen, 'kan ik er wat aan doen dat je moeder ook zo heet?'

'Zal je het dan nooit meer zingen?' dringt Karl aan met iets smekends in zijn stem. 'Geef je hand erop', maar als hij die wil pakken, houdt de jongen hem schuin voor zijn gulp.

'Vriendjes knokken niet', zegt Loetje gauw. 'Tik-kie, jij bent hem.' Hij draait zich haastig om en wil wegrekken, stoot met zijn elleboog tegen mijn neus. Tranen springen in mijn ogen, en ik voel het warm worden langs mijn kin en in mijn hals. Dat is altijd zo, bij het minste of geringste heb ik een bloedneusie. Verschrikt staan de jongens om mij heen, behalve Maurits, die mijn hand blijft vasthouden. 'Ga jij eens op-zij', zegt een vrouw die is blijven staan tegen hem, en dan tegen mij: 'Doe je hoofd eens achterover.' Het bloed loopt langs mijn hals in mijn bloes. 'Misschien helpt een sleutel', roept Karl. Een stukje ijzer, van de straat opgepakt, wordt in mijn nek gelegd.

Met het hoofd achterover word ik naar de huisdeur geloodst. 'Ma...', zegt Karl, maar ik word al meegetrokken naar de keuken. Ze zet de kraan wijd open en duwt mijn hoofd eronder, zodat de koude straal langs mijn rug loopt en mijn kleren doorweekt. Ik huiver en wil me losrukken, maar tante sust: 'Je hoeft niet bang te zijn, het is water wat je voelt, geen bloed.'

'Ma, heb je...', vraagt mijn nichtje Lenie aan tafel. Ze is net zo oud als Saartje, maar zegt 'jij' tegen oom en tante, dat doen ze allemaal, alleen wij moeten 'u' zeggen, zoals thuis.

‘Je moet dooreten en niet zitten dromen, sjloume’, maant oom Jochem. Bedoelt hij mij? Of Maurits? Sjloume? Is dat slome? Slome duikelaar? Zou hij me een slome vinden?

‘Ja jij, Salie’, zegt tante. Zou ze gemerkt hebben dat ik die kleverige ballen niet lekker vind? Kleizen, zeggen ze ertegen, matzekleizen. Waarom doen ze die in de soep? Net snot.

‘Linzensoep is toch lekker’, dringt oom Jochem aan.

Ik staar in de donkerbruine soepmassa voor mij. Wat ik ook zeg, het deugt toch niet. Zij zijn daar veel knapper in dan ik, maar ik kokhals, en ineens weet ik het en zeg: ‘Linzensoep is van vies water gekookt.’

‘Eet je bord nou maar leeg’, zegt tante, ‘dan krijg je straks bibbertjespudding.’

En weer lachen ze, want bibbertjespudding is hùn woord.

Ik lach met ze mee. Dat moet je doen, lachen om hun grapjes, want zij zijn veel geestiger dan wij thuis, en knapper en veel fatsoenlijker.

Tante Roosje komt Karl en Loetje een nachtzoentje brengen. Zou ik er ook een krijgen? En Maurits? Zij bukt zich over mij heen, ik voel haar lippen op mijn voorhoofd, en voorzichtig aai ik over die plek als zij ‘welterusten’ heeft gezegd en verdwenen is, en ik ben opgewonden van blijdschap. Misschien is zij toch wel lief. Ze heeft tenminste niet zulke gekke haren als moeder, en ook geen wratje op haar gezicht.

En toch denk ik alleen maar aan vader en moeder en Saartje en voel me in de steek gelaten. Totdat vader ons na vier lange maanden komt halen, omdat hij weer een eigen woning voor ons heeft gevonden.

ARTIS

Een gemeubileerde etage in de Plantage Doklaan, waar niets van onszelf is. Tegenover ons huis liggen de goederenloodsen van de spoorwegen, holle ruimten waar je naar binnen kunt schreeuwen en je stem hoort weerkaatsen. En om de hoek ligt Artis, onverschillig voor wat er buiten zijn grondgebied leeft. Op de tramrails voor de ingang, leggen we grote spijkers die door de wielen worden platgewalst. Een jongen springt op de koppeling van een tramstel en rijdt mee tot de Middenlaan.

Waren we maar lid van Artis, net als mijn vriendjes. Zij mogen voor niets naar binnen. Wij hebben daar geen geld voor, vader is naar Duitsland om geld te verdienen.

Buiten is Chris, een jongen uit de straat aan het knikkeren. Hij zit bij mij op de nieuwe school, verderop in de Doklaan. Als ik wil meespelen, zegt hij: 'Jullie zijn joden, hè?' Dat is een scheldwoord, net als kelérelijker, en ik antwoord: 'Je bent zelf een jood.'

Het is woensdagmiddag, en er is gelukkig geen school. 'Wie gaat er mee naar Artis?' vraagt een oudere jongen. 'Ik ben geen lid', zeg ik, en blijf staan. 'Je kan gerust met ons mee naar binnen lopen. Dat zien ze toch niet', dringt Chris aan. 'Hij ook?' en ik wijs op Maurits, die bij me staat. 'Zo'n klein kind nemen we niet mee.' Hem hier alleen laten, dat durf ik niet. 'Kom nou', opnieuw dringt Chris aan. 'Hij zal heus niet weglopen in die tijd. Voor dat halfuurtje!' Misschien kan

ik alleen teruggaan, na een kwartiertje. Dat is toch zo erg niet. Maar Maurits drukt zijn hand steviger in de mijne en zeurt: 'Ik wil ook.' Mijn vriendjes slenteren de straat al uit. Ik ruk me los. 'Als je op me wacht, krijg je een ijsje van me', bezweer ik en ren de jongens achterna. Op de hoek kijk ik nog even of hij is blijven staan. Gelukkig, hij huilt alleen maar.

'Nee, niet door het draaihekje', waarschuwt Chris. Er is een eigen ingang voor leden. Als ze me aanhouden zal ik zeggen, dat we hier pas wonen en dat mijn vader ook lid wil worden. Maar niemand let op ons.

Ik ren mee, de papegaaienlaan in. Aan weerszijden schommelen de krijsende, bonte vogels in hun halve hoepels. Mensen duwen kesousjes in hun kromme snavels, laten ze soms uit angst vallen. We rapen ze op, zodra ze zijn doorgelopen, graaien ze voor elkaars handen weg en pellen ze voor ons zelf. Die dieren krijgen toch wel.

We slenteren door naar de apen met hun gekleurde konten. Een ervan draait een spiegeltje om, maar begint er, als hij aan de achterkant niets ziet, met zijn gele tanden op te bijten. 'Kijk die eens', schreeuwt Chris. Elkaar aanstotend kijken we naar de lange punt die een aapje met driftige handbewegingen tussen zijn benen te voorschijn heeft getoverd.

'Maken jullie niet zo'n herrie', zegt een oppasser, die plotseling achter ons blijkt te staan. 'Als jullie niet rustiger zijn stuur ik jullie de tuin uit.'

'O ja, mijn vader is lid, dat durft u toch niet', antwoordt een van de grootste jongens.

Nijdig grijpt de man hem bij de schouder. 'Wie durft dat niet, snotneus? Ik weet nog iets beters: ik zal jullie namen eens opschrijven. Dan krijgen ze thuis een mooi briefje. Eens zien of je dan ook zoveel praatjes

tegenover je vader hebt.' Zich betastend, haalt hij een notitieboekje uit zijn blauwe kiel te voorschijn.

De schrik blijft in mijn keel steken. Als hij mijn naam opschrijft, weten ze meteen dat we geen lid zijn. Dan krijgt vader straf. Dan weet hij ook dat ik stiekem naar Artis ben gegaan. Dat ik Maurits niet mee heb genomen. Voorzichtig doe ik een stap achteruit. De man heeft mij nog niet opgemerkt, en anders denkt hij misschien dat ik er niet bij hoor.

'Hee, jij daar!' hoor ik hem roepen. Ik ren weg naar de uitgang van de apenzaal, struikel bijna de trap af en hol het grindpad op. Even blijf ik staan. Waar moet ik naar toe? Niet naar de uitgang. Daar zijn ze misschien gewaarschuwd. Of ze vragen: 'Wie ben jij? Waar is je kaartje?'

Er komt een oppasser aan op een fiets. Ik ga tussen de mensen staan bij de olifanten, tot hij verdwenen is. Daarginds is een laag hek. Ik klim eroverheen en sta in een lange, stenen gang. Een binnenplaats ligt er verlaten bij, maar in het huis ertegenover houdt een oppasser een jutezak open, een lange jongen gooit er hooi in. Gebukt ren ik onder het raam door. Rechts van het huis is weer een hek, te hoog om erover te klimmen, en angstig trek ik aan de klink. Piepend, de onderkant langs stenen schurend, gaat het open. Gauw naar buiten. Niet omkijken. Niet hollen. Op de Doklaan zijn misschien andere mannen, die me dan grijpen. Als ze me nu aanhouden, zeg ik dat ik verdwaald ben. Als je fluit hebben ze helemaal geen erg in je, en ik sis een deuntje tussen mijn tanden. Vlugger lopen, je bent zó bij de loodsen. Daar blijf ik even staan. Dan, met een schok: Als Maurits maar op me heeft gewacht. Zó lang ben ik echt niet weg geweest.

Waarom speelt hij nu niet op de stoep? Misschien

heeft hij me zien aankomen en zich verstopt. Ergens staat een deur open. 'Maurits', roep ik in de donkere, holle gang, maar niet te hard, anders hoort moeder het. 'Heb jij mijn broertje gezien?' vraag ik aan een meisje. Ik kijk aan de overkant in een loods, hoor mijn stem weergalmen. Nee, zo hoog kan hij niet klimmen. Ik loop door tot aan de brug van de Achtergracht. Als hij er maar niet overheen is gegaan, dan verdwaalt-ie. Misschien heeft een buurvrouw hem meegenomen, om boodschappen te doen.

In de verte klappt een vrouw in haar handen. Moeder staat op het balkon, naast haar Maurits. Hij lebbert aan een ijsje, en door mijn angst heen bonst mijn hart van woede: hij heeft een ijsje gekregen, ik niet. Maar als ik boven kom en protesteer, schudt moeder me door elkaar. 'Afschuwelijke jongen', zegt ze tegen me, 'ik weet niet meer wat ik met jou moet beginnen. Het zal je er later naar vergaan. Dan is het te laat. Dan zal je er spijt van hebben.'

Ook in de Doklaan wonen wij niet langer dan een half jaar, want vader heeft een woning gevonden in Tuindorp Oostzaan, helemaal buiten de stad.

TUINDORP OOSTZAAN

Daar lopen we, aan de hand van vader het avontuur tegemoet: Tuindorp Oostzaan. Het is een hele tippel, het bootje gaat nog niet verder dan Goedkoop. Moeder en Saartje zijn vooruitgegaan met de verhuisman, ik en Maurits vormen vandaag de achterhoede.

Stevig houden we vader vast; hij is er tenminste bij, na alle wisselvalligheden van het afgelopen jaar, we willen hem voor geen geld loslaten. Maar onze ogen kennen geen rust en we kwebbelen tegen hem, om beurten en elkaar in de rede vallend. Kijk dit eens, moet je daar zien. De ruimte verwacht ons en openbaart haar wonderen.

Links zijn scheepswerven. De romp van een zeeboot, droog, op het land, nog hoger dan een huis. Helemaal geroest; moet dat een nieuw schip worden? Nageljongens doen hun best, het driftig ritme van hun geklink begeleidt onze passen en jaagt ze op.

Is dat daar een baggermolen, vader? Hoog rijzen die bakken in de lucht, gaan ze ook zo diep in het water? Hoe kan het dat ze niet omvallen, als ze omlaag draaien? De modder verdwijnt in een grote schuit en daarna in buizen, die over het opgespoten land, aan de andere kant van de weg, lopen.

Ten slotte: de Zonneweg, waar wij komen te wonen, ons hart bonst als wij rechtsaf slaan, op zoek naar nummer dertig. Het is de tweede poort, vertelt vader. Dat het een poortwoning is weten wij al lang, hij heeft het wel twintig keer moeten zeggen. Er zijn kloppers op de deuren en tuintjes voor het huis, erachter ook en die moeten nog veel groter zijn.

Vader tilt ons op. Om beurten laten we de klopper op de deur dreunen. Moeder doet open, dat gekke mens huilt als ze ons ziet en geeft ons een zoen. Ba, mijn wang is helemaal nat, met mijn schouder wrijf ik hem droog.

Nu zwermen we uit, in de poortwoning met zijn zeven kamers, ons kasteel. En terwijl vader en moeder aan het slepen zijn, de tafel hier, een stoel daar, nemen wij bezit van alle kamers en rennen elkaar achterna, door al die ruimte.

De schoenmakerswerkplaats komt boven, in een van de slaapkamers. Saartje krijgt een eigen kamertje, helemaal alleen, Maup en ik moeten er een delen. Aan de andere kant van de trap komen vader en moeder te slapen. Ver weg, denk ik, maar dicht genoeg bij om ze te horen stoeien.

In de achtertuin gras en onkruid. Ik vind het mooie bloemen, zonde om die weg te doen. Een buurvrouw zegt ons goeiendag, later geeft ze thee.

Dan is het vier uur, zwermen kinderen komen uit school, de meesten met klompen aan. In de andere helft van de poort hebben ze twee jongens, ontdekken we, twee meisjes ook. Aarzelend maken we kennis, ik vind ze aardig. Ze nemen ons mee in de kring en al gauw hollen we door de straat: diefie met verlos. We leren andere kinderen bij hun naam, die moet je weten, hoe kun je ze anders aftikken aan de verlospaal?

Er is nog veel meer. Onder de draaischijven tussen de rails, die de lorries een nieuwe richting moeten geven, zitten grote looiedaaien, ze zijn honderd knikkers waard. Als je met een paar jongens zo'n schijf optilt, kun je ze pakken. Je moet het gauw doen, het is zwaar tillen, als je hand ertussen komt krijg je hem niet los. Verderop loopt een wacht.

's Avonds brengen we briefjes rond, die vader zelf heeft geschreven, want wij hebben klanten nodig. Hij is een goede schoenmaker, vertelt hij erin, en niet duur.

Saartje heeft een poesje mee naar huis genomen, dat ze op straat heeft gevonden en dat niet meer bij haar weg wil. Het is een grijs katje, met een grote kop. Als je een draadje voor zijn neus wegtrekt, springt hij erachteraan. Het is net een wolletje. Hij rent door het huis, hij heeft dan weer de-wind-in-zijn-toges, zoals vader het noemt. Maar in de gordijnen mag hij niet komen.

Kneutje is een leuke naam. Zo heeft Saartje hem genoemd. Ja, eigenlijk is zij de baas over hem. En als hij op je schoot zit, van wie is hij dan? Je kan hem toch niet op de grond zetten als hij bij je ligt te spinnen?

Voor een kat is het een gek beest. Hij gaat met moeder mee wanneer zij schoenen wegbrengt. Met zijn staart omhoog loopt hij achter haar aan. Als ze bij een klant moet zijn, blijft hij gewoon wachten. Soms komt een hond hem pesten, maar Kneutje is goochem en klimt gauw in een boom. Blaffen doet geen pijn. Als het veilig is komt hij weer naar beneden. Dan is moeder al doorgelopen, ze kan niet op die kat blijven wachten.

Op school valt het niet mee. Ik zit op de Orionschool bij juffrouw Van Haalen in de klas. Zij is een rijzige, strenge vrouw die niets van mij begrijpt. Ze vindt me dom omdat ik niet alles weet, en dat brengt me nog meer in de war. Snapt ze dan niet dat ik door het voortdurend verhuizen in één jaar tijds drie maal in een andere eerste klas heb gezeten? In de Jordaan, bij tante

Roosje en in de Doklaan. En nu zijn Saartje en ik nog een half jaar vooruitgezet ook, omdat het schooljaar hier niet in de zomer, maar na de kerstvakantie begint.

Het wordt lekker warm in bed, alsof ik in een bad zit. Heb ik gepiest? Verschrikkelijk. Maupie mag het niet merken, anders gaat hij tegen me schreeuwen en beweert hij dat hij ook nat is geworden. Net doen of ik slaap. Nu wordt hij wakker en trekt aan de deken, schudt mij heen en weer. Geen sjoerge geven.

De klok slaat half negen. Nu kan ik wel naar beneden gaan. Eerst de deken omhoog trekken, heel netjes, zodat je niets van die gele plek ziet. Mijn hansop is al een beetje droog.

Pa en moe zeggen er niets van dat ik weer in bed pies. Saartje vertelt me dat ik niet met juffrouw Van Haalen mee naar de derde klas hoef en van de zomer gewoon in de tweede klas bij een meester word geplaatst. De winterklassen zijn opgeheven, en Saartje gaat opnieuw een half jaar vooruit, naar de vijfde klas, ofschoon ze in september pas negen jaar wordt. Zij is nu eenmaal veel knapper dan ik. Maar al ben ik dan een stommerd, eenmaal bij meester Koolman in de tweede klas geplaatst, voel ik mij voor het eerst gelukkig in Tuindorp Oostzaan.

HET SCHOOLREISJE

Elke week moeten we vijf cent mee naar school nemen om voor het schoolreisje te sparen, dertig weken lang. De welvarende kinderen in onze klas vinden het te lastig en dragen eens per maand een kwartje af, maar ik ben trots op het vierkante nikkelen stuivertje dat goed opgeborgen zit in een prop krantenpapier of in de knoop van een zakdoek.

Saartje is al eerder dat jaar met school naar buiten geweest, naar Schoorl nog wel, helemaal aan de bovenkant van de kaart. Toen zij 's avonds thuiskwam met geschramde kuit en armen was ik jaloers geweest omdat ik nog nooit duindoorn had gezien. Lange puntige sparappels als kegels had ze bij zich, en bramen, echte bramen met haartjes en waas erop.

Nu zal ik haar inhalen, met ons reisje naar Overveen en Wijk aan Zee.

En Maurits, die pas in de eerste klas zit in de Aldebaranschool aan de andere kant van het dorp? Die poeper is nog nooit met school mee geweest.

Het reisje schijnt oneindig ver weg, zelfs tot de laatste vijf centen aan meester zijn afgedragen en in zijn schrift bijgeschreven. Het is een plechtige gebeurtenis, omdat het dagje-op-stap tevens het afscheid van meester Koolman aan de Orionschool betekent.

Op het schoolplein waar we moeten verzamelen staat de meester al te wachten, omringd door opgewonden kinderen.

Ik bal mijn vuisten achter mijn rug, tril met mijn hele lichaam, zo blij ben ik.

De hal van het Centraal Station is de grootste zaal die ik ooit van mijn leven heb gezien, zo hoog, en als je roept weerkaatst het. Meester hoeft alleen een briefje te tonen aan de man bij de ingang, en dan mogen we doorlopen, twee aan twee, zo smal is het bij het loket. Half donker is die gang naar het perron. Over de hele breedte klimmen we de stenen trap op naar het perron, rekken onze halzen uit in bewondering voor de enorme glazen overkapping en vragen ons af hoe mensen zo iets geweldigs kunnen maken, zo groot, zo ver weg in de lucht zonder eraf te vallen.

Op het vierde perron haal ik diep adem als een locomotief sissend voorbijstoomt. Heerlijk die lucht. Maar hoe kunnen de wielen van de locomotief ronddraaien terwijl de grote koperen krukas heen en weer pompt? Het kan toch ook verkeerd gaan, dat je terugrijdt, of naar voren en naar achteren om beurten net als bij een vliegende hollander?

Veel tijd om daarover na te denken is er niet. 'Allemaal achteruit', roept meester en duwt ons als een groep wijkende ganzen terug. 'Straks valt er iemand van het perron, onder de trein. En nu in groepjes van tien bij elkaar gaan staan, elk groepje wordt gevormd door de kinderen van een rij banken op school, omdat er precies tien in een coupé gaan. Jullie mogen schreeuwen en gillen zoveel je zelf wilt, als jullie in godsnaam maar van de deurknop en de noodrem afblijven. Beloven jullie dat?'

'Ja', wordt er gegild, zo hard dat de meester zijn handen op zijn oren legt.

Opgeloten in een coupé waar niemand bij kan komen joelen we van blijdschap, want nu kunnen we niet

meer terug. En door de houten wanden van drie coupés dreunt het liedje: 'We gaan nog niet naar huis, nog lange niet, nog lange niet...'

'Kijk', zegt meester Koolman, en we moeten om een beuk gaan staan. Hij haalt een padvindersmes te voorschijn, kerft de letter J in de bast, peutert deze voorzichtig van de stam en laat hem vallen. 'En nu naar de grond kijken.'

Er is niets te zien, de letter is onvindbaar tussen gras en verdorde bladeren.

Hij snijdt opnieuw in de schors, legt de J nu in zijn handpalm, hurkt en drukt hem met een onverhoedse beweging van zijn hand in de aarde.

'Zien jullie?' vraagt hij.

Als je heel goed kijkt, met je neus er vlak boven, lijkt het alsof de J in de stoffige aarde zichtbaar wordt, de krul tenminste.

'Zo is de boekdrukkunst ontstaan', verklaart meester. 'Ontdekt door Laurens Janszoon Coster. En weten jullie waar hij vandaan kwam? Uit Haarlem, mijn geboortestad.'

Meester Koolman zegt het trots. Dan voegt hij eraan toe: 'Maar de Duitsers zeggen dat Gutenberg de boekdrukkunst heeft uitgevonden. Wie zou er gelijk hebben?'

'Wij', roepen we allemaal.

'Geen van tweeën. De Chinezen kenden het drukken al ten tijde van Christus. Wat zeggen jullie daarvan?'

We hollen van het duin, verliezen ons evenwicht, rollen omlaag en als we geen adem meer over hebben en bij elkaar gaan zitten in een duinkom, waar de warmte

ons loom maakt, vertelt de meester de geschiedenis van ridder Witte die in Haamstede slag heeft geleverd, en nu moeten wij zijn voorbeeld volgen en een duin veroveren. Met grote stappen klimmen we omhoog, blijven staan met pijn in de zij, hollen opnieuw, en wie het eerste boven is bindt zijn zakdoek aan een stok om de vlag te planten. Als je dat doet is het van jou. Zo deden ze vroeger, zegt meester, en tegenwoordig niet minder, voegt hij er lachend aan toe. Vader zegt ook altijd zulke dingen.

Het is winderig aan het strand, in de zandkorrels die in je ogen waaien schroeit de zon mee. De wegebbende zee heeft kleine meertjes achtergelaten waarin kinderen kledderen met een schepje en een emmertje. Wij zoeken het brede strand om er te kunnen spelen en hollen. Het is door de golven geribbeld als een enorm wasbord, waarboven zandvlagen krijgertje spelen. Het schelpentapijt kraakt als je erover loopt. Daar zal ik voor Maurits de mooiste schelpen zoeken, een grote ook, die je aan je oor kunt houden om de zee te horen ruisen.

Als je je ogen half sluit lijkt de rij duinen achter het strand op een plaatje in ons schoolboekje, met helmgras als plukken kameelhaar en gelige zandplekken als kale buiken.

We hebben onze schoenen en kousen op een hoop bij elkaar gesmeten, vlak bij de strandstoel van meester, om te kunnen pootje baden. Steeds holt een kind naar hem toe om hem iets te vragen, te zeggen dat hij moet piesen of nog erger.

‘Meester, Annie is een tietensjanser’, roept Loetje plotseling, ‘kijk maar, ze heeft haar bloesie uitgetrokken.’

‘Jij mag niet klikken’, antwoordt meester Koolman scherp, ‘ik vind haar lief, en daarmee uit.’

Ik heb mijn broekspijpen zo hoog mogelijk opgerold, tot aan mijn liezen, om nog verder in zee te kunnen lopen zonder mijn wit matrozenpakje nat te maken. Als er een grote golf komt aandrijven springen we om niet geraakt te worden, totdat er een te vroeg uiteenspat en mijn broek doorweekt. Ineens laat ik me voorover vallen. De kleren plakken aan me vast, bollen in het water, drijven met me mee als maken ze geen deel meer van me uit. Anderen hebben het niet gedurfd, ik lekker wel. ‘Meester, meester’, schreeuw ik en duik weer kopje-onder, kom proestend uit een golf te voorschijn, slierten haar in mijn ogen. Blij dartel ik in het water, trek me van niemand meer iets aan, uitgelaten als nooit eerder in mijn leven. Tot de meester op zijn fluitje blaast, omdat we naar huis moeten. De kleren kleven nog aan mijn lijf en waar ze opdrogen vormen zich geel-groene kringen alsof ik in mijn bed heb gepiest.

HET HORLOGE

Morgen is er feest van Ons Huis. Er zijn wedstrijden, ik heb ingeschreven voor zaklopen. En nu moet moeder mijn kleren nog wassen, het is altijd hetzelfde.

Op haar knieën zit ze in de keuken voor de wastobbe en wrijft het ene stuk goed na het andere over het wasbord, rits-rats, rits-rats, in een ritme dat zij niet volhoudt. Met de rug van haar hand veegt zij de parels zweet van het voorhoofd en moppert op de haren, die haar voor de ogen hangen.

Nu bukt ze zich weer, over mijn bloes, dan is ze klaar. De grote was is het niet, het zijn alleen de kleren voor sjabbes-en-door-de-week, zoals vader het noemt, omdat we ze altijd aan moeten, dag in dag uit, ook op zondag. Na de was gaan ze weer aan ons lichaam, 's morgens. Als het geregend heeft en de kachel niet brandt om ze te drogen, moeten we ze soms half nat aantrekken. Dat is zo'n vies gevoel, ze kleven alsof er lijm in zit en je krijgt er kippevel van.

Het is zover, de grote dag. Ik moet weg, om tien uur begint het. Moeder probeert mijn kleren nog wat na te drogen met een bout, maar mijn kousen blijven klam, ik kan ze haast niet over mijn benen optrekken.

Godverdomme, scheld ik nu tegen moeder, al weet ik dat vader kwaad zal worden. 'Ik ben de enige die hier de godverdomme mag spelen', zegt-ie dan, maar wij horen het nooit van hem.

Maurits is al weg, moeder heeft eerst hem weggeholpen. Mientje van de burens is hem komen halen.

Ik hol langs de Meteorensingel. Als ze maar niet begonnen zijn. Mijn zij doet me pijn; niet stil blijven staan. Erin drukken, met je hand, dat helpt. Hijgend hol ik door, mijn hart bonst in mijn keel.

Gelukkig, de grote mensen zijn nog bezig met de voorbereidingen voor de wedstrijden: een touw spannen, een vlaggetje neerzetten, een streep trekken.

De jongens en meisjes staan te wachten, druk prattend, soms holt er een weg, achterna gezeten door een vriendje, in een boog komen ze weer op hun plaats.

Waar moet ik bij gaan staan, voor zaklopen? Meneer Akema, onze gymnastiekmeester, ziet me zoeken. 'Zo, Santen', zegt-ie, hij noemt me bij mijn achternaam, 'we hebben je al gemist. Doe je best, hoor jong, ik wed dat je goed kan zaklopen, je wint vast een prijs, als je wil.'

Wat moet ik nu tegen hem zeggen? Dat ik het zal proberen? Dat vindt-ie misschien gek. 'Ga daar maar staan', wijst hij me aan, en daar sta ik al.

De wedstrijd begint. De zak heb ik nu om mijn benen. Het fluitje gaat. Ik struikel, in mijn ijver om te starten, maar mijn tegenpartij is te vroeg begonnen, het moet over.

'Jullie hoeven niet te lopen, springen mag ook', licht meester toe. Dat is mijn geluk, daar ben ik goed in. Met hardlopen lachen de jongens me altijd uit omdat ik spring, zeggen ze, maar meestal win ik het.

Weer zet meneer Akema het fluitje aan zijn mond. Het schrikt door mijn oren. Hup-hup-hup, ongeregeld zijn onze bewegingen nog, de strijd gaat gelijk op. Maar nu krijgt het ritme mij te pakken, ik kom voor. Ik ga winnen, flitst het door me heen, en met meer ijver nog hup ik over het grind van de speeltuin, tot ik als eerste aankom. Helemaal opgewonden maakt het me

van binnen, die eerste zege. Straks moet ik tegen een andere winnaar uitkomen, dat zal moeilijker zijn.

Daar jagen wij elkaar al weer achterna, de zak tot het middel krampachtig opgetrokken met beide handen. Een liedje dringt zich in mij op, dat vader vroeger zong als ik op zijn schoot paardje mocht rijden, en dat nu mijn sprongen begeleidt: 'Hup, hup, paardje, jij moet naar de stal, de koeien eten de haver op en jij krijgt niemendal.'

Geweldig gaat het, hup, hup, paardje. Ik hoor geschreeuw om me heen, ja, ik heb weer gewonnen.

En nu is het de laatste keer, met zijn tweeën zijn wij overgebleven. De eerste prijs is een groot zakhorloge, de tweede een figuurzaag, die kan me niet meer ontgaan. Stel je voor, zo'n klokje, nee, dat kan niet.

Gespannen wachten we op het fluitsignaal van meester. We vechten niet meer alleen, twee partijen hebben zich gevormd om ons heen, die onze naam schreeuwen. Model staan we klaar voor de start, onze voeten in de punten van de jutezak, zodat we die niet meer hoeven te zoeken als we begonnen zijn. Voor de zak hebben we de juiste hoogte gevonden, niet te laag, dan slobbert-ie, niet te hoog, dan spant hij te veel.

Mijn wangen gloeien. Het lijkt wel een droom, alles is op een afstand.

Hup-hup-hup, erop of eronder. Het is alsof mijn gevangen voeten de vrijheid zoeken en zich door niets meer laten stuiten. Een andere Salie jaagt over de baan, zonder natte kousen en niet meer bang voor zijn vriendjes.

De laatste sprong, ik heb het gewonnen. Hijgend blijf ik staan, veeg het zweet weg dat in mijn ogen loopt. Ik heb het gewonnen, het is echt waar. Meester komt me feliciteren, de jongens volgen.

Ik kan het haast niet geloven, ik krijg een horloge, maar eerst moeten alle wedstrijden afgelopen zijn.

Het is zover. Nee, nog geen prijsuitreiking. Limonade met een koek. Kunnen ze niet voortmaken?

Er zitten drie mannen aan een tafeltje.

‘Salie Santen.’

Dat ben ik.

Ze zeggen wat tegen me. Een steekt zijn hand uit, ik moet hem zeker ook een hand geven. En die andere twee.

Het is een heel groot zakhorloge, iedereen wil het zien.

‘Ga je mee, Maupie?’

Hij heeft alleen een troostprijs; hij moest touwtrekken tegen een grotere jongen, die heeft hem omvergetrokken.

Hij vindt het fijn, dat ik zijn grote broer ben, hij legt zijn hand op mijn schouder. De andere jongens kunnen het zien. Opzij, we gaan naar huis.

Vanavond eten we koegel-met-peren, belooft moeder.

Van vader krijg ik een horlogeketting, dan kan het niet vallen.

En Saartje zegt: ‘Je moet wel vlug en sterk zijn om het te winnen van al die jongens.’

Hè, hè, de knoop van mijn broek losmaken, ik heb een dikke buik van het eten. Soms wordt vader kwaad als ik te veel eet. Dan zegt hij: je lijkt wel een varken. Maar vandaag mag ik alles.

‘Hoe zou het komen, dat ik heb gewonnen? Omdat we mochten springen?’

‘Nee’, zegt moeder, ‘ik weet het. Het komt omdat je kousen nog nat waren. Natte kleren brengen mazzel.’

SALOMON

‘Salomon’, zo noemt de nieuwe meester uit de derde klas me, ‘Salomon’. Altijd ben ik bang dat de kinderen er een geintje over zullen maken, maar dat valt wel mee. Hij heet Heide, en hij komt uit Zwolle, daar schept hij over op. Hij laat bij vader zijn schoenen maken, en dat is jofel van hem, al is hij wel een strenge kerel. Het gekke is dat hij wat in me ziet. Israëlieten noemt hij ons, en dat klinkt heel deftig.

In onze klas staat een orgeltje van de zondagschool. Meester speelt er wel eens op. Hij slaat de tonen aan, en wij schrijven op welke noten het zijn. Daar ben ik het beste in van de klas, want ik vergis me nooit.

En daarom had ik bijna een viool gekregen. Oom Sam, die op de kweekschool is omdat hij het jongste kind is van opa en opoe en mag doorleren, want de andere kinderen verdienen al mezomme, moest van school een andere leerviool hebben. Dat is wat voor Salie, dacht vader, en hij kon hem kopen voor zeveneneenhalf gulden. Maar eerst wilde hij weten of meester me erbij wilde hebben op vioolles. Die geeft hij na schooltijd voor een gulden per uur. Zoveel kan vader niet missen, en hij heeft geprobeerd te pingelen, en is gegaan tot zeventig cent. Meester wil me wel lesgeven, maar niet voor goedkoper. En nu heeft vader de viool teruggegeven aan oom Sam. Het kan mij niets meer schelen. Wat heb je aan muziek? Eerst vond ik fluitspelen het mooiste, en trekharmonika het gezelligste. En nu hoor ik het niet eens meer, het is net alsof je oren vanzelf dichtgaan.

Meester heeft zeker gemerkt dat ik kwaad op hem ben, want nu doet hij poepvriendelijk. Hij vindt mijn opstel het beste. Het gaat over een knokkie. Maar ik mag er geen vieze woorden in gebruiken. 'Ik sla hem op zijn bakkes', heb ik geschreven, en nu wil hij weten wat bakkes betekent. Als ik er een net woord van maak, mag ik het opstel bij meester Feber in de klas voorlezen.

Die zegt ook al Salomon tegen me.

MAURITS

Ik wou maar dat mijn haar lichtbruin was, net als dat van Maurits, en mijn ogen ook. Hij is slank, en ik ben dik, zijn neus is scherp, ik heb een mopsneus. Zijn lippen zijn gewoon, mijn bovenlip lijkt wel een poffer. En hij heeft heel goede ogen. Waarom moet ik dan een bril? Niemand draagt een bril in ons gezin, alleen moeder heeft slechte ogen, maar bij haar is het iets anders. Als kind is ze zelfs blind geweest en heeft er een jaar mee in het ziekenhuis gelegen. Maurits is zo vlug als water. Voetballen kan hij als de beste, en alle meisjes lopen hem achterna.

En toch hebben we steeds knokken met elkaar. Dat begint al in bed.

‘Je ligt over de helft.’

‘Je bent gek.’

‘Ik voel je knie.’

En als ik mijn knie terugtrek:

‘Ik voel je adem in mijn nek.’

‘Sodemieter op.’

Mis is het al. Ik ben sterker dan Maupie, maar hij is zo driftig, hij geeft het nooit op. Altijd moet vader erbij komen.

‘Ieder op zijn plaats. Als ik weer boven moet komen zijn jullie nog niet jarig.’

Maar op straat neemt Maurits het voor mij op. Als er gepoot wordt om partijtjes te vormen voor voetballen, slaan ze mij soms over, en dan wil hij ook niet meedoen, zodat ik toch gekozen word. En dan speel ik veel te wild. Ik heb Aart zo’n big gegeven, dat hij tegen een

ander opbotste, zodat ze samen tegen de grond smakten. Nu mag ik toch niet meedoen.

Ik ga naar de leeszaal, daar is het ook fijn. Ik heb gezegd dat ik een jaar ouder ben, dan krijg ik boeken voor grotere kinderen. De tijd vergeet je helemaal.

‘Je moet naar huis. We sluiten.’

Nu al? Ja, mijn maag rammelt van de honger.

Het is pas nieuwjaar geweest, we hebben nog olie-bollen thuis.

‘Moe, mag ik een oliebol?’

‘Neem maar, ze staan in de keuken.’

‘Hoeveel mag ik er?’ Saartje is er niet, zij is bij oom Jacques, maar Maurits moet ook hebben. Hij is nog niet thuis.

‘Je mag ze allemaal opeten.’

‘Moet Maupie dan niet?’

Als je me nou, moeder begint te huilen.

‘Wat is er?’

‘Maurits heeft vanmiddag zijn arm gebroken, met voetballen. Vader is met hem mee naar het ziekenhuis.’

‘Hoe kan het dan?’

‘Hij is achterover gevallen en door zijn arm gezakt.’

We zijn erg stil, alle twee. Ik durf geen oliebol te nemen.

‘Eet maar op, die oliebollen.’

Gek, het is net of er geen smaak aan zit.

Eindelijk, daar is vader, zonder Maup.

‘Hij ligt in het Binnengasthuis. Voorlopig moet hij daar blijven. Zijn elleboog is gebroken, een stuk been stak door het vlees. Hij moet geopereerd worden. Professor Lantzer zelf zal hem helpen, die is heel knap.’

Zal het weer goed komen?

We moeten afwachten.

Het is vervelend thuis, als je enig kind bent. Wat je vraagt krijg je, ik durf haast niets te zeggen.

Maurits is nu geopereerd, woensdagmiddag mag ik mee op bezoek.

Eerst moeten we buiten wachten, tussen een heleboel mensen. Ze praten allemaal zacht, of een ander het niet mag horen. Nog vijf minuten, dan mogen we naar binnen. Nu moeten we langs een portier met een pyjamajasje aan, hij wil de kaarten zien. Doorlopen, naar binnen.

Het stinkt hier, nog erger dan bij de apotheker. Laten ze je zo in de stank liggen? Maupie weet dat ik kom, vader heeft het al verteld en ik heb een ansicht gestuurd.

De bel gaat, we mogen naar de zaal.

Ik geef vader een hand, je kan hier wel verdwalen. Waar ligt Maurits, tussen al die mensen? Je kan bijna geen verschil zien, ze liggen allemaal in hun ondergoed in bed. Niet gewoon in bed, de een zijn arm hangt aan een soort hijskraan, of zijn been, of je ziet een grote bult onder de dekens. Zou Maurits ons al zien aankomen?

Is dat hem? Zijn arm is helemaal verpakt en hangt in de lucht. Zelf ligt hij stil op een kussen, bleek en mager. Hij weet dat we er zijn en lacht een klein beetje, eventjes maar, want hij moet kreunen. Heeft hij zo'n pijn? Dat heeft vader niet verteld. Maup draait zachtjes met zijn hoofd, van de ene naar de andere kant, het lijkt wel of hij het niet kan uithouden.

Vader geeft hem een zontje op zijn hoofd. Ik ook, ik moet heel voorzichtig doen, mag het bed niet aanraken, voor het stoten.

Mag je niet praten?

‘Maurits, zondag speelt Meteor tegen Volewijk.’

Hij heeft het gehoord, ik zie het aan zijn gezicht. Als hij maar niet kreunde.

‘Maurits, je moet de groeten hebben van meneer Akema.’

‘En van Aart en Cor, en van Henkie en Klaas.’

Hij hoort het wel, maar hij antwoordt niet.

Wat moet je zeggen als iedereen stil is?

Zo’n bezoek duurt lang. Ik dacht: een half uur, dat is niets. Op mijn horloge durf ik niet te kijken, dat merkt hij misschien. Daar hangt een klok, nog tien minuten.

Vader doet eau de cologne op een zakdoek, veegt het op Maurits’ hoofd, heel zachtjes.

Zou Maurits weten dat vader met de hoofdzuster heeft gepraat, en dat hij zijn arm nooit meer recht kan buigen?

‘Weet je, Maurits’, zeg ik nu, ‘dat mijn ogen nooit meer helemaal goed komen? Dat heeft de oogarts gezegd. Ze zijn astigmatisch, zo heet het, dan moet je altijd een bril blijven dragen.’

IN DE OPTOCHT

Fijn, vandaag verkiezingen. Niet naar school. Misschien mag ik een keer met Korf meerijden. Die haalt met zijn vrachtauto de oude mensen op, dan hoeven ze niet te lopen. Hij doet het voor de SDAP, om stemmen te winnen.

Vader is ook voor lijst drie. Hij is tegen de Vlootwet. Bij opoe thuis zijn ze allemaal rood. Opa is lid van de SDAP, al heel lang. Hij kan er geen kwaad woord over horen, hij denkt dat ze nog zo rood zijn als vroeger. Vader zegt dat het niet zo is, maar tegenover opa laat hij dat niet merken.

Toch weet ik het, want hij praat er altijd over met oom Simon. Die wil vader lid maken. Maar de SDAP is tegen Rusland, vader niet.

Fiol komt ook wel bij ons praten. Hij is een klant en van de communisten. Hij spreekt graag met vader, dat zie je zo, maar ze worden het toch niet eens. De communisten zijn meer voor knokken. Maurits wordt nog eens communist, met zijn drift en zijn vechten; ik heb het ook tegen hem gezegd.

Ik mocht met vader mee naar de optocht tegen de Vlootwet.

Ik was wel een beetje bang met die optocht. Er liep politie naast op een paard, en je kan nooit weten met zo'n beest. Trouwens, er waren ook communisten, die riepen: 'Verraaiers!' Er was een heel geschreeuw.

'En dat vind jij fijn?' vraagt Saartje minachtend. 'Kijk eens wat er op straat gebeurt.'

Ze bedoelt natuurlijk Jacobsen en Van der Lugt.

Dat is weer iets anders. Die zijn anarchist en syndicalist, zegt vader, hij weet het zelf niet zo precies. Ze hebben vaak knokken. Dan rennen ze achter elkaar aan en smijten met straatstenen, die vliegen door de straten. Er zijn altijd kinderen bij, ik ook, maar je moet wel uitkijken. Vorige keer moest Van der Lugt naar de apotheek, hij had bloed aan zijn gezicht.

Wanneer er staking is bij de Droogdok wordt er ook geknokt. Tegen onderkruipers, die worden door de politie gehaald en naar huis gebracht. Aarts vader staakt ook. Ze staan in groepjes bij elkaar. Ineens roepen ze: 'Maffer', dan gaan ze met stenen gooien. De politie slaat met de blanke sabel, zo noemen ze dat.

Wij mogen er niet bij blijven staan van vader. Hij is bang dat er wat gebeurt. Hij is wel voor de stakers, hij poft altijd als er een staking is. Opa was vroeger soms een hele tijd werkloos. Vader moest wel eens in bed blijven omdat hij geen kleren had om naar school te gaan, heeft hij verteld.

Op school hebben we ook meegedaan, met de verkiezingen. Meester is van de SDAP. Met wandelen riepen we steeds: 'Kiest lijst drie', maar hij wou het niet hebben.

Op straat hebben ze geschilderd: Kist Kitsz. Ik heb vader gevraagd wat ze daarmee bedoelen. Kisten is als ze je in een kist stoppen wanneer je dood bent. Hebben ze zo de pest aan hem? Maar vader zegt dat hij ook rood is. Ik snap er niet veel van.

Op 1 mei gaan we met vader altijd naar het IJsculptuurel terrein. Dan krijgen we een kogelflesje en doe ik met Maup bij wie het 't eerste door zijn neus gaat. Ze venten er met repen: drie voor een dup. Ik denk dat vader ervoor spaart, we krijgen altijd een heleboel. Hij neemt zes repen, alle drie twee. Zelf wil hij niet, dat is

weer iets voor grote mensen. Het is wel veel, twee repen, ik word er een beetje misselijk van.

Op het IJscubterrein komen we vaak bekenden tegen, van vroeger. Jacob Glas, daar is vader mee in Londen geweest toen hij nog jong was, om er te werken. Hij heeft wat aan zijn oog, van een tabaksmat, geloof ik. Toen we hem zagen kreeg vader last van tranen. Dat kwam van de wind, zei hij.

Soms komt de AJC dansen, op de pleinen. Zij zijn anders gekleed en doen kinderachtig. Ze dansen van 'Ik heb een roosje op mijn hoed'. Om je dood te schamen. Oom David was er de laatste keer bij, nu weet ik niet meer wat ik ervan moet denken.

We hebben gelachen. Saartje is in Apeldoorn geweest. Daar zijn ze voor de koningin. Ze heeft een oranje-speldje meegekregen. Toen tante Bettie bij ons was hebben ik en Maupie het stiekem op haar mantel gespeeld. Ze heeft niets gemerkt. In de bus keken de mensen naar haar, ze snapte er niets van. Ze was later wel kwaad op ons, maar vader lachte erom.

Moeder gelooft nog in God, als enige bij ons thuis. Dat komt door haar familie. Oom Jacques is zo fijn als gemalen poppestront, en dat is haar oudste broer, rijk, rijk, verschrikkelijk gewoonweg. Maar hij heeft er ook voor moeten knokken, voordat hij een grote zaak had. Als hij naar de boeren ging om oude dingen op te kopen die zij toch afdankten, en die veel geld waard waren, scholden ze hem wel eens uit voor jood, en joegen hem tien keer van de deur. Maar de elfde keer kwam hij terug en kreeg het dan toch. Dat zou vader niet kunnen. Hij heeft te veel koved, en zegt altijd: 'Je moet je koved ophouden.' Daarom is hij ook rood. Als ons

soort mensen niet voor zijn belangen opkomt, wie zal het dan doen, zegt hij, en dan is er geen speld meer tussen te krijgen.

Maar Saartje staat aan de kant van oom Jacques. Zeker omdat ze altijd bij hem mag logeren. En ook omdat ze met augustus naar de MULO is gegaan. Ze was toen nog tien jaar, en mocht nog niet naar de HBS. Dan hoef je toch nog niet voor oranje te zijn?

WAT ZIJN JODEN ?

Wij zijn joden, en dat schijnt iets geheimzinnigs te zijn, alsof we een ander soort mensen zijn. Waarom? Ik snap er niets van. Je mag er niet over praten op straat, een buurjongetje mag niet met me spelen. En nu zijn er andere burens komen wonen, in de Richelstraat. De oudste jongen heet Jan. Hij duwt me opzij, en zegt: 'Hee, smousie, wat doe jij hier eigenlijk?'

Wat bedoelt hij? Ik woon hier toch? Smousie, daar heb ik nooit van gehoord.

'Ja jij, sodemieter op. Ga spatsies eten, joden moeten spatsies eten.'

En hij gaat gek praten: 'Zámmie, Zámmie en Mó-zie, die zaten in een dózie.'

Hij lacht er zelf om en kijkt wat de andere kinderen ervan vinden. Waarom moet hij míj hebben? 'Heb ik wat van je aan?'

Hoor ik nu roepen? Ja, moeder klapt in haar handen: 'Salie, binnenkomen!' Wat is er? Vader wil met me praten. Hij is boven.

Waarom kijkt hij zo kwaad, ik heb toch niets gedaan?

'Dat laat je je niet meer zeggen, versta je?'

'Wat?'

'Je moet je niet meer voor jood laten uitschelden. Als hij dat weer doet geef je hem een pak slaag.'

'Ik mag toch niet vechten?'

'Met Maurits niet, nee, maar dit is iets heel anders.'

In een rijtje staan we, met zes vriendjes tegelijk. Hollandse jongens pissen nooit alleen, en wij doen een wedstrijd welk straaltje het verste komt. 'Kijk die eens', zegt Jan, 'hij heeft een koplul.'

Gauw stop ik hem in mijn broek.

Hij grijpt me beet. 'Joodje, laat je koplul eens zien. Alle joden hebben een koplul met een handvat.'

Nu moet ik vechten, dat heeft vader gezegd. Ik geef hem een duw.

Heeft hij daarop gewacht? Voor ik het weet heb ik een stomp op mijn neus te pakken, ik heb er tranen van in mijn ogen. Hij kan boksen. Ik maai met mijn armen om hem tegen te houden. Nu wil hij me een trap geven, tegen mijn buik. Ha, ik heb hem te pakken, mijn armen om hem heen, zo kan hij niets doen. Ik druk zijn borst fijn en ik ga aan hem hangen. Hij valt en ik lig boven op hem en duw zijn schouders tegen de grond.

'Genade.'

Hij zegt het niet en wil zich losrukken.

'Genade, zeg ik je.'

'Vuile jood.' Hij spuugt, die smeerlap. Wat moet ik doen?

Ik blijf op hem zitten, hij zàl het zeggen.

Het helpt niet, als je alleen maar op iemand zit. Sommige jongens stompen je in je gezicht, als je onder ligt. Als ik dat doe krijgt hij misschien een bloedneus. Wou hij maar genade zeggen.

'Hee daar.' Een man grijpt me aan mijn schouder. 'Schei eens uit met vechten.'

Waarom zegt hij dat?

'Kan je wel tegen een kleinere jongen?'

Het is niet waar, hij is twee jaar ouder dan ik. En hij heeft me uitgescholden voor jood.

Maar die kerel trekt me omhoog. Weg is Jan, en nu

schreeuwt hij, op de hoek van de straat: 'Vuile jood, breek je poot, over een stukkie roggebrood.'

Zie je wel dat hij steeds begint. Snappen ze het dan niet? Mijn vriendjes lopen weg, langzaam, hun handen in hun zak. Ze willen er niets mee te maken hebben, nu die man erbij staat.

Schelden doet geen pijn, zeggen ze. Maar ik moet van vader vechten, als iemand jood tegen me zegt. Waarom heb ik een ander pikkie? Maurits ook, maar hij kan tenminste goed voetballen, dan zeggen ze er niets van.

Thuis is er niemand. 'Moeder.' Geen gehoor. Vader is leer halen, in de stad.

Ik heb honger, eens kijken. In het kastje in de keuken liggen paardewortels. Zal ik er een nemen? En de jongens op straat er ook een geven? Dan worden ze weer vriendjes. Kijk maar, ze komen aanrennen: 'Mag ik er ook een?' 'En ik.' Er zijn nog meer handen dan wortels.

Fijn, ze spelen weer met me. Heel lang, het is al laat. Ze moeten naar huis, om te eten. Zou moeder het gemerkt hebben, van de wortels? Ik zal ook maar naar binnen gaan.

'Heb jij die wortels weggenomen?' Het is het eerste wat vader zegt.

'Ik had zo'n honger, en ik heb er een paar aan mijn vriendjes gegeven.'

'Een paar noem je dat, vijf kilo wortelen.'

Was het zoveel?

'Kijk niet zo onnozel.'

Hij is echt kwaad. Hij ook al.

'Je laat die geintjes voortaan maar. Het geld groeit me niet op de rug.'

Er is een meneer bij ons van de Joodse gemeente. Hij vindt dat wij godsdienstonderwijs moeten hebben. Er is immers een joodse school op de Laanweg, ook in Amsterdam Noord.

‘Dat is veel te ver voor de kinderen’, zegt vader, ‘een uur lopen van hier.’

‘Er gaat toch een bus?’

‘Dat kan ik niet missen. Het schooltje is op zondagochtend, woensdagmiddag en donderdag na vijf uur, zegt u, dat is drie keer in de week. Heen en terug betekent het zes keer met de bus, dat is zestig cent.’

Vader vindt dat hij er zich handig vanaf heeft gemaakt, al zou het ook om het geld niet hebben gekund. Maar dan komt er een brief, dat het bestuur de buskosten zal betalen.

Maurits is zes jaar, en nog te jong om er iets aan te hebben, vindt vader. En Saartje heeft er geen tijd voor. Maar Salie, voor hem is het wel wat.

Ik kom in de eerste klas, en voel me daar met mijn acht jaar veel te groot voor. Als een gek leer ik de Hebreeuwse letters, zo vlug, dat ik na een maand al naar de tweede klas word overgeplaatst, wat meester Koster een wonder vindt.

Naar vind ik het er niet, want hier scheldt niemand me uit. Lastig is het wel, drie keer per week voor mijn vriendjes te verbergen dat ik naar het jodenschooltje ga, want ik moet elke keer een andere smoes bedenken dat ik niet op straat kom spelen.

Maar wat leer je er eigenlijk? Bidden vooral: Baruch – geloofd, Ato – zijt Gij, Adanoi – Heer. De hele klas dreunt het op en gaat verder: Ellouheinoe. Ik hoop dat ze iets zullen vertellen over God, zodat ik het kan begrijpen. Het blijft duister voor me. En ik zou wegblijven als het busgeld er niet was. Want op de te-

rugweg ga ik altijd lopen en houd er drie dubbeltjes van over. Ik deel eerlijk met vader, hij krijgt vijftien cent, en ik drie stuivers. Dat is mijn zakgeld, zelf verdiend, want vader geeft het niet, hij is er principieel tegen, zegt hij.

Op zondag ga ik van het jodenschooltje altijd meteen door naar opoe en opa in de Foeliedwardsstraat, langs de Jodenhoek waar ze vlakbij wonen. Daar zijn pa en moe, en Maurits en Saartje ook, want dat wil vader, dat we elke week naar ze toe gaan.

‘Wil je voor mij een boodschap doen?’ vraagt opoe. Dat moet ik altijd, want ik ben haar lievelingskleinzootje. Waarom weet ik niet, en ik vind het wel naar tegenover Maurits.

‘Wat moet ik halen, opoe?’

‘Een maanzaadgalle, zacht gebakken, bij Wegloop om de hoek. Hier is het geld. Zal je er goed op letten?’

Denkt ze soms dat ik een klein kind ben?

Het is vlakbij.

‘Dat heb je vlug gedaan’, vindt opoe. ‘Heeft hij het gegeven?’ Ja, natuurlijk, wat bedoelt ze.

‘Ja opoe.’

‘Dan moet ik mijn geld terug hebben.’

‘Waarom?’

‘Wat hij geeft hoeft je niet te betalen.’

Daar heb je het weer. Zulke geintjes heeft ze altijd.

Soms zegt ze: ‘Hij daarboven heeft me al in zijn grote boek opgeschreven. Weet je dat wel?’

Wat moet je daar nu op antwoorden?

Er is geen school, er is geen jodenschooltje, want we hebben zomervakantie, en alle apenhokken zijn gesloten, roepen we triomfantelijk. En nu vraagt Kees, een jongen uit mijn klas, of ik met hem mee naar het zwem-

bad aan de Hamerkade ga. Het is er hartstikke vol, en samen kleden we ons uit in één hokje.

‘Schaam je je misschien?’ vraagt Kees onverwachts. ‘Je staat met je kont naar me toe.’

‘Ik was bang dat ik zou uitglijden.’

‘Laat eens kijken.’

‘Wat?’

‘Doe niet zo lullig. Waarom worden jullie besneden?’

Hij zegt ook ‘jullie’. Jullie is jodenvolk, zo beginnen ze altijd.

Kootje, de wiskundeleraar die geen orde kan houden en bij wie je niets leert, heeft Selien uit Saartjes klas voor jodin uitgescholden. Saartje vertelt erover aan tafel, en we raken er niet over uitgespraat.

Waarom zouden de mensen tegen joden zijn? Of *de* mensen, dat is ook weer jiddiesje overdrijving, daar heeft vader gelijk in. Sommige mensen. Ik snap er niks van. Saartje en Maurits worden nooit uitgescholden, en ik wel, alleen maar omdat mijn haar zwarter is. Dan zeggen ze meteen ‘joodje’, terwijl ze tegen een jongen met rood haar gewoon ‘rooie’ zeggen, wat ook al rottig is. Zelfs in boeken gaan ze tegen joden tekeer. Bij Dickens is een jood de woekeraar die kinderen voor zich laat bedelen. En in Ivanhoe hebben de joden het ook gedaan. Net als in ‘Met een kwartje de wereld rond’. Het zijn allemaal geldwolven, de joden die ze beschrijven. Terwijl de kinderen op het jodenschooltje bijna allemaal schoolkleding dragen, zo arm zijn ze. Daar hebben wij het nog goed tegenover. En waarom is vader onder de gojem gaan wonen? Waarom heeft hij Maupie en mij laten besnijden, zodat alle jongens ons ermee kunnen pesten?

KOPEREN BRUILOFT

Met zijn drietjes hebben we het geld ervoor gespaard en dat viel niet mee. Saartje heeft er twee kwartjes bij gedaan. Maurits en ik hebben de footjes opgespaard van het schoenen wegbrengen, en ik heb er elke week nog vijf cent bij gelegd omdat ik naar het jodenschooltje ben gaan lopen. En zo bezitten we de somma van één gulden en vier cent, waar niets meer bij komt, want over vijf dagen is de koperen bruiloft van pa en moe. Twaalfeneenhalf jaar zijn ze getrouwd, drie jaar langer dan ik besta.

Saartje heeft het cadeautje gekocht zonder dat het werd opgemerkt, anders was de gein eraf. Zij heeft het trouwens georganiseerd, want zij is de enige van ons drietjes die weet wat je ervoor moet doen, en zij alleen is oud genoeg om een mooi, degelijk geschenk uit te zoeken.

Op de zolder van onze poortwoning pakt ze het voorzichtig even voor ons uit. Het is een platelen vaasje, met rode en paarse bloemen als patroon op een zwarte ondergrond. Het heeft een lange, smalle hals, een ronde buik, en een afgeplatte hals. Saartje vertelt dat plateel heel iets anders is dan het aardewerk van borden, veel duurder, iets bijzonders, en zij zegt dat zo vaak dat het wel mooi moet zijn, al vind ik er niet zoveel aan. Een klein vaasje, wat heb je daar nou aan? Vader en moeder zullen er vast blij mee zijn, houdt zij ons voor, en wij zijn het daarmee eens.

We mogen het vaasje heel even vasthouden, terwijl Saartje haar hand gereed houdt voor als we het laten

vallen. Zorgvuldig wordt het weer in het doorzichtige papier gerold en netjes in het gummihakkendoosje opgeborgen op een plaats waar ze het nooit vinden: in de tuin, in een gat naast de rododendron.

De grote dag komt al snel naderbij, en ijverig gebruiken we de resterende tijd om hem ook geestelijk voor te bereiden. We repeteren: koperen bruiloft, zilveren bruiloft, gouden bruiloft, diamanten bruiloft, en Saartje leest ons het gedichtje voor dat ze zal declameren:

Voor onze lieve vader en moeder,
In Arnhem zijn jullie in het huwelijk getreden,
Twaalfeneenhalf jaar is het geleden,
Opperrabijn Wagenaar heeft jullie getrouwd,
Dat heeft vader ons toevertrouwd.
En nu hebben jullie drie jéletjes van zeven, negen
en elf,
Ze mogen er zijn, zeg het nou zelf...

Als Saartje dat heeft gezegd, moeten Maurits en ik naast haar gaan staan, elkaar een hand geven, de hele familie aankijken, en dan zal zij vervolgen:

We vieren feest met cadeautjes belaan,
En ook de misjpóge komt naar Tuindorp Oostzaan.
Lang leve de bruidegom en de bruid,
Het koperen echtpaar, de huwelijksschuit
Vaart door nog honderd jaren lang,
Veel mazzel en brooge, een zoen op iedere wang.

Dat laatste mogen we vooral niet vergeten, dat we vader en moeder op iedere wang een zoentje moeten geven, omdat dan het feest gaat beginnen.

We kennen het gedichtje uit het hoofd en declameren het luidruchtig met Saartje mee, totdat ze ons waarschuwt dat we niet zo moeten schreeuwen, anders horen vader en moeder het.

En inderdaad komt op de avond van het feest de hele familie, van vaders kant tenminste. De misjpóge van moeder woont immers niet in Amsterdam, is verspreid over de mediene, van hen kan niet worden verwacht dat ze er helemaal voor op reis gaan. Voor de Amsterdammers is het al een opoffering: naar Tuindorp Oostzaan, mijn lieve hemel, eerst met de tram, dan met de bus, je bent een halve dag onderweg.

Bij elkaar komen ze met hun zeventienen. Reken maar uit: opa en opoe uit de Foeliedwardsstraat, met de kinderen die nog thuis wonen, nou ja, kinderen, bij wijze van spreken, want ze zijn al grote mensen, alleen niet getrouwd. Van de Heimansweg met zijn vieren. En uit de Tolstraat wel vijf: oom en tante met de drie jéletjes.

Zeventien. Zoveel stoelen bezitten we niet, daar moet je wel heel rijk voor zijn. Maar met een beddeplank tussen twee stoelen is er voor iedereen een zitplaats. Een Spaans ameublement heeft vader met tintelende ogen gezegd, en we zijn niet eens Portugezen. Zulke gekke opmerkingen maakt hij altijd. 'Portegies. Mesjogge Portegies.' Wat betekent dat nou weer?

En zo zitten we de avond van het grote gebeuren te wachten, totdat ze er allemaal zijn. Een dergelijk feest hebben we nooit eerder beleefd, al ben ik als klein kind eens meegenomen naar een choppe. De rebbe gooide toen een wijnglas stuk, zomaar tegen de grond, alsof het geen geld kostte.

Bij de voorbereidingswerkzaamheden schuifelen

we zo voorzichtig mogelijk door de kamer, want als je tegen een stoel aanloopt valt er een beddeplank op de grond. Dat is al vier keer gebeurd, zodat vader zelfs kwaad dreigt te worden en onhandige-boks-met-keutels tegen me zegt, wat moeder weer sust. Op een feestavond mag je geen bonje maken.

Saartje heeft slingers gemaakt, van gekleurd papier, heel kunstig; hoe ze dat zo uitgeknipt heeft met al die figuurtjes er precies in, daar snap ik niets van.

Aan de klopper op de buitendeur horen we dat het de Foeliedwardsstraat is die het eerst komt. Oom Izaak klopt altijd zo. Hij komt heus wel eens vaker bij ons, om met vader te dammen. We moeten hun jassen boven op een bed leggen, alleen opa zet zijn pet niet af. Dat doet-ie nooit. Vader maakt er een geintje over, dat opa zeker zijn keppeltje moet ophouden vanwege de brooge die hij moet opzeggen over de bruidssuikers. Opa zwijgt. Hij zucht. Dat zal hij straks weer doen, de hele avond door, net als bij hem thuis, dat hoort bij hem. Opoe begint meteen te redderen. Moeder protesteert: 'Het is vandaag een soort jomtof, een feestdag, en ga nou zitten, ga er nou een keer van genieten.'

'Het is jouw feest', zegt opoe, 'laat mij nou maar mijn gang gaan.'

Dan komt de misjpóge van de Heimansweg. Ze kibbelen bij het binnenkomen wie het cadeautje moet geven, een cake die tante zelf heeft gebakken, en geen tomar erin maar echte roomboter, je kan het ruiken. Oom zit meteen op zijn praatstoel als het over bakken gaat. Hij loopt immers voor De Samenwerking met een broodkar en weet hoe er wordt geknoeid in de bakkerij. Ze doen te veel water in het deeg, die rotzakken, en een arme bliksem kan ervoor betalen. Maar bij de Coöperatie gebeuren zulke dingen niet.

De familie uit de Tolstraat moet nog komen, maar de Tolstraat is ook heel ver. En misschien weten ze het niet zo goed te vinden. Trouwens, het hoort er ook bij als je een beetje deftig bent, dat je laat komt.

Het is wel jammer. Nu moeten we wachten tot het feestje echt kan beginnen. 'Als je niet compleet bent is er niets aan, dat begrijp je toch wel', zegt vader terwijl hij Maurits nasj weigert.

Als de Tolstraat ook is gekomen, beginnen we plotseling te zingen van 'lang zullen ze leven'. Vader en moeder moeten opstaan, en wij, de kinderen, geven ze om beurten een zoen, wat me in de war brengt. Dat zouden we toch straks, bij het gedichtje doen? Vaders baard prikt tegen mijn lippen, en hij heeft zich nog wel zo goed geschoren na het eten.

Als in een dokterswachtkamer zit iedereen stilletjes langs de muur. Je kan wel merken dat nooit eerder de hele misjpóge bij elkaar geweest is. Ineens weet niemand meer wat hij moet zeggen. Ik zeg tegen Saartje dat ze het misschien niet gewend zijn, maar zij schudt dat ik mijn mond moet houden. Nou, als het feestje is afgelopen morgen, dan zal ik haar wel krijgen. Zeker omdat ze de oudste is, dan hoeft ze toch geen kapesones te hebben?

En als je het goed beschouwt, is die stilte wel begrijpelijk. Want als je met zovelen bent, wie moet dan het eerst wat zeggen?

Plotseling beginnen ze met elkaar te praten, door elkaar heen, net als op school wanneer de klas nog niet is aangegaan.

Maar daar staat Saartje al op. Zij is reuze goochem, daar heeft vader gelijk in, en moeder ook. 'Stilte', roept Saartje luid. Ze is helemaal niet páget. Maupie en mij trekt ze naar zich toe, duwt ons net zolang aan

onze schouders tot we een rijtje vormen, kijkt alsof haar ogen zelf feestlampjes zijn geworden, en zet in:

Voor onze lieve vader en moeder:
In Arnhem zijn jullie in het huwelijk getreden,
Twaalfeneenhalf jaar is...

Twaalfeneenhalfjaar? Wat gek dat ik toen nog niet geboren was en helemaal niet bestond...

‘Stommeling’, sist Saartje zachtjes. We beginnen overnieuw. Ze knijpt me in mijn arm, zo’n meidenkneep, en ineens aait ze over mijn wang.

Daarna is het cadeautje aan de beurt. Vader en moeder mogen het samen uitpakken, eerst de één een papiertje, dan de ander, dat heeft Saartje zo versierd. Twaalf papiertjes worden afgewikkeld en nog een klein papiertje om het vaasje zelf. Vader en moeder tellen hardop, en dan moeten wij het met zijn allen herhalen, net als op het jodenschooltje, als de klas een brooge moet opzeggen.

Nu begint het feest als zodanig.

Moeder heeft malagawijn van de kruidenier in huis gehaald, bruidssuikers, kesousemangelen en rozijnen.

En vader gaat moppen tappen. Hij heeft ze ons al lang geleden verteld, als er wel eens een vriendje bij ons was. Dan vraagt hij: ‘Welke vogel heeft het altijd koud?’ En als niemand het weet antwoordt hij: ‘Een kip, want die heeft kippevel. En welk insekt is het goochemst van alle insekten? De bij, want die is altijd bij.’

Ze lachen er niet zo hard om, en dat heeft vader heus wel door. Nu zal hij een echt geintje vertellen. Van de man die een nieuwe broek heeft gekocht, waar-

van de pijpen te lang waren. Om hem te verrassen heeft zijn vrouw, toen hij naar bed was en al sliep, de pijpen een pietsie korter gemaakt. Daar wisten de anderen niets van. En zo hadden zijn drie dochters, om de beurt zonder het aan elkaar te vertellen, hetzelfde gedaan, zodat er een zwembroekje overbleef.

Nu moeten we blij zijn vanwege het feest, want dit is toch het feest? Of is het anders? Ik weet het niet. Ik heb er wel naar verlangd, en erop gerekend dat het veel gezelliger zou zijn dan de vrijdagavond met zijn nasj, of een verjaardag, wanneer je een cadeautje kreeg en een taartje. Taart? Ja, taart is er ook. Een grote, van Kater, de banketbakker van het Zonneplein, een jehoe die met een sijkse getrouwd is en eigenlijk niet meetelt. Als die hun koperen bruiloft vieren kunnen ze niet eens de trouwakte laten zien, die de familie nu zit te bewonderen, sierlijk ingevuld en ondertekend door rebbe Wagenaar.

Rebbe Wagenaar is zelfs opperrabijn. Vlak dat niet uit. Vader en moeder hebben het verhaal al vaak verteld. Dat heeft vader zo gedaan vanwege opa en opoe uit Arnhem, die allang dood zijn, maar die vroom zijn geweest. Je moet veel doen voor je vader en moeder. Hun kinderen zijn naar ze genoemd. Ik heet naar opa uit Arnhem, Maurits naar opa en Saartje naar opoe uit de Foeliedwardsstraat.

Twaalfeneenhalf jaar. Saartje is nu elf, en een jaar na hun huwelijk geboren. Ik weer twee jaar later en Maurits anderhalf jaar na mij. Dan deed je het met elkaar, als je een kind wilde hebben. Ik moet niet zitten dromen. Het is feest, en dan ben je toch zeker blij? Het is een koperen bruiloft, en daar moet ik elke minuut van onthouden, om ervan te kunnen nagenieten. Maar

waarom smoezen ze steeds door elkaar heen? Als kind zit je ertussen, en je weet niet wat je moet zeggen. 'Kijk niet zo verdrietig.' Ik ben helemaal niet verdrietig. Ik wacht er nog steeds op dat het feest echt zal beginnen. En het is heel laat, half negen, anders liggen we al in bed. Ik heb lekker geen slaap, en toch moet ik ervan gapen, dat ze aldoor tegen elkaar praten zonder dat ze ons zien. Bijna krijg ik een knokkie met Maurits, die een groter stuk cake heeft genomen dan ik, maar Saartje geeft me een stukje van haar cake, omdat ze niet wil dat vader en moeder merken dat we ruzie maken.

Vader vindt het wel gezellig. Hij is zo druk, zeker omdat iedereen naar hem luistert. Ik snap er niet veel van, want hij vertelt nu geen geintjes meer, maar ze hebben het over moeilijke dingen waar je als kind toch geen verstand van hebt.

Ineens gaan ze hun jassen van boven halen, allemaal tegelijk, omdat ze nog met de bus van tien uur mee moeten. Vader vergezelt ze naar de halte op de Meteorensingel, en moeder begint de tafel af te ruimen.

Ik hoop dat het straks gezellig wordt, als vader er weer bij is en we met zijn vijven zijn, als altijd. Want eigenlijk, anders komen de meesten toch ook nooit bij ons.

'Gaan jullie je vast uitkleden', zegt moeder tegen ons.

Dat zou ze wel willen, en nu zegt Saartje ook dat vader heeft beloofd dat we pas om tien uur naar bed moeten, als hij terug is. Dat weet moeder heus wel. Zodra vader er ook weer is, verdwijnt ze naar de keuken, komt met een heel bord taartjes terug en zegt: 'Jullie lusten vast nog wel wat.'

'Voor jullie gesjmadde rachen', voegt pa eraan toe,

en ik weet wat het betekent: 'als je van lekker eten houdt'.

En ineens ben ik blij.

SIENTJE

Moeder brengt de schoenen weg in een grote bruine zak, die vader zelf heeft gemaakt van zeildoek. Wat daar niet in gaat! Ik kan hem soms bijna niet optillen. Moeder is natuurlijk wel groter dan ik, maar voor een vrouw! En ze heeft last van haar voeten, bulten bij haar tenen. Dat doet pijn met lopen.

Wij brengen ook vaak schoenen weg, maar moeder doet het liever zelf. Bij haar durven de klanten niet zo goed te poffen. Trouwens, als het rotklanten zijn geeft ze de schoenen niet eens af. Dat gepof is verschrikkelijk, zegt ze altijd. Soms hebben we meteen het geld nodig. Dan zoekt vader eerst de klanten uit, die zeker betalen. Als ze niet thuis zijn, dat is rottig, of als ze een briefje van tien hebben en je kan niet wisselen.

Meestal weet moeder er wel wat op, eerder dan vader.

Vaak krijgt ze ook schoenen mee terug van de klanten, voor reparatie. Ze gaat dezelfde weg naar huis. Kneutje weet het al en blijft in de boom zitten tot zij er aankomt. Eerst een sprong, daarna geeft hij kopjes en loopt weer achter haar aan.

Toch schaam ik me wel eens, als moeder er aankomt. Soms doe ik alsof ik haar niet zie. Een moeder met zo'n grote zak bij zich en een kat, dat is toch gek. Ze heeft ook ander haar, heel lang, in vlechten als een galle op haar hoofd gestoken. Ik wou maar dat ze net was als andere moeders. Ze heeft ook een wratje op haar wang, daar doet ze niets aan.

En ze is ouderwets gekleed, nooit eens koopt ze

nieuwe kleren voor zichzelf. Als je er wat van zegt schreeuwt ze dat wij al duur genoeg zijn, alsof wij ze wel nieuw krijgen. Dat is juist het ergste, moeder maakt de kleren zelf voor ons. Ze kan niet eens goed zien wat ze maakt. Lappen molton heeft ze gekocht, heel goedkoop, daar naait ze ondergoed van. Het scheurt als de pest, soms komt een lap onder je broek vandaan. Toen Freek bij ons sliep, die bij mij in de klas heeft gezeten en nu in de stad woont, durfde ik niet uit bed te komen voor hij naar beneden ging.

Als moeder de krant wil lezen gaat ze knikkebollen. Dan zakt haar hoofd omlaag, op haar borst. Steeds schrikt ze wakker, maar steeds gebeurt het weer. Ik heb nog nooit gezien dat zij de krant heeft uitgelezen. Trouwens, ze moet ook thee inschenken en kousen stoppen en zo. Stoppen noemen ze dat. Hele bobbels komen er in je kousen, je krijgt er blaren van. Thuis is de boel ook nooit aan kant als Saartje er niet is. We hebben een rood tafelkleed van pluche. Het is veel gezelliger als dat op tafel ligt. Maar aan de stoelzittingen is niet veel te doen, de veren zijn erdoor, en het zeil op de grond is stuk. Ik durf meestal mijn vriendjes niet binnen te laten, wat moeten ze wel denken.

Als je tegen moeder schreeuwt krijg je meestal je zin. Als ze het niet kan winnen zegt ze: 'Ik zal het tegen vader zeggen.' Daar moet je voor uitkijken. Soms dreigt ze met koddiesjborger, zo noemt ze God, of met later. 'Het zal je er later naar vergaan' of 'Je zal er later nog eens spijt van hebben', ik weet precies wat er komt. Ze beweert dat koddiesjborger alles ziet, maar daar geloof ik helemaal niet in.

Ze kan wel lekker koken. Als vader wat verdiend heeft bakt ze zelf cake, op vrijdag, en dan mogen we er net zoveel van eten als we lusten. Maar eerst moeten

we ons gewone eten op hebben; dat is jammer, dan is er niet zoveel plaats meer. Altijd ben ik van plan minder te eten wanneer we cake hebben, en steeds vergeet ik het, gek is dat. Kremseliesj eten we ook vaak, of eigenlijk: broodsjalet, van oudbakken brood. Het is goedkoper dan vers, het kost alleen de krenten erbij. We hebben gelachen, moeder wilde uit de stad gepiepte kesjtènge meenemen. Toen ze naar het karretje ging was het een mosselenboer, hij wist niet eens dat kesjtènge kastanjes zijn. Ze had het niet gezien, met haar ogen.

Als vader een goede bui heeft, noemt hij moeder Sjeintje. Dat komt van schön, sjein, omdat moeder vroeger een mooie vrouw geweest is, zegt hij. Maar hij plaagt haar ook wel eens, en zegt dan: 'Sjeintje, wat ben je lelijk, en vroeger was je ook zo mooi niet.'

Dan wordt moeder altijd stil.

GROTE MENSEN

Plotseling wordt vader kwaad als hij mijn haar te lang vindt. Dan schreeuwt hij: 'Je ziet eruit als een schooier. Hier is een dubbeltje voor de barbier.'

Kaal met een kuifie, het is niet zo erg als bij vriendjes die zich helemaal moeten laten millimeteren. Dan weet je niet of het zo hoort, of dat je een zeer hoofd hebt gehad en je haar nu pas weer begint te groeien.

Je hele woensdagmiddag gaat ermee naar de bliksem. Hoe vroeg je ook bij de barbier in de Betelgeuzenstraat zit, altijd komen er mannen binnen die voor hun beurt gaan. De scheerkanten mogen vanzelf al voorgaan, omdat zij een abonnement hebben. Ze bezitten een eigen vakje, waar kwast, zeep en scheermes in liggen opgeborgen, zodat ze geen baardschurft van een ander kunnen krijgen.

Zodra ze binnenkomen, worden ze door de bediende ingezeept, tot hun gezicht onder het schuim verdwijnt. Stel je voor dat je zeep in je ogen krijgt. Na een tweede keer inzepen worden ze doorgeschoven naar de baas, die zelf het scheerwerk verricht. Zodra het langs de baard begint te krassen scherpt hij het mes door het ettelijke malen langs een leren riem te halen. Is dit gebeurd, dan wordt het gezicht met water gebet, langs de opgehaalde plekken wordt aluin gewreven, en klaar is Kees.

En al die tijd praat de barbier. 'Weet u wat mij een keer is overkomen? Een klant moest plotseling niezen toen ik met mijn mes langs zijn keel gleed. Het scheelde maar een haartje...'

Een politieagent die ook zit te wachten en zijn jasje al heeft losgeknoopt, vertrekt laatdunkend zijn gezicht. Wat maken die burgers zich toch druk om een kleinigheid. Hij had wel andere akkefietjes beleefd. Een keer tijdens de nachtdienst werden ze op het bureau gewaarschuwd dat er in de Warmoesstraat een moord was gepleegd. Eerst had de man zijn vrouw van kant gemaakt, toen had hij met een scheermes zijn strottehoofd afgesneden en uit het raam gegooid.

Maar de barbier laat zich niet overbluffen. Hij heeft wel eens een dooie moeten scheren. 'Geloof me of niet, als iemand sterft blijft zijn baard de eerste dagen doorgroeien. Daar zijn wij dan voor, om ze gladgeschoren af te leveren. Ik was juist mijn mes aan het scherpen, toen het lijk overeind kwam. Ik schrok me het apenlazarus. Want ik wist niet dat de medicijnen nog op die manier doorwerken.'

Weer gaat een klant voor zijn beurt. Hij heeft niet alleen een scheerabonnement, hij koopt bij de barbier ook altijd schuine blaadjes. Onder de toonbank, want wij mogen het niet zien. De mannen beginnen te fluis-teren, lachen stilletjes en schateren het plotseling uit als een klant zegt dat hij er niet genoeg van kan krijgen.

Er komt een stoel vrij voor de spiegel, en nu word ik gewenkt. 'Kaal met een kuifie', zeg ik voor de zekerheid, anders knipt hij mijn hele kop glad. Zo is het al erg genoeg.

En terwijl ik naar huis ga vormen zich jeukbulten in mijn nek.

Ik heb tegenwoordig vaak kiespijn, maar het gaat over als mijn wang dik wordt. We zijn geen lid meer van het ziekenfonds, daar komt het door. Het is vader te duur

op het ogenblik, nu kan ik niet naar de tandarts. Probeer het eens in het Binnengasthuis, zegt vader, misschien trekken ze hem daar. Ik ga er speciaal naar toe, naar de eerste hulp. Jodium doen ze erop, dat is alles. 'Je moet ermee naar de tandarts', zegt de dokter.

Ik spoel met kamille en neem een aspirientje. Het is nog dag. 'Ga maar zolang op de divan slapen', vindt moeder, en ik val echt in slaap. Gelukkig, nu is de kiespijn over, het is een heel dood gevoel.

Hoor ik moeder praten, met tante Lientje? Net doen of ik nog slaap. Tante beklaagt zich. Oom Simon is zo'n egoïst. Nooit denkt hij aan haar, ja toch, een keer heeft hij bonbons meegenomen. Voorzichtig ademhalen, anders horen ze dat ik wakker ben. Door de kiertjes van mijn ogen kan ik ze zien. Gauw dichtdoen, ze mogen het niet merken.

Heeft moeder het nu over vader? In de Jordaan was hij nooit thuis. Zij moest tegelijk op de winkel en op de kinderen passen. Een keer werd ze plotseling heel koud, midden in de zaak, en toen kreeg ze een miskraam. Ze had de vrucht – dat zei ze, alsof het een appel was – in een jampotje gedaan. Van de dokter moest ze ermee naar het ziekenhuis. Daar heeft een professor erin gesneden, er stonden een heleboel studenten omheen.

'En Salie?'

Ik voel dat moeder naar mij kijkt. Ik houd mijn mond een klein beetje open, dat is echter bij slapen.

'Salie is bijna gestikt bij de geboorte.'

Nee toch? Daar schrik ik van. Niets laten merken.

'De navelstreng zat om zijn nek gedraaid. Dat kwam omdat ik steeds boven mijn hoofd moest tillen, in de stelling.'

Heeft ze in de gaten dat ik wakker ben? Ze praat nu

anders, harder. 'Ja, het is wel vies als je kinderen wil hebben, maar ze zijn toch wel erg lief als ze er eenmaal zijn.'

Ineens gaat ze over op de schoenmakerij.

Ik heb dorst gekregen. Eerst rek ik me uit, alsof ik nu pas wakker word.

Het is moeilijk, met grote mensen. Ze denken dat je niets weet. Hoe is het mogelijk, dat ik bijna gestikt ben? En met die miskraam, anders waren we met zijn vieren geweest. Dan was Maurits niet meer de jongste. Hij is anders wel klein, hij begrijpt niet dat je er thuis niet over mag praten. Aan tafel zegt hij: 'Ik weet wat neuken betekent.' Moeder gaat gauw weg, naar de keuken, vader begint over wat anders. Ik geloof dat Saartje een beetje lacht. Ik zeg later tegen Maupie dat je daar alleen onder vriendjes over praat.

Als ze een kind willen hebben, dat duurt negen maanden. We hebben het allemaal in de klas uitgerekend. Meester Hofstra had tegen meneer Akema gezegd: 'Over negen maanden hoop ik vader te zijn.' Aart kwam net in de klas en heeft het gehoord. Het is precies uitgekomen, op een week na.

Van het kindje van de olieman, dat is erg. Die is verdronken in de sloot bij de Meteorensingel. De olieboer hilde zo verschrikkelijk, midden op straat. Hij zag niet eens dat wij achter hem liepen. Van vader moesten we meteen binnenkomen. Hij is er ook van geschrokken, geloof ik, maar tegen moeder zei hij: 'Snap je nou waarom hij zo tekeergaat, dat doe je toch niet als man.'

'Ben je gek?' Moeder rukt de toeter uit mijn hand.

Ik sta ermee in de tuin. Kneutje wou een vogeltje vangen, toen heb ik water in de toeter gedaan en hem ermee gespoten.

‘Hoe kom je eraan?’

‘Uit de kast gepakt.’

‘Daar mag je niet mee spelen.’

‘Waarom niet?’

‘Dat gaat je niet aan.’

Zo zijn ze altijd. Eerst schrikken ze, en als je wil weten wat er is krijg je geen antwoord.

‘Ga liever op straat spelen.’

Waarom wil ze me weg hebben?

Ik ga maar knikkeren, gorren, op het Zonneplein. Is er iets aan de hand? Een heleboel kinderen staan ergens omheen. Gauw kijken. Twee hondjes zitten vast, omgedraaid, met hun kont aan elkaar. Noemen ze het daarom ‘vastzitten’? Zou het bij grote mensen ook zo gaan? Pijn doen zeggen ze ook wel. Ja dat ene hondje jankt.

Daar is juffrouw Floor, van de groenteboer.

‘Opzij jullie.’

Ze smijt een emmer water over de hondjes, die zich losrukken. Bij die ene zit er bloed aan, hij likt het schoon. Bij de ander zie je zijn rode punt nog. Weer een guts water, nu rennen ze weg.

Juffrouw Floor heeft er een kleur van. Haastig gaat ze weer naar binnen.

Ze willen niet dat er kinderen bij zijn. Ze praten er niet eens over als wij het kunnen horen. Soms zijn ze ineens stil als ik binnenkom.

Gisteravond op school waren er lichtbeelden, over België. Er was speciaal een meneer voor gekomen, met een toverlantaarn. Plotseling zei hij: ‘En nu, meneer Feber, wil ik wel eens zien of u nette kinderen op uw school hebt. Als ze goed zijn opgevoed, kijken ze zonder te lachen of te schreeuwen naar het plaatje dat nu komt en dat alleen voor grotere jongens en meisjes geschikt is.’

We deden vanzelf onze armen over elkaar en onze monden dicht, dan kon hij zien dat hij zich niet vergiste. Wat zou er komen?

Is dat alles? Een jongetje met zijn pikkie bloot en een straaltje eraan. Manneke Pis, zegt die man.

‘Ik maak u mijn complimenten over uw kinderen, meneer Feber.’

Op het opgespoten land zijn we indiaantje aan het spelen, in de hutten die we zelf hebben gebouwd, van zeeasters. In de verte zijn jagers met honden, om wilde eenden te vangen.

Opeens: ze jagen een hond op ons af. Weg jongens, rennen, straks bijt hij. Ik kan hard lopen, maar houd het zo lang niet vol, mijn zij steekt, doorzetten, straks grijpt die hond me. Ik prop een zakdoek in mijn mond, dat helpt tegen het hijgen.

Er klinkt een fluitje van een van de jagers. Dan rent de hond in een bocht terug. Even uitblazen nu, we staan bij elkaar, bezweet, kunnen geen woord uitbrengen. Knal. Er wordt op ons geschoten. Weer stuiven we uit elkaar, weg, naar de dijk, straks schieten de jagers opnieuw. Niet meer stilstaan, doorhollen. Daar is de dijk, eindelijk, maar we kunnen niet naar beneden. Boeren zijn er gras aan het maaien, ook zij jagen ons weg, dreigen met de zeis. Op een andere plaats kunnen wij er niet af, daar is water.

Eindelijk, bij Landsmeer hollen we over de dijk, de weg op, zonder dat iemand op ons let. En nu bekijken we elkaar, want er is met hagel op ons geschoten, dat weten wij zeker, op eenden schieten ze ook met hagel. Zijn we geraakt? Henk bloedt aan zijn arm, Klaas aan zijn kuit, het is een smal straaltje.

Thuis spreken de grote mensen er schande van, ter-

wijl Henk en Klaas naar het Binnengasthuis moeten
om de kogeltjes te laten verwijderen.

BAREND

Vader is een statige man, met zwart haar en zwarte ogen. Hij zou wel een burgemeester kunnen zijn en toch is hij maar een gewone schoenmaker. Hij heeft het nog moeten leren helemaal van het begin, hoe je met de hand nieuwe schoenen maakt. Maar hij wil niet dat wij het worden, een rotvak is het, zegt hij, je kan er het zout in de pap niet mee verdienen. Wel mogen wij hem helpen, boven in zijn kamertje, met uitpoetsen, dan doen we de was op de randen van de zolen en hakken en wrijven die uit. Ik kan het beter dan Maurits, vindt vader, maar het is niet zo moeilijk, hoor. Het is altijd gezellig bij hem in het werkkamertje. Hij zingt vaak en vertelt wel eens moppen. Van het jongetje, dat levertraan moest drinken van de dokter maar het niet lustte. Als hij een slok nam, kreeg hij een cent in zijn spaarpot. En als de fles leeg was kochten ze van het geld uit de spaarpot nieuwe levertraan.

Als er veel werk is rookt vader sigaren, van Groen, vier voor een dubbeltje. Maar meestal rookt hij een pijp, herenbaai. Soms laat hij hem op de werktafel liggen als hij weg moet, bij voorbeeld leer halen in de stad. Dan zit er wel eens een beetje tabak in die nog niet helemaal opgebrand is. Die kun je nog aansteken en oproken, dat doe ik wel eens, nu ook.

Het valt mee, hele kringen kan ik ervan blazen, maar ik moet er wel van hoesten.

Ba, wat bitter, het sap is in mijn mond gekomen. Ik word misselijk, inhouden, anders merkt moeder het. Ze is niet in de kamer beneden. Rustig op de divan lig-

gen, dan gaat het misschien over. Het lijkt wel of ik op een schip lig, de divan schommelt. Mijn ogen dichtdoen, ik ben duizelig ook.

‘Ben je niet goed?’

Vader is thuisgekomen en ziet me liggen.

‘Ik rust even uit, pa.’

‘Een grote kerel overdag op de divan? Kom, we gaan naar de kermis in Zaandam. Er is toch haast geen werk vandaag.’

Is het waar? Daar zijn we nog nooit naar toe geweest.

Voorzichtig sta ik op, de kamer draait om me heen. Gauw de tafel beetpakken, anders val ik. Hij is rond en kraakt als je erop leunt. Vader mag het niet merken dat ik uit zijn pijp heb gerookt. ‘Ga Saartje en Maurits maar roepen’, zegt hij tegen me.

Hè, lekker die buitenlucht. Even blijven staan, het wordt al minder. Waar is Saartje? Bij Mientje van hiernaast? En Maupie? Die voetbalt. Ze komen er al aan.

We gaan lopen, langs de Oostzanerdijk, achter school de dijk op. Daar is de nieuwe leeszaal, de Ridderhoeve, nog een half uur. ‘Ik dacht eerst dat je ziek was, je zag zo bleek’, zegt vader tegen mij.

‘Niks hoor.’ Ik ziek? Het zou wat.

Zaandam komt in zicht.

Van de kermis is nog niets te zien. En die draaiorgelmuziek? Daar zal het wel zijn.

Ja, daar is het: de kermis van Zaandam, de grootste in Nederland, heeft vader ons verteld. Waar moeten we het eerst naar kijken? Schommels vliegen in een cirkel rond over de kop. In de speeltuin ben ik daar altijd bang voor, hier gebeurt het echt en de mensen gillen en lachen zonder eruit te vallen. Er is nog veel

meer, ook draaiorgels, ze spelen tegen elkaar in, het is een hels lawaai en toch mooi. Ik heb een fijne vader.

De jongens vinden ook dat ik een fijne vader heb. Hij maakt wel eens zuigers voor ze, van vetleer. Als je ze een nacht in de pies legt doen ze het beter. Vader heeft ook een medaille gemaakt van vetleer. Met een priem heeft hij erin geprikt: 'Voor de kampioen van Tuindorp'. We moeten ervoor hardlopen, om het Sterrenplein.

Morgen gaat vader weer weg. Hij werkt nu in Groningen, bij de Bata. Alleen op zaterdagmiddag en zondag is hij bij ons. Voor een paar heel vaste klanten maakt hij dan nog schoenen, maar we moeten iedereen wgsturen als het even kan.

Het is heel anders thuis, zonder vader. Saartje denkt dat wij nog kleine kinderen zijn. Met Maupie heb ik vaak ruzie wie de boodschappen moet doen. Ik help moeder wel, met aardappelen schillen. Moeder is nu de baas, ze schreeuwt soms tegen ons.

We gaan naar een uitvoering, in Oostzaan. Moeder wou eerst niet, maar ik heb gezeurd. Eerst moet Saartje met moeder afwassen. Het is al zeven uur, als moeder maar voortmaakt. Vader zegt ook altijd dat hij op haar moet wachten.

Eindelijk. Daar is de Oostzanerdijk. Nu linksaf, waar je een sloot hebt met bruggetjes erover naar elke boerderij. Eens vragen of het ver is: 'Een stief kwartiertje, zeun.' Soms zeggen ze neef. Zonder dat je familie bent.

Moeder wil niet verder.

'Dat kwartier is allang om.'

‘Nog maar 86 nummers, dan zijn we er.’

‘Als we er over vijf minuten niet zijn, gaan we terug.’

Je kan beter niet op de nummers letten. Tussen elk huis is een stuk land. Het gaat heel langzaam.

Zou ze in de gaten hebben dat de vijf minuten om zijn? Eens kijken: nog 72 nummers.

‘Nou is het genoeg.’ Moeder blijft staan.

‘We zijn er bijna.’

‘Dat is niet waar. Het wordt vanavond veel te laat voor we weer thuis zijn.’

Niets helpt. We mogen niet eens even uitrusten.

Ze heeft plotseling haast, Saartje ook, die hatelijke kat. ‘Nu hebben jullie wel de tijd, hè?’ zegt ze tegen ons omdat we willen keilen.

‘Kom kinderen, geen ruzie maken. Jullie mogen straks nog een half uur op straat spelen.’

De terugweg gaat veel vlugger.

Moeder klapt dat we binnen moeten komen.

Heeft ze de ijsman gehoord?

‘Nu geen ijsje, die kaarten hebben me geld genoeg gekost.’

Dat is gemeen, ze wou zelf niet verder.

Als ze niet toegeeft slaan we een ruitje stuk, dreigen we alle twee.

‘Zoiets heb ik nog nooit meegemaakt. Vooruit, naar binnen.’

Ze wil ons beetpakken. Los. Daar ligt een steen.

‘Krijg ik een ijsje?’

‘Nee, zeg ik je.’

Kets, een ruitje stuk. Pats, nog een.

Moeder huilt en schreeuwt: ‘Naar bed, nare kinderen. Het zal jullie er nog eens naar vergaan. Jullie zullen er later spijt van hebben.’

Zwijgend gaan we naar binnen. De kans op een ijsje is verkeken.

‘Naar bed. Ik zal het tegen vader vertellen.’

Nog meer huilt ze.

Slapen kan ik niet. Kinderen spelen op straat, een vader rent mee.

Morgen is vader er weer. Wat zal hij van die ruitjes zeggen? Anders maakt hij grapjes over Groningen. Ze zeggen daar: ‘Grunnigers kunnen goud scheiten.’ Vieze woorden? Het betekent gewoon: Groningers kunnen goed schieten.

Moeder is naar de bus, vader afhalen.

Daar komen ze aan. Ze heeft het verklikt, dat zie je aan zijn gezicht. We hoeven niet eens goeiendag te zeggen.

Vader pakt mij het eerst beet, daar ga ik, over zijn knie. Klets, klets, op mijn kont. Ik voel er toch niets van. Ik huil ook niet, dat zou hij wel willen. Wanneer houdt hij op? Mijn gat gloeit ervan, hij heeft keiharde handen. Kan hij wel, tegen een klein kind? Ik zeg hem nooit meer goeiendag, nooit meer.

Maurits probeert zich los te rukken. Hij schreeuwt en trappelt. ‘Je nog verzetten ook, tegen je eigen vader.’ Pats, de eerste tik heeft hij te pakken. ‘Rotman.’ Maupie durft hem zelfs uit te schelden. Nu weet vader van geen ophouden.

‘Zo is het genoeg, Barend!’ roept moeder ineens. Hoort hij het niet?

‘Je scheidt ermee uit zeg ik je’, ze gilt het naar hem.

Toch slaat hij door.

‘Je begaat nog een ongeluk’, huilt ze en ze pakt hem bij zijn armen.

Eindelijk, hij laat Maupie los.

‘Naar bed, alle twee, en vanavond geen eten.’

We gaan achter elkaar de trap op, weg van vader, boven is het veilig.

Ik heb er lekker niets van gevoeld. Het kan me niets schelen, rotkerel, ik wou maar dat hij terugging naar Groningen.

Met Maurits hoef ik niet te praten. Hij blijft huilen en is woedend. Als ik iets zeg, hoort hij het niet eens.

‘Welterusten.’

Geen antwoord.

Ik kan niet slapen ook. Elk kwartier slaat de klok. Ik raak de tel kwijt.

Zachtjes kraakt de deur. Daar is moeder, op haar tenen, ze zet boterhammen bij ons bed. Ze zegt niets, het mag niet van vader, dat weet ik.

Wat voel ik? Kruimels in bed? O ja, van het brood van gisteravond. Het is zondagochtend. Anders mogen we bij vader en moeder in bed. Maar ik durf nu niet, Maupie blijft ook liggen.

‘Waar blijven jullie vanmorgen?’ Dat is vader. Is hij niet kwaad meer?

We liggen bij ze, Maurits aan de kant van moeder, ik naast vader. Eigenlijk vind ik het naar, van dat ruitje. Zal ik het zeggen, tegen hem? Maar ik vraag: ‘Hoe is het nu in Groningen, pa?’

‘Volgende week voor het laatst.’

Kan dat waar zijn?

Nu vader na een half jaar weer voorgoed thuis is, heeft hij het er vaak over dat hij zo’n pech in zijn leven heeft gehad. Het is alsof de duvel ermee speelt, maar steeds als hij iets nieuws aanpakt en het goed schijnt te gaan, komt er iets tussen waarover hij zijn nek breekt. Het

leven in Tuindorp vindt hij maar een armzalig gedoe, ver weg van de stad, en hij had zo gehoopt zich met het hele gezin in Groningen te kunnen vestigen.

Maar nu hij weer bij ons is, is hij veel gezelliger geworden. We spelen 's avonds altijd een spelletje na het eten, en hij heeft ons ook dammen geleerd. Maar daar blijft hij een driftkop in. Als Maurits en ik een partijtje spelen kijkt hij wel eens mee, en dan zegt hij plotse-ling: 'Wat zitten jullie toch te knoeien.'

Wat kunnen wij eraan doen dat we niet zo knap zijn als hij? Toen we nog in de Jordaan woonden heeft hij in het eerste tiental van DOS gespeeld, de damkam-pioen van Nederland. Hij denkt er na zo'n driftbui zelf ook over na, want nu vertelt hij dat hij op school samen met een ander de beste was, de ander kreeg het zilve-ren horloge, hij kreeg na loting een papiertje. Er was een aanvraag bij de bovenmeester van een advocaten-kantoor, die een goede leerling wilden opleiden. Va-der kwam ervoor in aanmerking, maar hij moest er op sjabbes werken, en dat wilde opa, die toen nog vroom was, niet. En als gewoon schoenmakertje werd hij, toen hij in de leerhandel ging, toch maar secretaris van de vereniging van leerhandelaren. 'En daar heb je zo-veel tijd voor anderen in gestoken, dat je je eigen be-langen hebt vergeten', zegt moeder voorzichtig, want ze is bang dat hij opnieuw driftig wordt.

Ook in Tuindorp zien ze dat hij, al is hij een gesjoch-ten schoenmaker, heus wel wat kan. Want nu hebben ze hem gevraagd of hij secretaris wil worden van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, afdeling tien. Hij doet het, maar hij vindt het wel een rotkarweitje als hij al die circulaires aan de leden moet tekenen. Ik zit nu in de vijfde klas, en kan best zijn handtekening namaken. En Saartje ook, want ze zit nu op de driejari-ge HBS.

Moeder is in de vrouwenclub ervan. Het weiber-sjoeltje, zegt vader spottend, maar moeder trekt er zich niets van aan en gaat er elke week een avond naar toe.

DAGJE UIT

In het houten gebouwtje van Ons Huis, vlak bij de speeltuin en het veld van Metoor, hangt een bord waar met krijt op geschreven staat:

Bloembollenwedstrijd

Voor kinderen boven de tien

Kosten van deelneming: een dubbeltje

Bol en pot worden gratis verstrekt

*De drie winnaars mogen een dag naar
de bloembollenvelden*

Ik denk: je kan nooit weten, ik wil ook wel eens de bloembollenvelden zien.

Zo moeilijk is het niet. Je moet alleen maar elke dag een beetje water in de bloempot gieten. Vader lacht er schamper om: 'Je maakt niet eens je eigen gezicht goed nat 's morgens als je je wast. Dan vergeet je je nek.'

'Plaag hem nou niet', zegt moeder. 'Hij kan het toch allicht proberen?'

Wie denkt er nu steeds aan een bloembol? En toch komt er een groene punt uit de potaarde omhoog. Gauw wil ik water geven als ik het zie, een beetje meer dan anders omdat ik er gisteren niet aan heb gedacht, maar moeder zegt: 'Laat maar. Ik zorg er al voor.'

Er nestelen zich drie knoppen tussen de mesvormige bladeren, drie knoppen op drie stelen. Niemand wil het geloven, wie ik het ook vertel.

Ineens ruikt het zalig zoet in de kamer. Drie paarse hyacinten stralen op de vensterbank. Vaak snuif ik aan de honderden bloemblaadjes die samen drie kleine luchtballonnen vormen. Als je de lucht diep in je neus-

gaten zuigt, prikkelt het tot in je voorhoofd. 'Niet de overgordijnen dichtdoen', schreeuw ik 's avonds, 'anders gaan ze stuk. En dan kunnen we ze niet zien ook, nog wel op de laatste avond, want morgen al moet ik de pot inleveren.'

Voetje voor voetje draag ik de plant voor mij uit, alsof ik een open pan met melk vasthoud die er bij elke verkeerde beweging uit kan klotsen. De stengels mogen niet knakken. Er mogen geen bladeren afbreken, of een puntje ervan. Er mogen geen bloemblaadjes wegwaaien.

'Heb jij die zelf verzorgd?' vraagt meneer Blits, de directeur van Ons Huis, en ik antwoord trots: 'Ja meneer.' Ik krijg een kleur omdat ik jok, maar dat moet ik wel, anders krijg ik misschien geen prijs.

Dat ik echt een prijs zal winnen, daar geloof ik niet aan. 'Schlemielen winnen nooit wat', zegt vader, al heeft hij een keer een pond koffie gewonnen met een rijmpje voor een winkelier. Toch ben ik de enige met drie bloemen. Mijn naam staat duidelijk op het bord: eerste prijs.

Ik krijg zonder moeite vrij van school, omdat ik het wel missen kan, zegt de bovenmeester, en hij voegt eraan toe: 'Een prettige dag.'

Met een heleboel kinderen slenteren wij door de bloembollenvelden. De meeste bloembollen bloeien nog niet, of ze zijn afgesneden. Alleen hier en daar zie je een kleurig veldje in het groen. Dat is geen strop, volgens die meneer van de uitleg, ze bloeien nooit allemaal tegelijk. Dat is juist het mooie, die afwisseling.

'Waarom gooien ze de bloemen op een hoop?' vraag ik aan die man.

'Dat wordt mest.'

‘Het gaat toch juist om de bloemen?’

‘Nee, om de bollen.’

Daar snap ik niets van. Je hebt toch bollen voor de bloemen, en niet omgekeerd?

We gaan terug met de Alkmaar Pakketboot.

‘Mogen we op het bovendek, meester?’ Vragen we aan de man van Ons Huis. Wij rennen al de stalen trap-treden op.

‘Ik kan borstwaarts om’, zeg ik, draai om de ijzeren staaf die kan worden opengeschoven als je de pin eruit trekt om zo op de kade te komen. Het water klotst golvend onder mijn omlaaghangend hoofd voorbij. Je kunt schuimkoppen zien, maar ik ga gauw weer staan, als je erin duvelt ben je nog niet jarig.

‘Hé, smousie’, zegt een jongen die erbij staat, ‘wat heb jij een lef.’

Ik word plotseling heel stil, alsof ik geen adem meer kan halen, net als wanneer je met een smak op je buik valt. Ineens begin ik woedend te brullen, maar het is niet echt, ik ben alleen maar vreselijk verdrietig. Ik wou dat ik echt driftig kon zijn, jaagt het door mij heen, wor-het-dan, wor-het-dan, en ik maai met mijn armen als de wieken van een molen.

‘Ze vechten, meester’, hoor ik Zwaantje naar beneden roepen. Plotseling staat hij achter ons en rukt ons uit elkaar.

‘Hij heeft hem uitgescholden, meester’, zegt Zwaantje. Dat vind ik lief van haar.

‘Vooruit jij.’ Hij geeft de jongen een duw, zodat hij valt.

‘Maar jij, jij moet je die dingen niet zo aantrekken’, zegt hij tegen mij en pakt me bij mijn schouder. ‘Kom, vooruit, het is vandaag een dag om te lachen. Lach die jongen nou eens hartelijk uit. Toe dan? Lach dan?’

Ik vertrek mijn gezicht tot een grijns en ontdek dat ik niet meer lachen kan.

Snel hol ik weg, de trap af. Ze mogen niet zien dat ik bijna moet huilen. Op het benedendek, alleen in een gangetje naast een bruine, houten deur, merk ik plotseling, dat ik ook dät niet meer kan.

ORDEBEWAARDER

Samen met Dirk word ik het laatste halfjaar van de lagere school overgeplaatst naar de klas van de bovenmeester, omdat we moeten worden bijgewerkt voor de driejarige HBS, en daar kan alleen het hoofd van de school voor zorgen.

Er heerst een plechtige stemming in zijn klas, de eerste dag waarop moet worden getoond hoe hij te werk gaat. 'Ik kan beminnelijk zijn als jullie je goed gedragen, de hand van de wrekende gerechtigheid als jullie niet weten hoe het hoort. We zijn geen school met de bijbel, doch het gezag is van God gegeven, daar richt ik mij naar en daar hebben jullie je aan te houden.'

Zijn woorden galmen als een gong door de klas. Wat een gekke kerel. Oom Sam die ook schoolmeester is heeft al voor hem gewaarschuwd, en zelfs de Onderwijzersbond heeft er iets mee te maken gehad.

Met gefronste wenkbrauwen kijkt de bovenmeester intussen de klas rond. 'Maar het is een voorrecht om bij mij in de klas te zitten, niet waar Sonja?' vraagt hij aan een meisje op de voorste rij, dat schuchter een 'ja meester' voortbrengt.

Nu richt de meester zich tot mij: 'Dat voorrecht genieten nu ook Salomon en Dirk, die bij mij zullen leren hoe er prestaties moeten worden geleverd in deze wereld, die niets anders is dan een voortdurende prestatieslag. Ik wil wel eens zien wat jullie ervan terechbrengen. Vandaag maken jullie hoofdstuk IX van het rekenboek *Hoeveel en Waarom*. Ik zal noteren wie de beste is geweest.'

Rekenen, daar was ik goed in en vlug ook, uit mijn hoofd zonder in het klad allerlei sommetjes te moeten maken. Zelfs beter dan Dirk. Eens zien wie nummer één wordt. En Willem, die andere jongen uit de klas van de bovenmeester die ook naar de HBS gaat? Zou hij knapper zijn dan ik?

Na een half uur moeten we ermee stoppen, klaar of niet, en elkaars schriften nakijken. Die van rij één worden aan rij twee gegeven, en omgekeerd. De bovenmeester leest de uitkomsten van elke som voor. Automatisch plaats ik krullen en strepen in het schrift voor mij.

Als we klaar zijn, vraagt de bovenmeester: 'Wie had er nul fouten?'

'Hij meester', zegt een meisje, en wijst naar mij.

Ik krijg een kleur van blijdschap, en nu zegt de hoofdonderwijzer: 'Dan wijs ik jou aan om de orde te handhaven vandaag als ik niet in de klas ben. Dat gebeurt nog wel eens. Maar de ochtend is bijna voorbij, in het laatste kwartier zal ik een verhaal voorlezen. Leg de schriften in de la van jullie bank. En netjes zitten.'

Na enig geschuifel van armen die in de brede open la onder het dek van de banken verdwijnen, weer opduiken en over elkaar worden gelegd, begint de bovenmeester: 'Er waren eens een ridder en zijn gemalin, die een bezoek moesten brengen aan een nabijgelegen kasteel en hun pasgeboren baby niet mee konden nemen omdat het weer daarvoor te slecht was: sneeuwbuien en zo, slagwinden, ijzige kou. Misschien begrijpen jullie nu de uitdrukking 'ijs en weder dienende' beter, maar dit ter zijde. Nood schept vindingrijkheid. Wat zou jij gedaan hebben, Marietje?' vraagt hij aan een meisje.

'Thuisblijven meester', antwoordt Marietje.

‘En opbellen dat je niet kwam zeker. In die tijd was er nog geen telefoon, mijn kind. Trouwens, ze moesten er wel heen, soms heeft een mens zakelijke verplichtingen, ook toen was het zo, al werd het anders genoemd. Hoe zou jij het noemen, Freddie?’

Een jongen uit de tweede rij kijkt de bovenmeester geschrokken aan, aarzelt, schuift zijn hoofd naar links om te horen wat zijn buurjongen fluistert en antwoordt: ‘Dienstijver.’

‘Ik versta je niet.’

‘Dienstijver meester’, verbetert de jongen.

‘Zo is het goed. Met twee woorden praten. Niet gek bedacht. Dienstijver. Bevalt me wel, al bedoel ik iets anders. En dat konden jullie niet weten, want over de hond heb ik niet gesproken. De ridder en zijn gemalin hadden een trouwe herdershond die precies wist wat er van hem werd verlangd, en al kan een hond niet spreken, pienter was hij wel, dat kon je aan zijn intelligente ogen zien. Alles begreep hij wat hem werd bevolen, en zodoende verstrekte de ridder hem de opdracht bij de wieg van de baby te waken en ervoor te zorgen dat er niets gebeurde.

Het eerste halfuur verliep alles naar wens. De baby sliep, de hond lag aan de voet van de wieg, gromde even als hij buiten iets hoorde, blafte zachtjes als hij dacht dat er onheil dreigde, jankte, maar niet zo hard dat de baby erdoor kon ontwaken. Het was een brave hond. Vinden jullie ook niet?’

‘Ja meester’, wordt er eenstemmig geroepen.

‘Mooi zo. Intussen knapperde het houtvuur in de open haard, verspreidde een behaaglijke warmte, en wat gebeurt er dan? Wie weet het?’

‘Slaperig wor je, meester.’

‘Heel goed jij. De hond werd er slaperig van en

droomde ineens van de jacht, een hollend konijntje, een hert in het kreupelhout, wellicht een wild zwijn, wie zal het weten waar een beest van droomt, wij vergeten het zelfs vaak, wij mensen. Waardoor onderscheidt een mens zich van een dier, Willy?’

‘Door zijn harses meester.’

‘Bijna. Een hond heeft ook hersens, al heeft een mens er veel meer, omdat hij kan...?’

‘Denken.’

‘Denken. Goed. Een hond heeft meer intuïtie, en daar kom je een heel eind mee. Ineens werd het beest onrustig zonder te weten waarom. Het rukte zich los uit zijn slaap, en wat zag het? Een giftige slang, die ongemerkt de zaal was binnengeschoven en nu zijn kop oprichtte tot boven de wieg, zijn kaken opensperde zoals de kop van een nijptang opengaat en met zijn trillende tong de hals van de baby zocht om er zijn giftanden in te kunnen zetten. De hond zag het gevaar en aarzelde geen ogenblik, sprong het verschrikkelijke reptiel naar de keel en beet het de kop af, zo hevig, zo radicaal dat het slangebloed rondspatte, want al is een slang koudbloedig als een kikker..., of is dat niet zo, Jan?’

‘Jawel meester.’

‘Waarom dan?’

‘Een reptiel meester.’

‘Waar was ik ook weer? De herdershond beet de slang de kop af. Overal bloed. Op het wiegje, op de dekentjes, zelfs op het gezicht van de baby. En wat gebeurde er toen? Juist op het ogenblik dat de hond omhoog viel na de dodelijke beet te hebben toegebracht, kwamen de ridder en zijn gemalin de kamer binnen, terug van hun korte reis. Verschrikt zag de edelman de bloedvlekken op het gelaat van zijn kindje, de jonk-

vrouw gaf een gil en viel in zwijm. Blinde woede overviel nu de ridder, die dacht dat de hond hun kindje had doodgebeten. Met vaste hand trok hij de sabel uit zijn schede, sloeg ermee op de kop van de hond totdat deze stuiptrekkend op de stenen vloer bleef liggen. Juist toen kwam zijn vrouw weer bij, strekte haar armen naar de baby uit en zag dat het kindje lachte. Ineens begreep zij wat er was gebeurd en schudde haar man door elkaar opdat ook hij het zou zien.

Met een schok kwam de ridder tot de werkelijkheid terug en begreep dat de hond juist het leven van hun baby had gered. Ontroerd knielde hij neer naast het trouwe, zieltogende dier, kustte het op de kop en nam met tranen in de ogen afscheid van het beest dat hem aankeek met een blik van begrip en liefde, omdat ook dieren trouw kunnen zijn tot in den dood.'

De bovenmeester heeft zelf tranen in de ogen gekregen en beëindigt het verhaal met gebroken stem; hij is zijn ontroering nog niet meester als de bel van de buitenteur overgaat.

Automatisch staat Freddie op. Als hij even later binnenkomt vertelt hij: 'Het is een kwekeling meester, zegt hij, een kwekeling-met-akte of zo iets zegt-ie, u weet ervan zegt-ie, hij had het over zes gulden geloof ik, voor zes gulden in de week kon hij op school beginnen. De gemeente had hem gestuurd.'

'Laat hem naar mijn kamertje gaan, Freddie, ik kom zo.'

De bovenmeester staat op en loopt naar me toe.

'Moet je eens horen Salomon. Jij was de beste met rekenen, nu moet je voor de orde zorgen. Gaan jullie stijloefeningen maken', gebiedt hij de kinderen, 'de boekjes liggen in de kast Salomon, hoofdstuk xiv, dan zien ze het wel. En alles moet stil zijn als ik terugkom.'

Als iemand praat of drukte maakt schrijf je zijn naam op het bord. Hier heb je een krijtje. Maar o wee als je het niet doet. Mocht er lawaai zijn in de klas zonder dat ik een naam op het bord vind, dan krijg je de straf van degeen die hem anders had gekregen. Versta je me?’

Haastig loopt de bovenmeester de klas uit, en inderdaad blijft het enige tijd stil. Allengs wordt er evenwel zachter, dan harder gepraat. Smekend kijk ik de kinderen die het doen aan, zeg aarzelend: ‘Doe nou niet. Moet ik je soms opschrijven?’

Maar mijn eigen vriendjes zijn erbij, die schrijf je toch niet op, ik ben toch geen klikspaan. Een jongen grijpt de inktlap van zijn buurman, gooit hem weg, een ander smijt met een vlakje, mijn eigen buurjongen trekt het meisje voor ons aan haar haren. Ze begint te gillen.

Langzaam, nauwelijks merkbaar wordt de klasdeur geopend. De bovenmeester stapt naar binnen. Ineens is het stil. Met grote passen loopt hij naar het podium, grijpt de aanwijsstok en geeft er een harde klap mee op het meesterstafeltje.

‘Nou is het stil’, brult hij en blikt woedend de klas in. ‘Ik hoor nog wat. Stil heb ik gezegd.’ Een hand, gekromd als een schelp, legt hij aan zijn oor. Hij steekt zijn hoofd naar voren, houdt het scheef naar de klas gericht, luistert aandachtig en richt zich dan tot mij: ‘Waar staan de namen?’ vraagt hij streng.

‘Ik dacht...’

‘Jij hebt niet te denken, je moet uitvoeren wat ik je gelast.’

Mijn bril is zo beslagen, dat ik niets meer kan zien en hem afzet.

‘Waarom heb je niemand op het bord genoteerd?’

‘Ze begonnen nu pas te praten’, wil ik zeggen en slik

die woorden in omdat hij weet dat het niet waar is. Hem vertellen dat ik het niet kòn, andere kinderen verraden?

‘Heb je je tong verloren?’

‘Nee meester’, antwoord ik zacht.

Met gebukt hoofd, een waas voor mijn ogen wacht ik af wat er verder gaat gebeuren. Nooit wil ik de knapste meer zijn op school, nooit meer een goed cijfer voor rekenen halen. Liever foute sommen maken, al zal het me moeite kosten. Liever het strafwerk dat me wacht, honderd strafregels, meer misschien, het kan me niets schelen. Die gemene kerel. Klikken moet je van hem, dat mag ik niet van vader, en vader is uiteindelijk de baas.

MEIDEN

Saartje heeft haar huiswerk klaar en ligt op de grond met haar pop te spelen, de pop die ze nog van de Jordaan heeft, met lang haar en slaapogen. Een echt kleuterstoeltje staat ernaast, dat je in en uit kan klappen. Kinderachtig voor iemand die al naar de HBS gaat.

Eindelijk heeft ze polkahaar gekregen. Polkadot met zuurkool, polkadot met spek, de meiden die het dragen die zijn hallef gek. Als ik het zing lacht ze alleen maar. Want zij heeft haar zin gekregen. Eerst mocht het niet van pa. Ze is kwaad geworden en heeft zelfs gehuild. Andere meisjes uit haar klas dragen hun haar ook kort.

Moeder had het voor Saartje opgenomen.

‘Ik snap jou niet’, verweerde vader zich. ‘Jij laat je haar toch ook niet knippen?’

Wat is dat nou voor argument. Hij wilde het zelf niet toen ze voor haar vlechten honderd gulden kon krijgen van een kapper die er pruiken van maakte. Honderd gulden, stel je eens voor wat een geld.

Misschien was hij er daarom ook tegen bij Saartje, want zij heeft bijna net zo mooi, bruin haar als moeder. Vroeger heb ik er nooit op gelet, maar nu vind ik het wel leuk als ik naar haar kijk. Het polkadot maakt haar vrolijk, net alsof ze steeds moet lachen. En haar ogen kijken je heel verwonderd aan, anders dan eerst.

Ze heeft een blauwe katoenen jurk aan, die moeder bij de Zon voor haar heeft gekocht. Bij die winkel kijk ik altijd in de etalage naar mooi ondergoed, omdat wij daar geen geld voor hebben.

‘Als jij van de lagere school gaat, steek ik je ook in de kleren’, heeft vader gezegd.

Gek, zo’n korte jurk. Als je goed oplet kun je Saartjes dijbenen zien.

Zou ze ook besneden zijn? Hoe zouden ze dat doen, bij meisjes? Ik heb er nooit van gehoord, en durf het ook niet te vragen. Maar hoe kunnen ze anders zien dat vrouwen joods zijn? Saartje zal het misschien wel weten. Ze is reuzeknap op school. Soms houdt ze me voor de gek, omdat ik een boek mooi vind dat niet mooi is. Ik moest huilen toen ik Lieven Heinrich uit de schoolbibliotheek aan het lezen was. Het is een priester die in Luther ging geloven en vervolgd werd. Saartje lachte me uit omdat er god in voorkomt, en ging het heel langzaam voorlezen, zo dat ik me moest schamen.

We hebben nog een boek liggen, uit de Jordaan. Grootboek staat erop, en er zitten alleen lege blaadjes in. Nu ik met Saartje alleen thuis ben durf ik er gerust een pikkie in te tekenen. ‘Kijk eens’, zeg ik zacht tegen haar, bang dat ze het vanavond aan vader zal vertellen, en toch ook met een gevoel van triomf.

Ze kijkt ernaar en lacht. ‘Wat jij kan, kan ik ook’, zegt ze, en ze trekt het potlood uit mijn hand. Snel tekent zij er een koffieboontje bij. ‘Die horen bij elkaar’, stelt zij tevreden vast.

Saartje is dus net zo slecht als ik. Uitgelaten roep ik: ‘Nou ik weer’, en tover twee hondjes op papier, die met hun konten tegen elkaar kleven.

Op haar beurt laat Saartje op een volgende bladzijde een lange punt in het gaatje van een koffieboontje verdwijnen. Met een blos op onze wangen bewonderen we elkaars fantasieën, pikkies, koffieboontjes, er komt haast geen eind aan. Nooit zal Saartje meer over me klikken, omdat we nu samen iets uitspoken wat vader en moeder nooit te weten mogen komen.

Als eerste ontwaakt Saartje uit onze roes.

‘Vlug’, roept ze opgewonden, ‘straks komen ze thuis. We moeten het eruit vlakken.’

Maar tijdens het vlakken kreukelt het papier. We hebben zo heftig zitten krassen, dat de sporen onuitwisbaar blijven. Voorzichtig scheuren we de betekende bladzijden uit het grootboek en spoelen ze door de wc. Heel netjes, opdat vader het niet ziet. Trouwens, hij kijkt nooit meer in het grootboek. Als hij het nu nog ooit openslaat, heeft hij er geen erg in dat er bladzijden ontbreken, tenzij hij op de nummering let.

We zitten braaf te lezen, als het klikken van de sleutel in de buitendeur de thuiskomst van vader, moeder en Maurits aankondigt, die naar de Aldebaranschool zijn geweest, waar Maurits in Repelsteeltje heeft meegespeeld. Saartje heeft thee gezet en ik heb de kopjes en de suikerpot uit de keuken gehaald. Ook hebben we afgewassen, de pannen zelfs, het naaste werk dat er bestaat.

Maurits vertelt met een kleur op zijn wangen van Repelsteeltje, dat hij het reuze goed heeft gedaan, en roept zo hard: ‘Niemand weet, niemand weet dat ik Repelsteeltje heet’, dat moeder hem waarschuwt aan de burens te denken.

Een week later blader ik opnieuw in het grootboek, om geschrokken te ontdekken dat er aan de creditzijde van een der bladen een pikkie met een zak is achtergebleven. Haastig scheur ik het eruit en frommel de prop in mijn broekzak.

Maupie heeft altijd sjans. Ik snap niet hoe hij het doet. Soms kan het hem niet eens schelen en dan komt er toch een meisje om hem te halen. Ik ben ook wel eens

verliefd op een meisje, maar dan laat ik het niet merken. Ze willen me toch niet.

Ik heb een briefje geschreven met erop: 'Salie trouwt met Corrie, Maurits met Mientje.' Ik heb de naam van vader eronder gezet alsof hij het heeft geschreven. Ze dachten dat het echt was. De buurvrouw vond het wel raar van vader. Corrie vond het niet erg, maar ze wil niet met me gaan omdat ze twee jaar ouder is, zegt ze.

Nu ben ik op vakantieschool en ik heb sjans, ineens. Van Rietje. Ze woont tegenover tante Bettie, het zijn ook joden, maar ze is blond. Ze kan zo een jongen krijgen, zonder moeite. Ze is een keer blijven zitten. Ik vond zulke kinderen altijd dom, maar nu ga ik er zelf mee. En ze is helemaal niet achterlijk, ik snap het niet.

Vakantieschool, daar is anders niets aan. Drie weken duurt het, bijna de hele grote vakantie. Het is op Westeroord, een oude begraafplaats aan de andere kant van het Noordzeekanaal. We gaan 's morgens met de Zaandammer boot naar de overkant, vandaar lopen we ernaartoe. Een jongen met een trommel voorop. Ik ken hem, van het jodenschooltje.

Ik heb pech gehad, mijn eigen meester is erbij, dat is helemaal geen vakantie meer. Hij trekt me wel voor. Ik mag vaak de flesjes melk halen. Elke dag krijgen we een flesje, met een rietje. We hebben ook handenarbeid. Ik maak een molentje, als je aan een touwtje trekt gaat het draaien.

Het zal wel voor het laatst zijn dat ik op vakantieschool ben, dit jaar. Na de vakantie ga ik van de lagere school, naar de HBS. Ik hoop maar dat het met Rietje aan blijft. Maar we wonen zo ver van elkaar. Ik weet niet hoe dat moet.

Straks ga ik van de boot af, de kinderen van Tuindorp moeten eerst. Het is de laatste dag.

‘Vind je mijn molentje mooi, Rietje?’

‘Ja, prachtig.’

‘Zal ik je laten zien hoe het werkt?’

Ze komt naast me staan.

‘Kijk, je trekt zo aan het touwtje.’

Het gaat maar half, er zit een knoop in.

Even eruit halen.

Nog eens trekken, hard, dan vliegen de wieken in het rond.

Prachtig draait hij. Nog iets vlugger. Flink trekken.

Krak, de as breekt, ik heb te hard getrokken.

Wat rottig, hij was nog wel voor Rietje en ik heb er zo mijn best op gedaan, al die weken.

Zal ik haar het molentje toch geven? Maar het is nu stuk, misschien vindt ze het gek. Ik zal het maar houden, ze heeft er zo niets aan. Zal ik het zeggen?

‘Salie, kom, we moeten van de boot.’

Dat is meester.

‘Dag Rietje.’

‘Dag Salie’, ze zegt het zacht en krijgt een kleur. Zo is het ook begonnen.

HOGERE BURGER

In klas IA ben ik geplaatst van de Tweede HBS met driejarige cursus aan de Da Costastraat. De A-afdeling is de jongensafdeling, meisjes zitten niet bij ons, wel in de C-klassen. Waarom het zo is snapt niemand, het zal wel iets met vroeger te maken hebben, zoals trouwens de hele school de geur van het verleden ademt. Leraren met gesteven manchetten, met stijve boorden, een enkele lerares die niet meetelt omdat ze een vrouw is.

De meeste jongens zijn veel beter voorbereid op de HBS dan ik. De laatste maanden bij meester Feber in de klas zijn waardeloos geweest.

Had ik maar Frans gehad op de lagere school. We hebben nu een leraar, die weet er heel veel van, hij heeft er boekjes over geschreven, ook voor de lagere scholen, en hij denkt dat iedereen er al wat van weet. Hij is heel bleek, met een stijve boord, zo praat hij ook, net een dominee, maar niemand durft hem te pesten, en hij is wel aardig. Maar tegen Kees heeft hij gezegd: 'Wat doe je op de HBS als je op de lagere school geen Frans hebt gehad?' Of wij er wat aan kunnen doen.

Saartje vertelde al dat sommige leraren worden gepest, maar ik wist niet dat het zo erg was. Bij Koosje helemaal. Die kan geen les geven en is gemeen. Hij schreeuwt soms en niemand snapt er iets van, als hij aan het uitleggen is. Hoe moet je zo wiskunde leren? Hij slaat ook, je voelt zijn ring op je wang.

Waarom pesten ze ook leraren die wel aardig zijn? Tante Hans is altijd vriendelijk en ze geeft nooit geme-

ne cijfers. Toch loopt het er meestal op uit, dat ze gaat schreeuwen en soms moet huilen. Eerst trekt ze aan haar vingers, tot die gaan kraken. Dan gaat ze krijtjes breken, we weten het al en ineens huilt ze, midden voor de klas. Vorige week heb ik op de tramhalte aan Saartje voorgedaan hoe tante Hans doet. Toen ik omkeek ben ik me dood geschrokken, want zij stond ook op de tram te wachten. Ik dorst haar later haast niet aan te kijken, in de klas, maar ze is gelukkig vriendelijk tegen me, als altijd. Misschien heeft ze het niet gezien.

De Nederlandse leraar is ook aardig en hem durven ze niet te pesten, niemand denkt eraan, want streng is hij niet. Het is wel zo dat ik niet meer goed opstellen kan maken.

‘Je moet je wat meer laten gaan’, zegt hij tegen me, ‘je hoeft heus niet bang te zijn.’ Dat heb ik gedaan, en ik heb verteld dat ik altijd graag schaatsen had willen hebben, maar dat er thuis nooit wat van kwam.

En nu heeft de Baas me geroepen, toen hij me in de gang zag lopen, en gezegd: ‘Ik heb nog een paar schaatsen voor je op zolder, die zal ik voor je meenemen.’ Hoe zou hij het hebben geweten? Van mijn opstel natuurlijk, daar hebben ze over gekletst, had ik het maar niet geschreven. Trouwens, ik heb de schaatsen niet eens gekregen, de Baas heeft er niet meer aan gedacht.

De Baas, zo noemen we de directeur. Hij geeft Duits, ook in onze klas. Mijn repetitie is heel goed, maar dan zegt hij tegen me: ‘Je hebt toch niet gespiekt, hè?’ Het is niet eens zo, maar ik krijg een kleur, nu denkt hij natuurlijk dat het wel zo is.

In de klas moet je goed opletten als een leraar iets uitlegt, daar moet je later huiswerk van maken. Maar

ik dwaal steeds af als ze aan het vertellen zijn, ik kan er niets aan doen. Soms knijp ik me in mijn dij dat het pijn doet, om mezelf te dwingen goed te luisteren.

Ik wou maar dat we niet zoveel huiswerk hadden. Ik moet 's morgens al voor achten naar school en het is kwart over vijf eer ik thuis ben. Dan moet ik meteen huiswerk maken, nooit kan ik meer op straat spelen. Mijn vriendjes komen me niet eens meer halen. Ze denken dat ik kapsones heb gekregen. Dan zeggen ze: 'Wij zijn maar op de a.b.s.', op de ambachtsschool bedoelen ze. Ik zou best op straat willen gaan, als het maar kon.

Ik heb mijn eerste rapport. Vader is helemaal niet tevreden. Net voldoende, juist voldoende, alle vakken zijn zo, behalve gymnastiek, daar heb ik een acht voor. 'Als je maar ergens in uitblonk', zegt hij, 'aan zo'n rapport is geen touw vast te knopen.' Gymnastiek vindt hij niet belangrijk. Toch hebben we voor gym de fijnste leraar. Hij is al oud en ziet er een beetje mopperig uit zonder het te menen, precies als opa. Hij is mank, van een motorongeluk zeggen ze, daarom is hij nu tegen wedstrijdsport.

Richard scheldt me voor jood uit op gym. Ik geef hem een klets voor zijn kanes, later staan mijn vingers nog in zijn wang. Ik moet bij Pels komen, de gymnastiekleraar.

'Wat staan jullie daar te donderen?'

'Hij heeft me voor jood uitgescholden.'

'Is dat waar, Richard?'

'Ja, meneer.'

Ongelofelijk. Pels pakt zijn stok en gooit hem naar Richard, die bukt, anders had hij hem tegen zijn kop gekregen. De stok vliegt door een ruitje. Pels let er niet

eens op. Hij zegt alleen tegen Richard: 'Als het nog een keer gebeurt ga je van gymnastiek af, dan wil ik je hier niet meer zien.'

Als alle leraren zo waren zou het op de HBS niet erg zijn. Soms denk ik dat iedereen op me let, maar er zijn wel meer jongens zoals ik. Dick heeft geen vader en komt uit de Jordaan. Ik zit naast hem in de bank. Hij weet dat ik ook in de Jordaan ben geboren, dat heb ik hem verteld.

Eindelijk, vier uur.

Ik moet eerst naar de Leliestraat, een zak met schoenen halen. Die heb ik er vanmorgen gebracht, voor ik naar school ging. Dat doet vader tegenwoordig. Hij slaat de zolen op en laat ze in de stad machinaal pennen, dat spaart hem werk. Een paar keer in de week neem ik de zak schoenen mee. Als ze maar klaar zijn, soms moet ik wachten, dat scheelt me een bus en dan kom ik nog later thuis.

Ik heb een blaar op mijn hiel, het is wel rot, maar dat heb je nu eenmaal met nieuwe schoenen. Saartje en ik hebben nieuwe kleren gekregen, vader heeft bij oom Jacques in Apeldoorn honderd gulden geleend. Die is heel rijk, zegt vader. Ze komen nooit bij ons, maar hij heeft toch die honderd gulden gegeven; wel moest hij het zilveren beursje in onderpand hebben, dat moeder van opoe uit Arnhem heeft geërfd.

Ik dacht dat de zak schoenen vanmorgen veel lichter was. Mijn spieren doen pijn als ik hem draag. Klapper-tanden moet ik ook. Ik wist nooit dat de halte van lijn dertien zo ver van de Leliestraat is. Daar is de tram, eindelijk, het zweet breekt me uit. Centraal Station, uitstappen, voor de IJpont. Ik ril nu van de kou en moet braken, over de reling, als ik me maar niet zo on-

gelukkig voelde, als de mensen maar niet naar me keken.

Bus B, gelukkig, ik kan zitten, druk me tegen de kant, anders voelt die vrouw naast me dat ik zit te rillen. Kun je ooit nog thuiskomen als je zo beroerd voelt, gaat de tijd wel om?

‘Ga gauw naar bed’, zegt moeder, ze neemt de zak schoenen van me over. Nog meer moet ik klappertanden, onder de dekens, maar ik krijg warme kwast, gloeiendheet, zo moet ik het opdrinken, met een aspirientje erin.

Kletsnat word ik wakker, ik voel me slap, maar niet meer ziek. Gelukkig, want als ik niet naar school kan kom ik te veel achter, het is toch al zo moeilijk.

SAARTJE

Saartje is uit haar krachten gegroeid, en wel een hoofd langer dan ik. Eerst leek ze, met haar bruine haar en bruine ogen, op moeder, maar nu ze boven haar uitsteekt gaat ze vader achterna. Zo loop ik haar op te nemen, terwijl wij bij Melhado in de Jodenhoek schoenen voor haar gaan kopen.

‘Kerootje, kerootje’, roept een vrouw met een zwarte omslagdoek, bij de brug van de Sint Anthoniebreestraat om haar gekookte biet in het zuur aan te prijzen.

Ik bouw haar na, met een gemaakt jiddisch accent.

Vader kijkt me verschrikt aan en zegt bestraffend: ‘Je mag arme sjlemielem niet in de maling nemen. Opa heeft ook met een kar handel op straat gelopen toen hij als sigarenmaker geen droog brood meer kon verdienen. Ik hoop dat je dat nooit zult vergeten.’

Terwijl ik de straatstenen bestudeer ben ik bang dat vader kwaad op me blijft. Daarginds heb je de Montelbaantoren en de Montelbaanschool waar Saartje op is geweest toen zij met vader en moeder bij opa en opoe woonde, lang geleden.

Zwijgend stap ik met vader mee. Aan zijn andere zij loopt Saartje.

Terwijl Saartje moppert over de schoenen, die vader haar in de schoenwinkel laat zien, geef ik hem groot gelijk. Ze weet niet wat goed voor haar is. Nieuwe schoenen. Een meisje moet nu eenmaal beter gekleed gaan dan een jongen. Beseft ze dat dan niet?

‘Draag jij van die gekke schoenen?’ snauwt ze tegen mij. Ze moet zich schamen. ‘Kijk eens’, antwoord ik haar, ‘kijk de mijne dan eens, vind je die zo mooi?’ En ik til mijn rechtervoet op.

‘Hou jij je erbuiten’, kapt vader mij af.

Het is nooit goed of het deugt niet.

‘Bekijk ze nog eens’, zegt vader hoopvol en houdt Saartje een schoen voor ogen. Een bruine molière, met half hoge hakken en gaatjes om veters door te rijgen.

‘Een ouwe-opoe-schoen’, vindt Saartje.

‘Je weet niet waar je het over hebt’, vermaant vader.

‘Ben jij schoenmaker of ben ik het? Kijk eens, een echte handgenaaide zool. En wat een prachtige boxcalf. Zulke schoenen zijn heel duur, voor rijke lui. Een mazzeltje dat ze in de uitverkoop liggen.’

‘Een mazzeltje...’, schampert Saartje, en nu spring ik erbovenop.

‘Ja, een mazzeltje, stomme meid. Zie je dat dan niet? Vader weet het heus wel beter.’

Ze begint te janken. ‘Akelige jongen’, snikt ze, ‘zoet zijn voor pappie, hè? Wat kan het jou schelen als ik met die gekke schoenen moet lopen?’

Dat is een chotspe. Denkt ze misschien dat ik het haar misgun? Alleen maar omdat ik toevallig schoenen aan heb die een klant niet heeft afgehaald?

Het is wel rottig dat ze huilt. En als vader naar Melhado loopt, om nog een gulden op de prijs af te pingen, zeg ik tegen Saartje:

‘Hij doet het voor jou, voor de HBS, dat je er deftig uitziet.’

‘Truttschoenen zijn het’, antwoordt Saartje. Dat zou ze nooit gedurfd hebben als vader erbij had gestaan. Ik herhaal het niet, want hij komt er al weer aan, tevreden, omdat hij die piek eraf heeft gekregen.

En daar lopen we door de Jodenbreestraat, Saartje wat onwennig met haar nieuwe schoenen aan haar voeten. Ze zijn wel van degelijke kwaliteit, dat kun je zo zien.

Ineens ben ik er niet meer zo van overtuigd dat Saartje geen gelijk heeft. Truttenschoenen zei ze. Eigenlijk is het waar. Waarom heb ik haar kant niet gekozen? Zou Maurits ook met vader hebben meegepraat? Hij durft veel meer te zeggen dan ik.

Maar nu ben ik het niet met vader eens. Van de leerhandelaar heeft hij een paar slobkousen cadeau gekregen, die hij Saartje wil laten dragen. Volgens pa is dat goed voor haar gezondheid. 's Nachts zweet ze heel erg, en overdag heeft ze het juist koud.

'Een poepkleur hebben ze', probeert Saartje, 'wie draagt er nou...' Maar vader wil er niet van horen.

'Gebruik je verstand', valt hij haar in de rede, 'warme benen is heel belangrijk. Als je voeten koud zijn, kan je ook verder niet warm worden. Slobkousen beschermen je kuitten tegen de kou. Die trekt vanzelf omhoog.'

Op weg naar school heeft Saartje in de bus de slobkousen uitgetrokken en in haar schooltas gestopt. Nu hobbelen we op massieve banden weer naar huis. We passeren de werf van Goedkoop; over vijf minuten zijn we in Tuindorp. Saartje bukt zich om de slobkousen weer aan te trekken. Ik schuif mijn rechterschouder onopvallend naar voren.

Halverwege de Meteorenweg, bij het badhuis, stappen we uit. Er staan mensen bij de halte, en jongens knikkeren op de stoep. Twee ervan ken ik. Ze beweren dat ik kapsones heb gekregen, omdat ik nooit meer met ze speel nu ik in de stad op de HBS ben.

‘Kijk dat mokkel eens’, roept een van de jongens, alsof hij niet weet dat het Saartje is, en wijst schaterend naar haar benen. ‘Ze heeft strontkappen om.’ Ik krom mijn rug. De laatste tijd geneer ik me toch al een beetje voor Saartje. Ze is wel een hoofd langer dan ik geworden, en zo mager, zo mager als een spillepoot. ‘Kom mee’, hijgt Saartje. Ze pakt me ruw bij een arm.

Zo hollen we schichtig langs de Meteorenweg. Soms blijven we heel even staan, als Saartje buiten adem is. ‘Geef mij je schooltas’, dring ik aan en grijp het hengel beet.

Morgen ga ik alleen naar school. Daar bedenken ik wel een smoes voor. Moeder draagt ook al van die vreemde kleren, net alsof wij andere mensen zijn die er niets om geven dat je afwijkt van de rest.

Als we eindelijk voor de huisdeur staan sluit Saartje haar ogen. Plukjes fluweelbruin haar kleven langs haar bezwete voorhoofd. En ik heb maar één gedachte: Was ik maar groot, was ik maar niet zo’n bange schijterd, dan zou ik voor Saartje die slobkousen weggoeien.

Twintig cent voor een ons oude kaas? Zonde van het geld. Het moet en het zal zo van vader. Saartje eet veel te weinig tegenwoordig. Als ze weer wil opknappen van haar griep, dan dient ze ook te begrijpen dat ze niet met lange tanden mag eten. Als haar speekselklieren geprikkeld worden, legt vader aan moeder uit, komt de eetlust vanzelf terug. Iedereen wordt ’s nachts wakker van dat hoesten. Het klinkt zo hol dat je ervan schrikt.

ZIEKTE

Nu is Saartje ziek. Je hoort haar 's nachts hoesten. De koorts wil niet zakken. Ze werd toch al zo mager, de laatste tijd. We zijn wel geen lid van het ziekenfonds, maar toch heeft vader de dokter nu gewaarschuwd. Ze moet naar de Achtergracht, daar maken ze foto's van je longen. Voor alle zekerheid.

Ik moet alleen naar school en mag opeens mijn brood niet meer op straat opeten. Ze willen dat ik naar een lunchroom ga en daar een glas melk neem. Zonde van het geld. Vandaag is het goed weer. Op een bank op de Nassaukade kun je rustig zitten eten.

Van wie is die hand? Vader staat achter me, hij ziet geelgrauw. Wat is er gebeurd? God, als hij maar niet denkt dat ik het dubbeltje voor de lunchroom zelf wil inpikken.

'Ik heb je gezocht', zegt hij zacht, 'je was niet in de melksalon. Voor school stond je ook niet. Gelukkig dat ik je hier tref.'

Gauw zeggen dat het zo'n mooi weer is, dat het niet nodig is het geld uit te geven en dat ik hem het dubbeltje terug wilde geven.

Als hij het maar gelooft, hij hoort het niet eens.

'Ik ben naar de Achtergracht geweest. Het is niet goed met Saartje. Ze heeft tbc.'

Ze zeggen dat je er dood van kan gaan. Maar tante Roosje is er beter van geworden.

'Hoe moet het nu met haar examen, pa?'

'We zullen wel zien, anders een jaar later.'

Saartje staat op de lijst voor een sanatorium. Als er

plaats is gaat ze daarnaartoe. Voorlopig ligt ze in haar eigen kamertje, naast de werkkamer van vader.

Hij zingt heel hard, zodat ze het kan horen in haar bed. Ze moet opgewekt zijn, dat is goed voor de genezing. Moeder is ook steeds bij haar. Saartje moet flink eten, daar wordt ze sterk van. Maar ze heeft niet veel trek. Het is een rare ziekte. Je voelt er niets van en toch is er iets niet in orde. Je bent gewoon en je hebt koorts, zoals een ander mens juist geen koorts heeft als hij gewoon is.

Ik ben overgegaan naar de tweede klas, en mijn rapport was veel beter dan eerst. In augustus word ik dertien. Maup is nog elf, in december is hij jarig, maar na de vakantie gaat ook hij naar de driejarige. Hij heeft de achterstand, van toen hij zijn elleboog heeft gebroken, helemaal ingelopen.

Er is bericht gekomen, Saartje kan naar een sanatorium, in Hellendoorn. Het is veel te ver, daar kan niemand op bezoek komen. Het wordt Hooglaren, een kindersanatorium. Twee maal per week is er bezoek, op woensdag en zondag. Elke keer gaat vader of moeder. Met iemand van de familie soms. Ik en Maup mogen ook wel eens, maar het is veel geld, de reis.

We hebben vrij van school, het is koninginnedag. Morgen, 1 september is Saartje jarig.

‘Ga je mee? We kunnen best naar Saartje lopen.’

Eerst aan vader en moeder vragen.

Ze vinden het veel te ver. Het is wel vier uur lopen.

‘Dat is toch niet zo erg? We kunnen rusten wanneer we willen.’

‘Vooruit dan maar. Jullie krijgen geld om terug te gaan met de Gooise stoomtram.’

De Hakkelaarsbrug is lopende veel verder dan anders. Even gaan zitten, langs de weg. Nu doen wie het hardst kan lopen. Rennen, zo schieten we weer een stuk op. Eerst win ik, maar Maup haalt me in, hij heeft meer adem. Uithijgen en neerploffen. Maar nu voortmaken, anders komen we te laat.

Saartje ziet ons al aankomen en wuift. Moeder heeft het natuurlijk verteld. Ze liggen half buiten, 's nachts ook en 's winters. Zou het niet koud zijn? Ze hebben dikke dekens, dat is waar.

'Lusten jullie een appel?'

Absoluut niet, zij zijn voor Saartje, maar zij wil het toch en wij weer niet, en nu happen we erin.

Dat is twee maanden geleden. Er is een brief. Saartje vindt dat ik en Maup nooit schrijven. Wij willen het steeds, echt waar, maar we hebben zoveel huiswerk. Onder de brief staat, dat het zo fijn was dat we helemaal zijn komen lopen. Gelukkig, Saartje is dus niet kwaad op ons.

Soms denk ik plotseling: ik ben nu de oudste thuis. Maar dat is malligheid. Saartje blijft de oudste en we zullen maar hopen dat ze weer gauw bij ons is. Ze moet zo vlug mogelijk beter worden, dat vinden wij allemaal. Vader leest in de krant van een dieet, dat dokters in Wenen hebben uitgedacht, en hij spreekt erover met de directeur van het sanatorium. Die zal het eens proberen. Maar het helpt niet. De koorts wil niet zakken en Saartje blijft mager.

In de krant staat een artikel over geestelijke beïnvloeding van zieken. Daar wil vader meer van weten. En nu schrijft hij aan Saartje: 'Deze methode is zoo dat je drie maal per dag, als je absoluut niet gestoord wordt door invloeden om je heen en je dus in staat bent

je heele gedachte op dat eene punt te concentreeren, zo maal met je oogen dicht en nergens anders aan denkende zegt: ik word beter. Op den duur moet dan je lichaam zich onderwerpen aan deze wil van je onderbewustzijn.

Het is een middel dat absoluut geen kwaad kan en dus probeer het. Niemand zou gelukkiger zijn dan wij als je er werkelijk baat bij zou hebben. We mogen dan al niet zoo erg bemazzelig zijn, we zullen ons toch *zelf* uit de misère trekken.'

Is het niet te zwaar voor Saartje? Moeder maakt zich ongerust en weer schrijft vader: 'Je moet het wat minder vaak doen, als het je te veel inspant.'

Hadden we maar geld gehad voor het ziekenfonds, dan was ze bijtijds naar de dokter gegaan toen ze kou vatte.

Er is niets aan te doen. Maar één ding kan al veranderd worden. Niet in Tuindorp blijven. Als we dichter bij school wonen kan dit niet meer gebeuren. Want Saartje is ook ziek geworden omdat het allemaal te ver was. Vader kent iemand van vroeger die bij de Fellows is, dat zijn mensen die geld uitlenen, misschien willen ze ons ook helpen.

Ik ben toch in de AJC gegaan, ik heb er nu wat meer tijd voor. Met mijn verjaardag vraag ik een Rode-Valkenbloes.

Er is bericht gekomen: vader kan vierhonderd gulden lenen, hij moet elke week een rijksdaalder terugbetalen. Hij gaat vandaag nog naar de stad.

'Wat is vader laat terug, hè moe?'

'Hij moest ook nog leer halen. Gaan jullie maar vast eten.'

Dat willen we niet. Vader zal nu toch wel komen.

Daar is hij.

‘In de Van der Helststraat heb ik een winkeltje gevonden.’

‘Zonder woning, Barend?’

‘Ja, het is niet groot, het doet maar zes gulden in de week. Ik kan er al gaan werken en er ook de schoenen van Tuindorp maken. Intussen kunnen we rustig naar een woning uitzien.’

Het is kleiner dan ik dacht, en donker. Maar er is een etalage, daar kan vader fourituren in doen, om te verkopen.

‘Het is hier een goed punt, dat is het voornaamste.’

Vader weet het heus wel.

Met het geld kan hij heel wat kopen. Een uitpoetsmachine ook, op afbetaling natuurlijk. Er is een kleine toonbank, daarachter zit vader, op de vuilnisbak. Daar heeft hij een kleedje over gedaan. Niemand ziet het en het is niet zo koud. Het wint ruimte. Buiten hangt hij een plaat leer, elke dag schrijft hij er een ander rijmpje op.

Wel zijn de dagen lang. Om acht uur sluiten de winkels pas, ’s avonds, en op zaterdag om elf uur. Dan nog terug naar Tuindorp. Veel klanten zijn er nog niet. Het moet komen van de schoenen van het durp, zo noemt vader Tuindorp nu.

Tussen de middag eten ik en Maup in de Van der Helst. We krijgen altijd een stratenmakertje, een half brood overlans in tweeën gesneden, dat is gemakkelijker dan boterhammen. En veel lekkerder. Ik ben weer eens stom geweest. In de Van Campenstraat, op weg naar school, waren jongens aan het voetballen. De bal kwam naar mij toe rollen en ik heb hem een lél gegeven, maar in de verkeerde richting, hij vloog tegen een grote glazen buikfles voor een flessenwinkel. Ka-

poerius. Ik en Maupie zijn weggerend, ze hebben ons niet gekregen, maar nu moeten we elke middag omlopen, langs de Stadhouderskade.

Met vierhonderd gulden doe je niet veel, zegt vader. We moeten gauw verhuizen, anders is het geld op. Elke cent gaat naar de winkel. Mijn jas is helemaal stuk, op de plaats waar mijn schooltas erlangs glijdt. Moeder heeft het gat gestopt, maar het is lelijk, ik houd er toch mijn arm voor of mijn tas. Van een neef heb ik een manchester pak gekregen waar hij uit is gegroeid. Mij is het ook te klein, maar het gaat nog.

‘Salie, wil je eens passen?’

Krijg ik wat nieuws?

‘De vader van oom Jochem is dood, jij mag zijn jas hebben.’

Hij is geel-met-zwart of zwart-met-geel, alletwee kan. En een stuk te groot.

‘In elk geval is het beter dan wat je nu hebt.’

‘Heeft hij al een tijdje gehangen?’

‘Waarom?’

‘Hij stinkt naar kattepis.’

AJC'ERS, POTJE LIKKEN

De scherpe, bitterzoete geur van kamferspiritus, waar moeder haar winterhanden mee insmeert, maakt me wee, en woedend duw ik de hand weg waarmee ze me over mijn hoofd wil aaïen. Dat mens weet het altijd beter. Poffen bij de AJC, alsof dat kan. Met het Paaskamp meegaan zonder te betalen...

‘Het is niet waar dat wij niet besjollenen’, werpt moeder tegen. ‘Ze kunnen toch wel een of twee weken geduld hebben? Wij moeten zo vaak op het geld van onze klanten wachten.’

Alsof dat hetzelfde is, schoenen maken en met de AJC meegaan. ‘U snapt er niets van’, snauw ik, en trek mijn schouders op. Zij hoeft het heus niet meer te proberen, maar als gewoonlijk geeft ze het niet op tegen mijn verzet.

‘Het is voor je eigen bestwil. Toe nou, luister nou naar me. Het zal goed voor je zijn er eens uit te wezen. Je hebt het op de HBS al zo druk nu je gauw naar de derde klas gaat. Je ziet het aan Saartje. Had die maar wat meer rust genomen, dan was ze niet ziek geworden.’

‘Hoeveel is het?’ vraagt vader, die van zijn werkplaats is gekomen.

‘Viereneenhalf gulden.’

‘Voor die twee dagen?’

‘Drie. We gaan zaterdagmiddag al weg. En de trein is er ook bij inbegrepen.’

‘Ze kunnen er anders mee terecht’, antwoordt hij,

‘godallemachtig. Bijna vijf gulden. Daar kunnen we een week van eten. Altijd wat bijzonders bij de AJC. Een Rode-Valkenblouse, nou ja, die heb je voor je verjaardag gevraagd. Kort geleden kabelkousen, hoe verzinnen ze het, kabelkousen. Twee gulden voor een paar kousen. En nu dit weer.’

Ik zwijg, zoek koortsachtig naar een argument dat hem niet kwaad maakt. Hij is zelf ook voor de arbeiders, dat heeft hij vaak genoeg gezegd. Ik pleit: ‘Zij willen alleen het allerbeste, omdat het voor de arbeidersjeugd is.’

‘En als die arbeiderskinderen het niet kunnen betalen? Dan wordt het een organisatie voor wie het beter hebben, en dat is het al hard aan het worden met al hun dure gedoe.’

Weer houd ik mij stil, zoek naar een oplossing. Moeder had het over poffen. Vooruit dan maar. Als ik niet uitkijk zegt vader dat het helemaal niet doorgaat, en dan hoeft ik het ook niet meer te proberen. Maar nu kiest moeder mijn kant: ‘Wij zijn met de paasdagen naar het sanatorium. Die jongen kan toch niet alleen thuisblijven.’

‘En Maurits...?’ vraagt vader.

‘Die gaat met ons mee.’

‘Dat scheelt me nogal wat, een retourtje met de Gooise stoomtram of zo’n kamp’, vervolgt vader.

Altijd dat rotgeld. Als ze naar het sanatorium op bezoek moeten, zorgen ze er wèl voor dat het er komt. Dat zal ik ze nu eens lekker vertellen. Het kan me toch niets meer schelen.

Vader antwoordt dat ik mijn brutale bek moet houden, dat ik anders een pak slaag kan krijgen zo groot als ik ben.

Niemand zegt meer een woord. Ik hoor vaders drif-

tige adem, en ik leun met mijn ellebogen op tafel, het hoofd in mijn handen.

‘Zit daar niet zo stom’, begint vader opnieuw, maar ik blijf koppig zitten. Wat kan mij het schelen. Dan maar niet. En moeder sust: ‘Kom nou, die ruzie is nergens goed voor. Toe nou, luister nu eens. Hebben ze geen pot bij de AJC voor kinderen die het niet kunnen betalen?’

‘Geen denken aan’, antwoordt vader. ‘Wij hebben onze koved op te houden. We zijn geen schnorrers.’

‘Als je dat niet wilt, laat hij dan bij de Lichtenbergs vragen of hij een week later mag betalen.’

‘En als het geld er dan ook niet is?’ mopper ik ertussendoor.

‘Dan draaien ze er maar knobbeliesjworst van’, zegt vader schamper, maar moeder smeekt: ‘Plaag die jongen nou niet. Kom, je moet niet zoveel scrupules hebben. Ga naar de Lichtenbergs. Als onze klanten zich zo te sappel maakten om hun schuld aan ons, waren we al schatrijk geweest.’

Aarzelend laat ik de ijzeren klopper op de deur vallen. Wim Lichtenberg, de afdelingsvoorzitter van de AJC-Tuindorp kijkt mij verbaasd aan door de halfgeopende deur.

‘Kan ik je ergens mee helpen?’

Ik stamel: ‘We hebben het geld nu niet.’

‘Wat voor geld?’

‘Voor het Paaskamp.’

‘En?’

‘Of ik tòch mee mag. Of het volgende week kan worden betaald. Mijn vader heeft me gestuurd.’

‘Je vader?’ vraagt hij, en schiet in de lach.

‘Heb je daar die ouwe voor nodig? Dat had je toch

ook uit je zelf kunnen vragen? Zo iets is altijd goed, stel je voor, het beste paard van stal.'

Opgelucht haast ik me weg om het thuis te gaan vertellen, maar door mijn blijdschap heen vraag ik me af of hij het wel meende toen hij me het beste paard van stal noemde. Als je gesjochten bent, dan tel je immers niet mee. Dan geloven ze je niet, ook als je nooit liegt, of niet-geloven is eigenlijk niet het woord, ze luisteren eenvoudig niet naar je, alleen wat zij beweren is belangrijk. Ze vinden je vies omdat je ouwe kleren aan hebt, al zijn ze pas gewassen, dat heb ik heus wel gemerkt. En als je een keer wat zegt, lachen ze alsof het iets grappigs is. Net als toen we met de klas naar die toneelvoorstelling in het lyceum zijn geweest. Ik had het heus goed gezien, toen ik zei: 'Die twee spelers gaven elkaar echt een zoen', toch schaterden ze het allemaal uit en wezen naar me, omdat ik zo'n domme opmerking had gemaakt.

In het kamertje van Saartje zoek ik naar de schriften met huiswerk dat zij in het sanatorium heeft gemaakt, en die ik op school aan haar leraren moet geven. Dan kan ze, als ze weer beter is, misschien meteen examen doen. Ik staar even naar het koperen bord aan de muur, waarop met gotische letters wordt verkondigd:

Wie hier als vriend naar binnen gaat,

Komt nooit te vroeg,

Maar steeds te laat.

Dat heeft vader op de Jodenhoek gekocht toen zij nog niet ziek was, omdat bij ons thuis eens per maand de club van vier meisjes uit haar klas bijeenkwam. Ik heb het niet gedurfd, jongens van school mee naar huis te nemen, maar zij trok er zich niets van aan. Die meisjes vonden het best leuk al waren ze van goeie komaf. Ti-

nes vader is zelfs directeur van een muloschool; al kun je zo iets niet laten merken, ik wou maar dat ik verkeer met haar kreeg. Agaaths vader is ook rijk. Toch heeft zij tegen Saartje verklaard: 'Je zou niet zeggen dat jouw vader maar schoenmaker is. Hij ziet er zo statig uit, hij zou wel burgemeester kunnen zijn.'

Eigenlijk ben ik ook heel trots op vader. Vroeger helemaal, toen was ik al blij als hij lachte – over zijn hele gezicht – en dan moest ik meelachen of ik wilde of niet. Ik vind het zelf naar dat ik tegenwoordig zo kribbig word als hij erbij is. Wist ik maar waarom. Zeker omdat ik zo veel huiswerk heb, of omdat we gauw ons rapport krijgen. Misschien heeft hij ook wel zorg, daar kun je als kind geen hoogte van krijgen. Hoewel, kind? Zo klein ben ik nu ook niet meer.

'En?' vraagt vader aan tafel, 'is het voor elkaar gekomen?'

'Ja hoor, d'r was niks an', antwoord ik onverschillig.

'Daar zag je nu zo tegen op', zegt moeder.

'Hij is overal bang voor', mengt Maurits zich in het gesprek. 'Voor meisjes is hij ook bang.'

'Hou jij je mond', snauw ik en trap onder tafel tegen zijn scheen.

'Dat zeggen ze zelf', gaat hij door, maar vader zegt dat hij zich er niet mee moet bemoeien. Voorzichtig steek ik mijn tong tegen hem uit, mijn hoofd naar hem toe gedraaid opdat zij het niet zien. Ineens schreeuwt hij: 'Pestkop', wil me een stomp geven, maar ik grijp zijn hand en laat niet meer los al rukt hij nog zo hard.

'Afgelopen of niet?' zegt vader streng, 'dat gedonder aan tafel wil ik niet hebben. Anders eten jullie boven jullie bord maar leeg.'

Zwijgend eten wij verder.

‘Hij smakt’, mopper ik.

‘Schei je nou eindelijk uit?’ vraagt moeder, ‘vertel liever wat je mee moet nemen naar het AJC-kamp.’

Ik laat het lijstje aan vader zien.

‘Toe maar, een pyjama ook. Of een hansop, dat valt me mee. Tandpasta, tandenborstel. Een deken of slaapzak. Een rugzak. Vertel ze maar dat in Londen de paarden een zak onder hun staart hebben, daar vangen ze de neviegem in op.’

‘Plaag hem nou niet’, maant moeder, ‘hij moet toch geholpen worden. Hebben we niet die koffer staan waar je een slot op moest zetten, voor die klanten in de Maanstraat? Ze zijn al drie maanden verhuisd, en als ze al mochten komen opdagen, dan toch niet met de paasdagen.’

Dat zouden ze wel willen, dat ik met een koffer naar een AJC-kamp ga.

‘Daar denk ik niet aan, een koffer is burgerlijk.’

Maurits begint hard te lachen.

‘Je bent toch op de hogere burgerschool.’

Moeder schept opnieuw eten op onze borden, wil mij te veel jus geven, maar ik heb haar gelukkig in de gaten, ze weet heus wel dat ik het niet lust... Vader krijgt natuurlijk weer het grootste stuk vlees. Als ik er wat van zeg weet ik het antwoord al: ‘Hij moet er het hardst voor werken, als jij getrouwd bent later kun jij het grootste stuk nemen.’

Vader fronst, alsof hij ergens over prakkizeert, zijn voorhoofd. Zijn glanzende, donkerbruine ogen kijken mij doordringend aan, zodat ik er verlegen van word.

‘We hebben op zolder nog een ransel liggen’, zegt hij in gedachten, ‘die heb ik vroeger eens gekocht toen je al die oorlogsrommel voor een habbekrats op de kop kon tikken. Kun je die niet meenemen naar het kamp?’

‘Dat gekke ding? Daar loop ik niet mee. Dan kijkt iedereen naar me.’

‘Jij hebt altijd wat. Je had in een ander huisgezin geboren moeten worden, bij rijke mensen. Het is hem weer niet goed genoeg.’

‘Dat heeft er niks mee te maken.’

‘Waarom niet?’ vraagt Maurits.

‘Daarom niet.’

‘Daarom is geen reden, als je van de trap afvalt dan ben je gauw beneden.’

‘Wat zijn jullie toch bezig vandaag’, zucht moeder, en tegen mij zegt ze: ‘Mankeert er soms iets aan het ranseltje?’

‘Dat bruine ding? Met die lange haren? Alsof je met een pruik op je rug loopt. Een bokkie is het. Toen vader failliet ging wouen ze dat niet eens hebben’, zeg ik in het wilde weg.

Vader onderbreekt me in razende drift: ‘Hou nou een keer je kaken op elkaar. Dat kakelt maar aan één stuk, als een kip zonder kop. Dan ga je niet mee naar dat kamp, versta je me. Dan krijg je een drol. Vooruit, de kamer uit.’

Terwijl ik van de bus naar huis loop, zie ik vader aan de overkant op de Zonneweg, het hoofd enigszins achterover, met grote, rustige stappen, alsof hij nooit haast heeft. Hij heeft zijn gleufhoed op en zijn goede pak aan, kennelijk gaat hij naar de stad om leer te kopen. Wij lopen vlak langs elkaar, zodat ik een ogenblik de scherpe lijnen in zijn voorhoofd zie. Ik probeer het wel eens na te doen, zulke rimpels te fronsen. Bij mij gaan ze meteen weer weg, terwijl ze bij hem blijven zitten. Gauw niet meer kijken, lekker doen alsof ik hem niet ken. Zijn eigen schuld. Even richt hij zijn hoofd op,

met een verbaasde blik. Hij roept me niet, terwijl ik recht voor me uit staar. Hij zal wel snappen waar het om is. Hij denkt altijd dat ie zo goed is, oh-oh wat een goeie man.

‘Kom jij eens boven’, roept vader van het trapportaal naar beneden, zodra ik uit school kom.

Daar heb je het al. Hij zal me vast voor mijn gat geven, net als vroeger. Als hij dat durft loop ik weg. Bij het Droogdok heb je altijd zeelui. Die ene uit Brits-Indië, die op de Meteorensingel fietsen heeft geleerd, kent me al, misschien neemt hij me wel mee aan boord.

‘Kom je nou of kom je niet...’

Ik loop zijn werkplaats binnen, stoot tegen het olie-kacheltje dat gaat walmen. Vader bukt zich om de pit lager te draaien.

‘Kun je me geen goeiedag zeggen als je me op straat tegenkomt?’

Ik zwijg koppig. Zal ik beweren dat ik hem niet heb gezien? Dat gelooft hij toch niet. Nou, liegen doe ik er niet om. Een waas trekt voor mijn ogen, en ik staar naar de grond.

‘Kun je niet antwoorden als ik je wat vraag?’

‘Ja vader’, antwoord ik zachtjes.

‘Zal je me voortaan groeten als je me tegenkomt?’

‘Ja vader.’

‘Die geintjes flik je me niet meer, snap je?’

‘Nee vader.’

‘Nou, laten we het dan maar vergeten, kom, geef me een hand, malle jongen.’

Ik reik hem de hand, maar kijk omlaag, hij mag niet merken dat ik bijna moet huilen.

‘Je had een rugzak nodig, hè? Is deze misschien goed genoeg?’

Van onder zijn tafel pakt hij een rugzak. Niet zoals je ze koopt, zie ik meteen, maar wel een echte.

‘Die heb ik vandaag voor je gemaakt. Het was toch stil in de schoenmakerij. Moeder had nog een stuk overgordijn liggen, een paar ouwe riemen had ik nog wel.’

In de verlaten Betelgeuzenstraat slaat de rook neer uit de schoorstenen, zo koud is het vroege voorjaar; ik heb de kraag van mijn manchesterjasje opgezet. Moeder riep me nog na dat ik mijn overjas aan moet doen, maar ik ben gauw weggehold. Naar Bram en Sjaan, mijn hordeleiders. Ze zijn best aardig, zij net zo goed als hij. Hij is een jehoe, maar zij een sjikse. Dat doe je toch niet, als jood met een goj trouwen. Dat je geen gewone hebt, is voor zo’n vrouw toch gek. Daar moet je je dan steeds voor schamen, dat je besneden bent, en zij zou altijd net moeten doen alsof ze het niet in de gaten heeft. Gesjmad is hij niet, dat weet ik van vader. Gesjmadde joden, dat is nog veel erger, eigenlijk zijn het overlopers omdat ze zich hebben laten dopen. Of je nou in de ene god niet geloofde of in de andere niet, daar werd je toch geen goj voor. Het zit wel gek in elkaar. Van de Martini’s, de klanten die eerst in Den Helder hebben gewoond totdat hij met een rood paspoort bij de marine is ontslagen, heeft vader *De wonderde waarheid* geleend, een boek over de joden, die zich door alle eeuwen heen hebben gehandhaafd. Als er ’s avonds niemand thuis is, een enkele keer, lees ik het, opgewonden, in de verwachting er iets in te ontdekken van het geheim dat je meedraagt omdat je jood bent. Altijd weer leg ik het teleurgesteld weg.

Wij zitten met zijn achten om de tafel in de huiskamer, waar een primus op staat voor de primusproef, en

waar een touw ligt voor de mastworp. Incens zegt Bram tegen mij: 'Zeg jij de Rode-Valkenwet eens op.' Ik dreun: 'Rode Valken roken niet, Rode Valken drinken niet, Rode Valken moeten behulpzaam zijn voor elkaar.'

'Je haalt de volgorde door elkaar', zegt Bram, hij zwijgt even, vervolgt: 'Nu iets heel anders. Haantje heeft geen rugzak voor het Paaskamp. Kan iemand hem er een lenen?'

Plotseling wordt het stil. Ieder kijkt voor zich uit, of staart de kamer in. Ik kijk naar Sjaan. Ze is best aardig. Trouwens, zo veel christenmeisjes zijn aardig. In stilte ben ik vaak genoeg verliefd op ze. Wat moet je doen als je later echt verliefd wordt op een sijkse, en je mag niet met haar trouwen? Of niet mogen, dat doe je niet om je vader en moeder geen verdriet te doen. Dat beweert vader tenminste. Want al is hij zelf niet vroom, toch is hij lid gebleven van de Joodse Gemeente. Dan kun je op de Joodse Begraafplaats begraven worden. Ook krijg je matzes met pasen. Daarom heeft hij ons laten besnijden, hebben wij joodse namen gekregen. Toch snap ik hem niet, waarom zijn we dan in een niet-joodse buurt gaan wonen? Als kind moet je het allemaal opvangen, omdat ze jou juist uitschelden, vanwege je naam, en omdat je een andere hebt. Altijd hebben ze er wat van te zeggen dat ik met mijn handen praat, dan verwijten ze me: 'Moet de hele wereld soms zien dat we joden zijn?' Ik raak er gewoonweg door in de war.

Nog steeds heeft niemand geantwoord op de vraag van Bram.

'Jullie laten Haantje mooi in de steek. Ik heb jullie nog nooit zo stil gehoord. Denk nou eens goed na. Kan niemand hem helpen, heeft niemand thuis een rugzak

over, van zijn broer, of van zijn zuster, of van zijn vader en moeder?’

Wij hebben het bokkie thuis. Dat kun je toch niet aanbieden. Aarzelend zeg ik: ‘Mijn vader heeft nog een ransel liggen, een soldatenransel.’

‘Kijk eens aan’, zegt Bram, en Sjaan roept: ‘Zie je wel, ik zag aan zijn gezicht dat hij ergens over nadacht.’

Als ze maar niet merkt dat ik een kleur krijg. Terwijl ik een hand voor mijn wangen houd, verontschuldig ik: ‘Maar het is een bokkie, geen echte rugzak.’

‘Nou, wat hindert dat?’ zegt Sjaan, ‘vind jij het erg, Haantje?’

Haantje knikt van nee.

Na afloop van de hordeavond loopt hij met me mee naar huis. Zijn manke rechterbeen is helemaal stijf, en sleept achter hem aan.

Het is bar koud voor pasen. Iedereen heeft rode knieën boven zijn kabelkousen. Je moet er niet op letten, AJC’ers zijn geen koukleumen.

In rijen van drie lopen we zingend door de straten van Bussum.

*Links de jongens,
rechts de meisjes,
en ik zelf ertussenin.*

Kinderen hollen naast ons mee, roepen: ‘AJC’ers, potje likken...’

Voor mij strompelt Haantje. Haastig zet hij zijn linkerbeen neer, om tijdig zijn rechterbeen bij te kunnen trekken. Het ranseltje slingert op zijn rug heen en weer, naar links, naar links, naar links... De zon schijnt erop, de roodbruine haren op de huid van het bokkie glanzen. Hebben paarden zulke ruige haren?

De koeien in Argentinië wel, die gaan 's winters niet op stal, maar zwerven door de pampa, heeft vader verteld, daarom is het leer uit Zuid-Amerika zo dik en sterk. Ik frommel met mijn hand in mijn jaszak, draai mijn wijsvinger in een stukje touw, pulk een pepermuntje uit het rolletje dat moeder me heeft meegegeven, al staat er op het lijstje dat we geen snoep mochten meenemen, behalve fruit, dat moet worden ingeleverd en onder allemaal gelijk verdeeld. Daar is het kammetje dat ik niet kon vinden toen ik wegging. Met een nagel beweeg ik de tanden ervan heen en weer. Het geeft zo'n leuk geluid, net alsof je een vlo knapt. Een tandje breekt af. Ik schrik ervan, want het kammetje is van Saartje in het sanatorium. Als ze maar niet denkt dat ik het met opzet heb gedaan, zoals die ene keer, toen ik haar benen pen heb gebroken omdat ze zei dat die onbreekbaar was. Zou je het bokkie ermee kunnen kammen?

Ik buk mij, al lopend, voorover, trek de tanden diep door de leren huid, en nog eens, en nog eens. Haantje doet net of hij het niet merkt, tot ik begin te zingen: 'Van je bokkie, bokkie, bokkie, bokkie, bè...'

Als je zo iets doet is het sterker dan je zelf, alsof de zee je bij eb mee wil zuigen. Je wordt er opgewonden van. Als ik Maurits zo pest wordt hij driftig, zegt: 'Lach niet zo schijnheilig', en dan hebben we meteen een knokkie.

Haantje kijkt op, schudt even met zijn hoofd als wil hij me vragen ermee op te houden, maar kijkt dan weer gauw voor zich. Hij mag niet achter raken.

Naast mij loopt Leentje Heyers van de Oostzanerdijk. Zij is wel twee jaar ouder dan ik. Zij sjanst altijd op oudere AJC'ers. Ze heeft nog geen woord tegen mij gezegd. Zo nu en dan neem ik haar op. Ze is wel knap.

Lichtblond haar, melkboerenhondehaar zeggen de jongens, een fors gezicht met brede kin. Over haar barrevoetssandalen heen draagt ze opgerolde paarse sokjes. Ze heeft grote voeten, net als ik, denk ik, maar niet zo groot als de vrouw van de groenteboer. Die moet altijd barrevoetssandalen aan omdat ze anders manenschoenen zou moeten dragen. Opnieuw buk ik me naar het ranseltje.

‘Wat doe jij lullig’, zegt Leentje, en ik schrik van haar woorden.

In de grote zaal van het jeugdhuis knettert een houtvuur. Vonken vliegen rond. Waarom blijft de rook niet binnen hangen? Zou je wel weer met een of andere stelling kunnen bewijzen: door de warmte van de lucht, of zo... Liever niet aan school denken, dan is meteen al mijn lol weg. Van thuis zijn ze morgen in de buurt als ze naar het sanatorium gaan. Mocht jij kunnen, kom je dan ook nog even? vroegen ze.

De leiding hebben Wim en Helma Lichtenberg; zij vertellen wat je moet doen, en wat niet. Een heleboel. Daar houd je je als AIC’er natuurlijk aan. Wij mogen geen slechte naam achterlaten, want er wordt op ons gelet. Wij zijn de elite van de arbeidersjeugd, zegt Wim, wij dienen het goede voorbeeld te geven.

De jongens en de meisjes slapen in een aparte zaal. Wij moeten kuis zijn, ook elke indruk van het tegendeel vermijden: geen geduvel van bij elkaar op de slaapzaal komen, elkaar niet lastig vallen, geen vrijpartijtjes daarbuiten. Het programma is tot in de puntjes vastgesteld. Ieder krijgt een briefje waarop je het uitvoerig kunt lezen. Geen misverstanden dus. Niemand te laat komen of afwezig zijn. En, dit geldt voor de jongens: bij het naar bed gaan onmiddellijk slapen, niet met kussens gooien of uren liggen praten. We zijn

immers geen stelletje Pietje Bells bij elkaar, wij zijn AJC'ers, moeten de betekenis daar goed van begrijpen. Hij zou er niet zo de aandacht op hebben gevestigd als er bij de wandeling naar het AJC-honk niet geschreeuwd was toen er moest worden gezongen. Nogmaals: wij dienen het voorbeeld te geven. Maar nu gaan we eerst de inwendige mens versterken. 'Eet-zemet-haakjes', roept hij lachend.

De erwtensoep is heel anders dan moeder ze maakt. Er drijft een brok vet in, dat ik naar de rand van het bord duw. Even later glibbert een ander stuk in mijn keel. Het lijkt wel snot. Uitspugen gaat niet, dan zien de jongens naast mij het. Ik doe alsof ik mijn neus snuit, klodder het in mijn zakdoek. Vet, ba. 'Een lekkere varkenspoot zit erin', merkt iemand aan tafel op. Varkensvlees? Dat eten we thuis niet. Als vader denkt dat er iets maar even treife is, wordt hij al misselijk. Wij geloven toch niet? heb ik hem wel eens gevraagd, maar dat heeft er niets mee te maken, antwoordt hij. De rituele spijswetten hebben een hygiënische achtergrond. Varkens leven in de modder, zij vreten ook kadavers als het moet, net zo goed als paling. Daar zou je dan als mens van moeten genieten? En margarine dan? opper ik, maar het schijnt dat daar traan van walvissen in zit. Overal weet vader altijd een antwoord op. Heel voorzichtig slik ik de lepels soep naar binnen. Dat is een pootje? Eten ze die ook op? Je kunt de tenen er nog aan zien zitten. Daar zitten zelfs haartjes. Ik begin te kokhalzen, knijp mijn keel dicht om niet over te geven. Met een hand voor mijn mond sta ik op en hol naar de gang.

'Ik heb een roosje op mijn hoed...', zingt de kring. Meisjes en jongens dwarrelen in het rond. Straks is de

dans afgelopen. Dan kiezen ze mij misschien ook een keer. Volksdansen is heus wel fijn. Als de jongens op straat het maar niet zien, zoals bij het dansen op de pleintjes. Dan duwen ze elkaar de kring in, gooien met stenen of zingen blèrend mee: 'Mag ik jou een dansje leren, dansje leren, dansje leren...'

Waarom slaan de meisjes mij over? Zouden ze mij nog te jong vinden? Of zie ik er niet als een echte AJC'er uit? Ik heb toch een Rode-Valkenhemd aan? Of... is het omdat ik een jood ben. Gek. Daar wordt in de AJC niet op gelet. In sommige afdelingen, in Oost en Zuid, heb je zelfs een heleboel joodse leden. Flip Barmes, ook een jehoe, zit in de topleiding. Misschien komt het omdat ik niet erg knap ben. Daar kijken de meisjes natuurlijk ook naar. Een veel te dik gezicht. Maurits heeft altijd veel meer sjans, omdat hij magerder is. Soms sta ik voor de spiegel en zuig mijn wangen naar binnen. Mijn krullen kan ik gemakkelijk wegmaken, met een boel water. Dat mijn haar zwart is, is erger, maar als je heel goed kijkt zie je er toch ook een beetje bruin door. Een jodenneus heb ik gelukkig niet, wel een wipneus en veel te dikke lippen, die bovenlip vooral. Daar komt het natuurlijk door. Ook vanwege mijn tanden. Altijd van die stomme dingen. Toen ik klein was wilden mijn melktanden niet uitvallen, de watertanden groeiden er gewoon overheen, zodat ik elke keer naar de tandarts moest om er een melktand onderuit te laten trekken, waardoor je slag tanden krijgt. En fluiten kan ik ook niet.

Nu lopen alleen meisjes in de kring, hun rok van voren met twee handen opgetrokken om er een holte in te maken, terwijl zij zingen: 'Er liep een vrouwtje door de stad, die appels in haar mandje had...' Straks kiezen ze een jongen, die de appels van ze moet kopen. Stom,

nu sta ik met mijn armen over elkaar, zoals vroeger op school, als je hoopt dat de meester je een beurt geeft. Ik schrik en klap gauw met het liedje mee: 'Zeven centen maar een pond, zeven cent, zeven cent...' Leentje Heyers stopt vlak voor mij. Ik steek mijn handen al uit om de hare te pakken. Ze doet een stap opzij, zingt voor mijn buurman: 'Een rijke heer kwam op mij af, en nam mij al mijn appels af...'

We moeten allemaal in een kring gaan zitten om spelletjes te doen. Ik voel me blij worden. Dan hoef je tenminste niet toe te kijken. Over voetballen gaat het. De mensen gaan niet de natuur in, nee hoor, ze sjokken naar een voetbalterrein waar ze als gekken tekeergaan. Massa-gedoe. Massa-suggestie. Dat moeten we nadoen. Eerst wordt er gemurmeld alsof we op een tribune zitten: barrebarrebarrebarre. Zachtjes, harder, zachter, weer harder, heel hard; dan moeten we onze armen omhoog steken en hoera schreeuwen alsof er een goaltje is gemaakt. Een kooltje is gestoofd, zegt Wim, iedereen barst in lachen uit. Ik ook. Maar ja, toch ga ik er ook wel eens heen. Naar Meteoor vroeger. Naar Ajax, met oom Izaak. Hij werkt op een sigarenfabriek en is toch ook niet zo stom. Hij maakt ook wel geintjes over AED, die club in de Jodenhoek: Ade-noi Een Doelpunt.

Na de spelletjes wordt er een verhaal voorgelezen met een diepere betekenis. Eigenlijk voor de oudere leden, maar ja, nu de Rode Valken erbij zijn mag het toch, zij worstelen er ook mee, zegt Wim. De geschiedenis handelt over een jongen die geen horloge had, en die er daarom een voor zijn verjaardag had gevraagd, een heel gewoontje maar, van een gulden uit de Hema.

Een keer was hij zo dom om aan de kamerdeur te gaan staan luisteren, omdat hij had gehoord dat zijn vader en moeder over zijn verjaarscadeautje spraken. Wat? Een gouden horloge? Hij? Voor zijn verjaardag? Dat kòn niet. Toch had hij het verstaan. Toen hij echt jarig was kreeg hij inderdaad een horloge, maar het was van zilver, en al liet hij het niet merken, van binnen was hij teleurgesteld.

‘Snappen jullie het’, vraagt Mani, die het verhaal heeft voorgelezen. Hij kijkt vol verwachting rond. Natuurlijk valt het tegen als je op iets mooiers hebt gerekend.

Sommige AJC’ers buigen zich naar elkaar toe, als verklappen zij elkaar het geheim.

‘Zo moeilijk is het niet’, zegt Mani, ‘voor de ouderen onder jullie ligt het zelfs voor de hand. Het betreft het geslachtsverkeer.’ Naaïen bedoelt hij zeker, denk ik. Coudre in het Frans. Iedereen in de klas had hard gelachen bij dat werkwoord. ‘Ja, het geslachtsverkeer’, vervolgt Mani. ‘Wie het mysterie vóór zijn huwelijk kent, wie met een ander naar bed gaat voordat hij is getrouwd, wordt later teleurgesteld als hij getrouwd is. Dan weet hij het immers al. Dan is de spanning eraf. Wie de geslachtsliefde voortijdig wil beleven, wie zijn ongeduld doch ook, wie haar ongeduld – even kijkt hij de meisjes aan – niet kan bedwingen, vervalt van het een in het ander.’ Het is wel om over na te denken. Arie, uit de Orionstraat is al eens naar de hoeren geweest, heeft hij me toevertrouwd. Ik was jaloers op hem dat hij het al een keer had beleefd. Je kon dus beter wachten. Nou ja, dan spaar je het op, voor later. En hoeren, dat bedoelt Mani natuurlijk niet. Daar liepen we vroeger altijd langs, op zondag, als we met vader naar opa en opoe gingen. ‘Gekke vrouwen hebben

we gezien, op de Geldersekade, opscheppers, heel deftig gekleed', zei ik een keer tegen opa en opoe, 'ze zitten voor het raam en roken sigaretjes.' Ze hadden er allemaal om gelachen, zonder iets te zeggen.

Hoe kun je slapen als je niet slapen kan? Dan denk je: wanneer val ik nou in slaap, maar dan blijf je juist wakker. Gerrit, in het bed boven mij, snurkt alsof de snot bij het ademen in zijn neus heen en weer wordt getrokken. Wat goed, dat verhaal van het horloge. Je moet je wel leren beheersen. Daar ben ik niet sterk in, al hebben de mensen het niet in de gaten. Ik trek wel vaak af. Elke keer neem ik mij voor het nooit weer te doen. Maar het is sterker dan je zelf. Je moet er natuurlijk mee uitkijken, een keer is moeder de kamer binnen gekomen. Gauw heb ik mijn knieën over elkaar geknepen. Vorige week heb ik iets heel ergs uitgehaald, toen ik tussen de middag bij tante Bettie ging eten, en Clara alleen thuis trof. Toen ik moest piesen had ik op de wc een stijve gekregen. Als Klaartje het straks maar niet zag. Ze is toch al zo verlegen tegen mij, de laatste tijd. Zou je verliefd op elkaar kunnen zijn als neef en nicht? Ik vind haar wel aardig. Je mag niet eens met elkaar trouwen als je familie bent. Of geldt het alleen voor broer en zus? Ik moet het eens vragen. Wat is er eigenlijk tegen? Als je kinderen krijgt, geloof ik. Dan is hun moeder meteen hun tante, en dat gaat niet. Voor Klaartje hoef ik me niet te schamen dat ik besneden ben. Haar kleine broertje is ook besneden, dat heeft ze natuurlijk gezien toen hij nog een baby was. Stapel mesjogge was ze op hem. Eens gaf ze hem een zoentje op zijn blote gat, terwijl hij misschien wel pas gepoept had. Toen had tante hem aan de tiet genomen, en hij had de tepel uitgetrokken.

Tante gilde ervan. Zou Klaartje het gek vinden als ik hem liet zien? Dat je daar zo opgewonden van werd als je eraan dacht. Ik kreeg er een kleur van, en mijn neusgaten gingen vanzelf heen en weer. Plotseling liep ik de huiskamer binnen en zei tegen haar: 'Kijk eens?' 'Ja', antwoordde ze verlegen, bloosde even, keek toen de andere kant op. Wat stom van mij om zo iets te doen. Ik ben meteen daarna naar school gegaan. Als ik nu bij ze kom eten durven we elkaar niet eens meer aan te kijken.

Ik word wakker en denk: het is al maandag, tweede paasdag. Straks ochtendgymnastiek, volksdansen; om één uur gaan we naar huis.

'Iedereen heeft toch wel de tekst bewaard hè?' vraagt Wim Lichtenberg, als we klaar staan om naar het station te vertrekken. Nog een keer zullen we samen zingen: 'Makkers, reikt elkaar de handen, laat ons strijden dapperblij, dwars door rode wereldbranden komt de grote dag nabij.' Erboven zijn twee handen getekend, een zwarte en een witte, in elkaar gestoken, vanwege de solidariteit tussen de mensen van alle ras, van alle kleur: 'Dag breekt aan, en wij gaan, vurig 't zonnelicht integen...'

Dan moet ieder de rugzak pakken.

Buiten verzamelen we in dezelfde opstelling als twee dagen geleden. Haantje voor mij, naast mij Leentje Heyers. Ik zoek met mijn hoofd naast het bokkie, zie háár staan, en loop naar haar toe. Blij roep ik: 'Dag Leentje.' Zij kijkt me even aan en zegt: 'Zo joodje, ben jij er ook weer?'

HEDEN KIJKDAG

Voor het melkwinkeltje in de Nes ligt een stalen mat met zeker vijfhonderd vierkantjes, waarin gekleurde glazen knikkers een ster vormen. Hier woont Cor, mijn vroegere vriendje uit Tuindorp. Samen hebben we bij meester Heide in de klas gezeten. Nu nog laten ze hun schoenen bij vader repareren; ik neem ze mee als ik er tussen de middag mijn boterham opeet.

Het water druipt in mijn nek als ik naar binnen ga. Ze zullen verbaasd zijn dat ik zo maar kom.

Om drie uur moet ik op de Achtergracht zijn.

Achter het melkwinkeltje moet je een trapje op. In het schemer tekent zich de huiskamer af, waar ik Cor zie zitten. 'Morrie', zeg ik, zoals vroeger als we elkaar van huis afhaalden. Cor kijkt nauwelijks op van tafel. 'Dag', antwoordt hij. Het is moeilijk met vriendjes als ze eenmaal verhuisd zijn. Je weet nooit of ze blij zijn als ze je weer zien, en ze praten over andere jongens die je niet kent. Zijn moeder is wel aardig gebleven. Elke keer zegt ze tegen me dat ik vaker moet komen. En zelfs als ik zo maar kom, krijg ik vaak schoenen mee. Achter de melkkar slijten je zolen als de pest.

Na een blik op de klok te hebben geworpen waarschuwt Cors moeder dat ik wel mag voortmaken als ik om half twee op school wil zijn.

'Nee hoor', begin ik, 'ik hoef niet...'

Haast zou ik me verspreken.

'De Franse leraar is ziek. We beginnen een uur later.'

Ik hoest, zoals zo vaak de laatste tijd. Dikke brokken slijm, die ik anders op straat uitpuug, veeg ik nu voorzichtig in mijn zakdoek weg. Ze mogen het niet merken. Als ze het van Saartje weten, denken ze dat ik ook besmettelijk ben. Dan mag ik hier nooit meer eten, en dat kost vader een goeie klant. Juist nou, nu het zo slecht gaat in de schoenmakerij en er steeds geld nodig is voor Saartje. Ander eten, meer kleren, alles moet apart.

‘Jij hoest ook lelijk’, merkt Cor op.

‘Laurierdrop’, antwoord ik. ‘Thuis vraag ik vijf cent voor een pijp laurierdrop. Vader hakt het voor me. Hij zet er een schoenmakersmes op, met een tik van de hamer worden het zo allemaal brokken. Dat is goed. Dat weet ik van vroeger toen ik nog klein was. Dan was ik hees en hoefde ik niet naar school, in de eerste klas. En als ik twee brokken op had gezogen, om half tien, was het ineens verdwenen. Lekker joh, een hele vrije ochtend. Dan dachten ze dat ik het erom had gedaan. Maar dat is niet waar. Ik was zo hees dat ik haast niet kon praten.’

Wat moet ik nu aan met de beker waar ik melk uit heb gedronken? Thuis moeten het kopje van Saartje, de lepel, alles waar ze mee eet, afzonderlijk worden afgewassen, en wij mogen ze niet gebruiken. Het is net als bij de vrome joden, waar het eetgerei dat voor melkspijs wordt aangewend, niet voor de vleeskost mag dienen. In de Thora staat dat het vlees van de moeder niet bij de melk van het kalf mag komen, heeft vader me vroeger eens verteld. Hij weet altijd alles, behalve Hebreeuwse letters, die kent hij niet meer.

Eigenlijk moet ik het ze vertellen, van de tuberculose, want nu drinkt iemand anders uit mijn beker. Misschien maken ze de beker niet eens goed schoon. Mij is

het ook wel eens overkomen dat ik bij mensen een glas water mocht drinken dat nog naar karnemelk smaakte. Toch kan ik beter geen sjoegje geven.

Nauwelijks is Cor naar school vertrokken, of ik loop op mijn tenen naar het keukentje. Met groene zeep kledder ik de rand van het glas in, en ik veeg net zo lang tot alle bacteriën hartstikke dood zijn. Zelfs de kopjesdoek gebruik ik niet voor het afdrogen. Met een punt van mijn jasje gaat het ook. Wel zitten er haartjes op het glas, die ik met mijn vinger wegpulk.

Als ik nu wegga, dan heeft niemand er iets van gemerkt. In de winkel staat nog steeds een klant te praten. Net als bij vader. Klanten vinden het altijd gezellig om te blijven kletsen.

‘Dag juffrouw’, roep ik, en ik verlaat haastig de winkel.

Twee uur. Ik heb nog een vol uur de tijd. Verderop in de Nes is de lommerd. Vader gaat er soms heen als hij iets nodig heeft. Dat is goedkoper dan gewoon in de winkel. Er hangt een aanplakbiljet met de aankondiging: HEDEN KIJKDAG. Kun je er als jongen ook naar binnen gaan?

Ik buig me over een vitrine om naar de horloges te kijken. Saartje heeft er een gekregen voor haar verjaardag. Ineens wordt ze reuze verwend door de familie. ‘Bij ziekte merk je pas dat ze bestaan’, zei moeder, maar moeder heeft altijd wat bijzonders. Vader kan er niet goed tegen als ze van die zure opmerkingen maakt over zijn misjpoegje. De hare geeft helemaal geen sjoegje. Als ze dat maar weet. Dat ene horloge, daar links, zou ik best ook wel voor mijn verjaardag willen hebben.

Ineens voel ik een hand in mijn nek. ‘Wat doe je hier?’ hoor ik, ‘laat je zakken eens voelen. Nou ja, die

indruk krijg ik niet van je, maar pottenkijkers hebben we hier niet nodig. Donder op en gauw.'

Terwijl ik me op straat met grote stappen voortrep, bonst mijn hart nog na van schrik.

Daarginds ligt het Binnengasthuis. Maurits heeft erin gelegen toen hij zijn elleboog had gebroken. Zijn linkerarm is voor altijd krom gebleven. Wordt ie later afgekeurd voor de militaire dienst. Dat is tenminste een mazzeltje erbij.

Als je links afslaat kom je bij de Oude Manhuispoort, waar ze tweedehands boeken verkopen. Die zijn soms net zo goed door zieke mensen gelezen. 'Niet aan je vinger likken als je een bladzijde omslaat', zei vader eens tegen me toen ik een leeszaalboek zat te lezen. 'Je weet nooit of iemand met een besmettelijke ziekte het in handen heeft gehad.' Zou Saartje het ook op die manier hebben opgelopen?

Ik moet wel op de tijd letten. Met mijn vingers strijk ik door mijn haar. Ze gaan een foto van mijn longen maken. Ik ben er vanmorgen speciaal voor in bad gegaan. 'Smeerkees', zei moeder, 'moeten ze aan je kunnen ruiken dat je je niet gewassen hebt?' Zelfs mijn voeten moest ik wassen. 'Stel je voor dat je op straat een ongeluk krijgt', waarschuwt ze, 'dat je een been breekt en naar het ziekenhuis moet, wat zullen ze dan van ons denken?' Ze is toch altijd bang dat de gojem ons vies vinden, alleen maar omdat we geen geld hebben voor dure kleren. 'We zijn juist verplicht om zindelijk te zijn, op ons lichaam en op ons eten.' Dan zucht ze altijd, als ze zo spreekt.

Vrouwen zijn overal bang voor. Saartje net zo goed. Nou ja, eigenlijk is Saartje nog geen vrouw, maar een meisje. Al zijn bij de joden meisjes al meerderjarig op haar twaalfde jaar. In de warme landen zijn vrouwen

vroeger rijp, heeft vader eens gezegd, en de jidden komen uit het Zuiden vandaan. Bij ons worden de jongens meerderjarig als ze dertien zijn. Dan krijg je op het jodenschooltje een nieuw pak om bar mitswah te worden. Kort geleden, toen ik me had afgetrokken, alleen in het bed van vader en moeder, kwam er slijm uit mijn pikkie. Dan schrik je wel even.

Hoe zou het gaan, zo'n foto van je longen? De stralen gaan helemaal door je lichaam heen zonder dat je er iets van merkt. Net als bij tbc, dat voel je ook niet. De mensen op straat weten het vast niet, dat hier binnen zoveel mensen eraan lijden. Mijn jas ademt nog de regen uit die in de loden stof gedrongen is. Stijf houd ik mijn schooltas tegen mijn linkerzij gedrukt.

En ik hoest, hoest, hoest. Als ik nu eens tb heb, net als Saartje? Dan hoef ik lekker niet meer naar de HBS. Vader wou per se dat wij ernaartoe gingen, omdat hij die kans nooit heeft gekregen. Uit ben je ermee. Nu is Saartje ziek. En ik heb het nog nooit zo ellendig gevonden op school.

Even drukken ze een loden deur tegen mijn borst aan, waar ik met mijn kin net bovenuit kom. 'Diep ademhalen', en nog eens. 'Adem inhouden.'

Het is al gebeurd. Alleen moet ik wachten om te horen of de foto is gelukt. De uitslag komt later pas. Maar als ik wegga, zegt de juffrouw met het witte schort geruststellend, dat de foto er goed uitziet.

Een beetje jammer is het toch wel.

HET PLEINTJE

Vanavond gaat er een brief naar Saartje: we hebben een woning in de stad, op het Henriëtte Ronneplein, een kwartier van de winkel. En niet zo ver van school. Verhuizen, weg uit Tuindorp. Zeven jaar hebben we er gewoond. Hoe hebben we het er uitgehouden. Sof is het geweest, alleen maar sof.

De verhuishwagen staat voor. Kneutje is er niet. Die ligt vast ergens te zonnen, in een tuintje, of hij denkt dat moeder straks terugkomt van schoenen wegbrengen en wacht op haar.

‘Ik ga nog even kijken waar Kneutje is, moe.’

‘De kat nemen we niet mee.’

Wat zegt ze? Moet hij dan doodgaan van de honger?

‘Kneutje redt zich wel. Op een bovenhuis went hij nooit meer.’

Dat is gemeen, de kat achter te laten. Wist ik maar waar hij was.

‘Kom, we moeten nu weg. Alles is ingepakt.’

De chauffeur draait aan de slinger. Als hij zijn pols maar niet breekt, dat kan, heb ik gehoord. Ik mag naast hem zitten, met Maurits. Is daar wel ruimte voor? We persen ons tegen elkaar, maar voelen toch hoe de auto trilt. Een schok, we gaan. Kijk jij naar links, Maurits, dan let ik op de andere kant. Misschien zien we Kneutje nog. Daar zijn de laatste huizen al, rechtsaf nu, langs het opgespoten land. Nee, zo ver komt Kneutje nooit.

Tweehoog wonen we, in een huis dat de vorm heeft van een boerderij. De huiskamer lijkt op een spelonk met duizend hoeken. Een grote slaapkamer is voor pa en moe, een lange slurf voor Maurits en mij. En er loopt een trap naar boven, waar Saartje haar eigen kamer krijgt.

‘Jullie mogen niet hollen, het is geen benedenhuis’, waarschuwt moeder, maar we vergeten het, en de buurvrouw klopt aan: ‘Kunnen de jongens wat zachter doen?’

Binnen is het óók zo gehorig. Ik slaap niet meer met Maup in één bed. Het kamertje van Saartje is vrij, ik slaap zolang in haar bed tot zij thuiskomt.

Daar heb je het weer.

‘Niet doen, Barend, de jongens slapen nog niet. Toe nou.’

Ze fluistert het, maar elk woord kan ik verstaan. Dan is het stil.

Hoe lang? Een minuut? Vijf minuten?

Kon ik maar slapen. Vader snurkt, moeder ligt te woelen. Toen ze zich gisteren bukte heb ik haar borsten gezien, lang en uitgerekt. Ik schrok ervan, het was voor het eerst dat ik ze zag. Ik kijk wel eens bij andere vrouwen in hun jurk als ze zich voorover buigen.

Uit Tuindorp hebben we nu geen klanten meer, en daarom hebben we het nog armer dan eerst. Want nieuwe klanten zijn er niet genoeg.

Het is erg, want nu kunnen we de Fellows ook niet geregeld afbetalen. Ik moet er steeds heen. En elke keer moet ik iets bedenken.

‘Meneer, mijn vader had het vorige week niet, maar hij zal de volgende keer dubbel betalen.’

‘Dat belooft hij steeds. Waarom heb je het nu niet bij je?’

‘Hij kon het niet missen, meneer.’

‘Het is altijd wat anders. Als hij het maar doet.’

‘Ik zal het zeggen, meneer.’

Ik vertel het ook aan vader, maar als het geld er niet is?

Soms krijg ik een gulden mee.

‘Dat is niet voldoende.’

‘Ja meneer.’

‘Je weet toch dat het een rijksdaalder moet zijn.’

‘Ja meneer, maar hij had het niet.’

Ik wou dat we de loterij wonnen. Dan konden we in één keer afbetalen en hoefde ik er nooit meer naar toe.

Ik denk ook dat ik uit de AJC ga. In Tuindorp was het veel fijner dan in Zuid en hier moet je alles betalen. Ze hebben kapsones ook, ze maken verschil, net als in de familie en net als op school.

Maar vandaag doe ik mijn Rode-Valkenbloes aan, we gaan met zijn vieren naar Saartje, ze is jarig en wordt zestien. Het gaat voor het eerst goed met haar. Ze heeft minder koorts en wordt dikker.

‘Vind je mijn bloes mooi, Saartje?’

Ze lacht een beetje, ze is nooit voor de AJC geweest.

Ik krijg nog een rode das, die hoort erbij, maar ze waren uitverkocht.

‘Ach, al die uniformen.’

Vindt Saartje dat heus? Of gewone kleren zo mooi zijn. Ik ben blij met mijn bloes.

‘Wilt u aanstalten maken.’

Is het al zo laat? We moeten weg van de zuster.

Weer wuiven we naar Saartje en ze lacht speciaal tegen mij, net of we een geheimpje hebben. Met haar hand gooit ze ons zoentjes achterna. Wij doen het terug, ik ook, de jongens zien het toch niet.

Heb ik Saartje verteld dat we muizen hebben?

Moeder is bang voor ze, je lacht je naar. Ze gaat op een stoel staan en trekt haar rokken strak tegen haar benen aan. En ze gilt.

Nu hebben we toch weer een poes, een kleintje, wit met zwarte vlekken, hij heet gewoon Mimi. En hij heeft vlooiën, haast niet te geloven.

‘Salie, heb je al vlooiënpoeder gehaald?’

Of zij dat niet weet.

‘Goed, wil je de kat dan even kammen?’

‘Alweer? Gisteren heb ik het ook gedaan. Laat Maurits het nu eens doen.’

‘Die kan het niet zo goed als jij.’

Dat zegt ze altijd.

Daar zit ik, op de veranda, met Mimi half tussen mijn knieën geklemd. Ik heb een kartonnen kraag geknipt en doe hem die om, anders likt hij aan de poeder. Nu insmeren en even wachten. De vlooiën worden al traag. Waar is de pietenkam? En een bakje met water en azijn?

Het wemelt, even tellen: zesentwintig vlooiën drijven in het bakje. Een dikke taaie zwemt naar de kant, naar het midden vuilak, hij wil tegen de kant opklimmen, blijft aan mijn vinger kleven. Op de bodem zie je zwarte stipjes, die zijn er tenminste geweest.

Waar komen ze vandaan, elke dag weer?

Op de vloer zitten ze ook, tussen de naden en in de mat. Als je binnenkomt springen ze tegen je benen. Moeder heeft er iets op gevonden. Ze maakt de grond schoon met wat lysol in een emmer water. Het stinkt maar helpt reusachtig.

‘Salie, heb je Mimi al gekamd?’

‘Ik heb mijn huiswerk nog niet klaar en morgen heb ik een repetitie.’

‘Moeten we misschien weer vlooien krijgen?’

Dat kost me een kwartier, en wat helpt het? Als ik het eens probeer met verdunde lysol, op de grond heeft het ook geholpen. De kat krijgt toch een kraag om. Dat ik daar niet eerder aan heb gedacht. Je hoeft de vlooien maar aan te raken met een penseeltje en ze zijn er geweest.

Waarom doet Mimi zo gek? Hij kokhalst, kijk hem eens braken. Hij rent door het huis en tegen stoelen aan, het lijkt wel of hij blind is. Zijn zijn achterpoten stijf als hij loopt? Ik wil hem pakken maar hij blaast en kruipt onder de divan. Daar is hij weer. Schuim staat op zijn bek. Hier is melk, Mimi, maar hij wil niet drinken of eten. Wat is er dan, arme Mimi? Ik wil hem aaien, hij springt tegen de muur. Zou dat van de lysol zijn gekomen? Het kan haast niet, ik heb er een heleboel water bij gedaan. En hij had een kraag om.

Lang uitgestrekt over de grond, op zijn zij, daar ligt Mimi, koud en stijf. Zijn haren zijn plakkerig, plukjes kleven aan elkaar. Arme Mimi. En mijn schuld is het. Hoe kon ik dat nou weten?

‘Niet met je handen beetpakken’, zegt moeder, ‘hier is een lap.’

Hij is hard en licht, heel anders. Ja, hij past in de schoenendoos. ‘Ga je mee, Maurits, gaan we hem begraven.’

Een kuiltje bij de Wandelweg, hij kan er gemakkelijk in.

‘Dag Mimi’, zeg ik zacht, en nu Maurits: ‘Dag Mimi.’

Stiekem kijk ik naar Maup. Zou hij het me kwalijk nemen dat het gebeurd is? Maar ik wist het toch niet?

KNOKKIE

Mijn hart klopt in mijn keel als ik wegren, met Maurits achter mij aan. Ik wil helemaal niet met hem vechten. Dat had ik me al duizend keer voorgenomen, de laatste tijd sinds we samen op de HBS zijn, en toch komt het er steeds weer van.

Als Maurits vroeger gebukt stond, gaf ik hem een zetje zodat hij voorover viel. Het ging vanzelf, zonder dat ik het wilde. Of ik gooide van achteren water in zijn nek. Of veegde een lik schoensmeer aan zijn blote teen. Daarom noemden ze me thuis de pestkop. En omdat Maurits een driftkop was, kwam het knokken vanzelf.

Maar dat is toch allang niet meer zo?

Hoe komt het dan dat we de laatste tijd steeds weer ruzie met elkaar hebben? Niet dat we vechten, dat wil ik absoluut niet, maar als we naar huis of naar school lopen en bij het Museumplein zijn aangekomen, is het onherroepelijk mis. Dan wil ik sussen, tegen Maurits zeggen dat ik het niet kwaad bedoel, terwijl hij al niet meer luistert en met stenen begint te gooien als ik weg-hol, tot we voorbij het ijsclubterrein zijn.

Nooit eerder hebben we elkaar zo fanatiek in de haren gezeten. Toen Maurits nog niet op de HBS zat, was er een grote rust tussen ons ingetreden. Nadat hij zijn elleboog had gebroken was hij nooit driftig meer. En ik kwam laat thuis van school, moest veel huiswerk maken, en Maurits had heel andere vriendjes, speelde op straat. Het was een tijdlang zelfs alsof we eigenlijk geen broertjes waren. En nu we samen naar de HBS

gaan, dezelfde leraren hebben en over dezelfde problemen kunnen praten, loopt elke toenadering uit de hand.

We missen Saartje.

En moeder is er ook nooit meer. Of ze is bij vader in de winkel, of ze is naar Saartje. Als je van school thuis komt, brandt de kachel niet eens. En in mijn jas, daar waar de tas erlangs schuurt, zit een gat waar ik me voor schaam.

Soms wil ik Maurits aanhalen, en dat kan hij niet verdragen. Net als vroeger, als ik in bed met mijn knieën in zijn holletje ging liggen. Juist als ik hem lief vond, werd hij driftig.

Langs de dalende wallekant lopen we voorbij de brug van de Ruysdaelkade naar de Govert Flinckstraat. Rijen kolenschuiten liggen er zachtjes te dobberen. Tussen de schepen en de kade drijft een neverrippie tegen het rottende hout.

Maurits wordt altijd verlegen als ik een opmerking maak over de hoeren aan de overkant, en toch lopen we er steeds weer langs, zoals we eens lang geleden met vader, op weg naar de Jodenhoek, langs de rokende vrouwen van de Geldersekade waren gewandeld.

Juist als Maurits en ik naar de overkant willen gaan, horen we luid geschreeuw. 'Kom hier eens kijke...' Een jongen gebaart heftig en slaat met een lange stok op het water.

In de gracht drijft een kinderlijkje, ter grootte van een babypop.

Zwijgend lopen we verder. 'Hoorde je wat die ene man zei?' vraag ik aan Maurits. 'Het is zeker door een hoer in de majem gegooïd.'

'Sommige mannen gaan naar de hoeren', vervolg ik, 'voor een knaak mogen ze naaien. Een knaak, dat is

duurder dan een paar herenzolen en hakken. Snap je dat nou? Zeelui doen het, die hebben een heleboel geld, en dat hoort erbij als je vaart.'

Nog altijd reageert Maurits niet op mijn woorden. Zal ik hem vertellen dat je er heel erg ziek van kan worden?

Terwijl ik het vertel hoor ik de ademhaling van Maurits sneller worden. Zijn gezicht verstrakt.

'Wat is er met jou aan de hand?' vraag ik verbaasd.

'Smeerlap', roept hij ineens, 'vuile smeerlap dat je bent.'

Driftig grijpt hij me beet. En dat terwijl ik helemaal niet wilde knokken.

HET GROOT VERDRIET

Nu is moeder onder een fiets gekomen, op het Van der Helstplein. Ze heeft haar sleutelbeen gebroken, een lichte hersenschudding heeft ze ook. Ze ligt in het CIZ, het Centraal Israëlitisch Ziekenhuis.

Het is de schuld van die fietser, hij heeft niet opgelet. Vader zal schadevergoeding vragen.

De dokter zegt dat het wel weer goed komt. Moeder ziet bont en blauw, onder haar rechteroog is een grote zwarte plek. Haar borst is helemaal verbonden, het is net een borstwering. Gelukkig kan ze met ons praten. De hersenschudding is niet zo erg, maar ze moet wel rusten.

‘Wat zal je zondag tegen Saartje zeggen, Barend?’

‘Ja, ze zal je missen nu je niet op bezoek komt.’

‘Niet vertellen van het ongeluk, hoor je me? Dan schrikt ze misschien.’

‘Nee, daar zal ik niet over praten.’

‘Zeg maar dat ik een lichte griep heb, een heel lichte. En dat ik best zou kunnen komen, maar dat ik zelf niet wil, omdat ik haar anders zou aansteken.’

‘Ik zal dat vast schrijven.’

‘Goed, Barend, jij weet zelf wel wat het beste voor Saartje is. Geef haar zondag een zoen van me, een dikke zoen, en zeg dat ik heel gauw weer bij haar kom.’

Nu moeder in het ziekenhuis ligt, eten we bij tante Roosje.

‘Ome Jochem, hebt u gelezen van de beurscrisis in Amerika? Ze springen zelfs het raam uit. Daar zullen wij geen last van hebben.’

‘Zeg dat niet. Als diamantslijper krijg je haast altijd met die dingen te maken. Het diamantvak is heel gevoelig voor wat op de beurs gebeurt.’

Het zal wel. In de schoenmakerij is het veel erger. Als het mooi weer is blijven de klanten weg. Maar dooit het of regent het, dan komen alle klanten tegelijk omdat ze natte voeten krijgen.

‘Ga je mee, Maurits, gaan we naar huis.’

‘Jullie kunnen hier wel slapen vannacht.’

Waarom zegt tante Roos dat? Straks komt vader thuis.

‘Nee, hij moest naar Hooglaren.’

‘Vanavond?’

‘Ja, hij moest met de dokter praten.’

‘Waarom?’

‘Dat weet ik niet.’

Eerst maken we ons huiswerk. ‘Ga je mee op straat, Maurits?’ Veel is er niet aan, in een vreemde buurt. We gaan naar de Van Woustraat, winkels kijken en we kopen een grote toverbal van drie cent. Je moet er een boer van laten, het proeft alsof je ei hebt gegeten. Je hebt er veel textielzaken met heel mooi ondergoed in de etalage. We blijven ervoor staan.

Tante Roos heeft een kermisbed voor ons gemaakt. We gaan vlak naast elkaar liggen, anders rollen we eraf.

‘Ga weg met die knie.’

‘Donder op, zeg ik je.’

We fluisteren het tegen elkaar, anders hoort tante het.

‘Hier’, ik geef Maurits een trap met mijn knie in zijn rug.

Hij draait zich om en wil me een stomp geven. Ja, nu heb ik zijn handen beet. Hij rukt en rukt en wil me bij-

ten, wat is hij sterk, vroeger won ik het gemakkelijk. Ik geef het niet op, dat zou hij wel willen.

‘Klein kereltje’, zeg ik tegen hem.

Nu wordt hij helemaal driftig.

Straks hoort oom Jochem het.

‘Ik ga al opzij.’ Ik fluister het en laat Maurits’ handen los.

Hijgend liggen we naast elkaar. We kunnen niet meer.

‘Jij moet als oudste van de twee de wijste zijn’, zegt moeder altijd tegen mij. Vooruit dan maar. ‘Welterusten Maurits.’

Slaapt hij al? Van het ene ogenblik op het andere? Dat vind ik nou zo gek, met slapen. Je bent wakker, ineens weet je van niets en slaap je, zonder dat de tijd bestaat. Ontwaak je, dan is de nacht voorbij, zo maar, in een flits. Ik probeer soms te wachten op het ogenblik dat ik in slaap val om te weten hoe het gaat, maar dan wil het juist niet en lig ik heel lang wakker. En duurt de tijd lang in plaats van kort.

Toch heb ik geslapen. Tante Roos zegt dat we op moeten staan.

‘Dag tante.’ We gaan naar school.

‘Waarom zou vader niet thuis zijn gekomen?’

‘Ik weet het niet, Maurits. Tante zei dat hij met de dokter moest praten.’

‘En de winkel dan?’

‘Wist ik het maar.’

We zeggen nu niet veel meer tegen elkaar. Het is zo moeilijk te praten als je geen antwoord weet. Met Saartje kan er niets zijn, de koorts was minder en ze is aangekomen, voor het eerst.

‘Ik vind het een rotschool’, daar hadden we het helemaal niet over.

‘Ik ook, Maup, maar het moet nu eenmaal.’

We zijn er, op tijd, maar de deur staat al open. ‘Ik groet je, Maup.’ ‘Tabé, Salie.’

Midden in de les wordt er geklopt. Het is de conciërge.

‘Kan Santen even bij de directeur komen?’

Ik?

Op mijn tenen loop ik de klas uit, naar de kamer van de Baas. Maup staat er ook, als je me nou.

‘Komen jullie binnen, jongens. Ga zitten.’

Er is een telegram gekomen, van vader. We moeten naar opa en opoe, niet naar huis.

‘Waarom meneer?’

‘Er staat verder niets in het telegram.’

‘Na vieren?’

‘Het lijkt me beter als jullie meteen gaan.’

Je kan buiten zien dat het nog vroeg is. Alleen kleine kinderen spelen op straat. Een bakker loopt achter zijn kar, een verhuiswagen wordt uitgeladen.

‘Zullen we lopen?’

Ik voel er veel voor. Zo vroeg al bij opoe, je verveelt je maar. Het is een heel eind, ze wonen nu in de Bataviastraat.

We snappen er helemaal niets meer van. Wat moeten we bij opoe doen? Een telegram op school; ik probeer te denken waarom het kan zijn. Het lijkt wel of mijn hoofd verstopt is.

Eindelijk, Bataviastraat. Hier is het. Tweemaal bellen.

‘Weet je wat bellen in het Duits betekent, Maup?’

Dat heeft hij nog niet geleerd. ‘Blaffen.’ Hij gelooft het niet. Straks aan vader vragen, dan zal hij het horen.

De deur wordt opengetrokken. Opoe staat boven aan de trap.

Even uithijgen. Wat zegt ze?

‘Saartje is dood.’

Ze is gek. Vorige week is Saartje nog aangekomen en had ze minder koorts.

We moeten op de divanbank zitten. Ze zegt het weer: ‘Vannacht is Saartje plotseling gestorven.’

Is het wèl waar?

‘Waar is vader dan?’ wil ik vragen, maar ik moet slikken, net als op school.

Vannacht is ze gestorven? Misschien is het gebeurd toen ik met Maup aan het knokken was. En was ze dood toen we ermee uitscheden. Opoe zegt altijd dat grote jongens niet moeten huilen. Zij huilt ook niet. Twee kinderen zijn bij haar doodgegaan, heeft vader verteld, maar die waren nog heel klein.

Maurits schokt, ik voel het op de divan. Zal ik mijn hand op zijn schouder leggen? Hij duwt hem weg. Hij is toch niet kwaad op mij?

Ik weet niet wat ik moet zeggen. Mijn gezicht gloeit. Het is begonnen met Mimi, die heb ik doodgemaakt door de lysol. Toen heeft moeder het ongeluk gekregen en nu is Saartje dood. In één week. Kan het dat het een door het ander komt? Ik heb haar niet eens meer geschreven. Het is al zo lang geleden dat ik haar voor het laatst heb gezien. Met haar verjaardag. Dat is 29 plus 31 plus 19, 79 dagen geleden. Ik weet nog hoe ze tegen me lachte en wuifde, toen we weggingen.

Opa schilt de aardappelen, aan een hoek van de tafel. Hij zegt helemaal niets. Soms zucht hij, in zichzelf, maar dat doet hij anders ook. Opoe loopt heen en weer. Ze geeft ons een kop thee met veel melk.

Word je anders als er iemand van je familie doodgaat? Antoon heeft geld gestolen toen zijn vader stierf. ‘Als mijn kinderen zoiets zouden doen, zou ik ze met

mijn eigen handen naar de politie brengen', zei pa. En Teun, die ook in 3C zit? Zijn moeder is onder de Haarlemse tram gekomen, haar hoofd was eraf, zeggen ze. Hij ziet erg bleek en is stil, maar misschien was dat al zo, ik zit pas bij hem in de klas. Maar kun je van binnen anders worden zonder dat je het van buiten kan zien? Is dat ook zo met mij? En Maurits? En vader en moeder?

Oom Joop komt thuis. Hij geeft ons een hand, zonder wat te zeggen. Dat hoort zeker zo. Ik wou dat vader kwam. En moeder? Zou ze weer naar het ziekenhuis moeten? Ze mocht vannacht ook bij Saartje, heeft opoe verteld.

Oom Sam komt nu binnen, even later tante Marianne, daarna oom Izaak. Het lijkt wel of ze bang voor ons zijn, zo kijken ze. Ze vragen alle drie hetzelfde: 'Is Barend er nog niet?'

Oom Sam gaat op de divanbank zitten, tussen ons in. Eventjes maar. Er wordt gebeld.

Daar zijn vader en moeder. Vader ziet bleek alsof hij vreselijk moe is, hij loopt een beetje in elkaar. Dat doet hij nooit. Moeder heeft haar mantel niet goed dicht, je kan zien dat ze haar sleutelbeen heeft gebroken. De zwarte plek onder haar oog loopt uit in geel en groen. Ze geven ons een zoen, wij hun natuurlijk ook. Vader heeft zich niet geschoren, het prikt. De wang van moeder is klam en warm.

Ze hebben zeker al gehuild, nu zijn ze stil. Ik zou wel willen huilen, maar ik durf het niet. Zou Maurits magerder zijn geworden? Ineens? Zo ziet hij eruit; ik hoor zijn adem.

Wat zegt vader? Hij praat zacht, ik kan hem bijna niet verstaan. 'De dokters begrijpen het zelf niet. Zondag, met het bezoek, was alles nog prima. Ze vroeg wel

steeds naar Sientje, maar ik heb haar gezegd dat ze heus niet ongerust moest zijn, dat het een lichte griep was. We hebben daarna fijn zitten praten. Ze ging juist zo goed vooruit.

Zij heeft er gelukkig niets van geweten. De ineensstorting kwam plotseling, daarna was ze bewusteloos. Ik ben steeds bij haar geweest met Sientje, ze heeft niet geleden.'

Zou ik Saartje nog een keer mogen zien? Ik zal het vader straks vragen.

Niemand zegt nu iets. Je hoort de klok boven de stilte uit tikken.

'Wanneer wordt ze begraven, Barend?' Opoe vraagt het.

'Ik weet het nog niet. Het ergste is dat ik allang geen belasting meer heb betaald voor de Joodse Gemeente. Bij de Gèwere hebben we ook schuld. Waar moest ik het geld vandaan halen? Trouwens, wie had dit ooit kunnen denken.'

Weer wordt er gebeld. De juffrouw van de Achtergracht die altijd bij ons kwam. Zij geeft moeder een zoen, ons ook. Tegen vader zegt ze dat niemand dit had verwacht. Terwijl ze nog praat komen andere ooms en tantes, ook neven en nichten, de hele familie is er. Het is een geroezemoes van jewelste. Nog nooit zijn er zoveel voor ons geweest, behalve bij de koperen bruiloft. Toen heeft Saartje die vaas gekocht, zij was het blijst met alles.

En nu is ze dood. Hoe kan dat nou. Je kan toch niet zomaar doodgaan. Zou je dan nog iets voelen? Natuurlijk niet, anders ben je niet echt dood. En naar de hemel gaan? Daar geloof ik niet in. God bestaat niet. Toen juffrouw Kroes op het jodenschooltje vertelde dat de regenboog er was om de mensen aan de zond-

vloed te herinneren, heb ik verteld wat ik op school heb geleerd: dat het de kleuren van het licht zijn, die uiteenvallen door de straalbreking. Zij antwoordde: dat doet God toch ook. Zo kun je blijven doorgaan. Maar vader heeft gezegd: als je als jood vroom wil zijn, moet je veel geld hebben. Dat hebben wij niet. Oom Jacques uit Apeldoorn wel. Die is zo fijn als gemalen poppestront.

‘Gaan jullie mee naar mijn kamertje?’ vraagt oom Sam aan Maurits en mij. Wat wil hij? Hij knikt naar tante Marianne, zij moet ook meegaan en wie nog meer? Ik zie niet eens wie het zijn, het zijn er zoveel. Saartje is dood, gisteren nog niet. Eerst ben je er wel, dan niet meer.

‘Kom’, zegt oom Sam, ‘we gaan wat zingen.’

Zingen? Nu, met Saartje? Mag dat dan als er iemand gestorven is? Maar oom zegt het, het zal wel goed zijn. Misschien moet het zelfs, wil hij niet dat we verdriet hebben.

Hij zet in: ‘En die pastoor die had een koe.’

Moeten we echt meedoen? Als ik zing moet ik huilen, dat voel ik. Maurits aarzelt ook.

‘...had een koe, had een koe...’

Vinden vader en moeder het niet erg als we zingen?

‘Kom jongens, meedoen.’

We proberen het, voorzichtig. Nu vallen ze allemaal in: ‘Troelala, troelala, die pastoor zien koe jaja.’

Als je daar bent, moet je hard zingen. Toch fijn, dat ze allemaal zijn gekomen, speciaal voor ons. Anders zijn ze nooit zo lief.

Maar straks vraag ik aan vader of ik Saartje nog mag zien. Of is dat geen gewoonte bij ons? Mogen de kinderen dan hun zusje niet meer zien?

Het zingen is afgelopen. Eerst wou ik niet, maar nu

ben ik er warm van. We gaan naar binnen, ik schaam me voor vader en moeder, dat ik juist nu heb gezongen. Ik durf ze haast niet aan te kijken. Straks maar vragen of ik nog een keer naar Saartje mag.

Ze hebben ergens over gesproken, dat merk je meteen.

‘Wil je echt alleen André en Lientje schrijven, Sientje?’ vraagt vader.

‘Ja’, zegt ze nu, ze ziet geloof ik niet dat wij erbij zijn. ‘Ja Barend, mijn andere familie hoeft niet te komen. Ze hebben zich niets van ons aangetrokken toen we ons geen raad wisten, in Tuindorp. En nu is Saartje er niet meer.’

Moeder huilt voor het eerst. Je hoort het niet, maar grote tranen lopen langs haar gezicht, tot in haar hals. Ze is hees, plotseling, ik kan haar niet verstaan.

‘Jullie moeten naar bed, jongens.’

Echt waar? Ik heb vader nog niet gevraagd of ik Saartje mocht zien. ‘We blijven vannacht in de Bataaviastraat’, zegt hij nog en praat al weer met de anderen. Wat erg is dat, ik heb het niet kunnen vragen.

Heel stil liggen we naast elkaar, Maup en ik. Nooit zal ik meer met hem vechten, ik zal er in mezelf op vloeken:

‘Salie, vloek erop dat je nooit meer met Maurits zal vechten.’

‘Ik vloek erop dat ik nooit meer met Maurits zal vechten.’

‘Mag je lijden dat je hier dood blijft liggen.’

‘Mag ik lijden dat ik hier dood blijf liggen.’

Hoe laat zou het zijn? Ik hoor ze binnen nog praten.

‘Slaap je, Maurits?’

‘Nee Salie.’

‘Ik kan ook niet slapen.’

‘Moeder hilde, he?’

‘Ja, het is verschrikkelijk van Saartje.’

‘Hoe kan het nou.’

‘Ik begrijp het niet. Ze moeten ons altijd hebben.’

‘Ik wou dat ik ook dood was.’

‘Je mag zulke dingen niet zeggen.’

‘Huilen vaders wel eens?’

‘Ja, maar niet als de kinderen erbij zijn.’

‘Ik ga van die rotschool af, ik wil er nooit meer naar toe.’

‘Dat kun je nu niet weten.’

‘Ik weet het wel. Ik ga bij vader werken.’

‘Vader heeft altijd gezegd dat we nooit schoenmaker moeten worden. Dan verdien je het zout in de pap niet.’

‘Kan me niet schelen.’

We praten al lang niet meer, maar ik voel Maurits woelen.

Hoe zag Saartje er ook weer uit, de laatste keer, toen ze zo lachte? Dat is erg, ik kan me haar gezicht plotseling niet meer herinneren. Hoe meer ik het probeer, hoe minder het me lukt. Even zien, op een foto, hoe ze eruitziet. ‘Ja natuurlijk, jij bent het, hè Saartje? Kijk, ik heb mijn Rode-Valkenbloes aan. De rode das heb ik nu ook, vind je hem mooi?’ ‘Hij staat je heel fijn. Je moet hem goed bewaren. Als je kleren nog niet droog zijn van de tranen kun je die bloes altijd aantrekken, Salie.’ ‘Maar natte kleren is toch mazzel?’ ‘Dan doe je je bloes eroverheen, dan ziet niemand het.’ ‘Je voelt het toch?’ ‘Niet als het van tranen is, die mag je niet voelen.’ Ze geeft me een zoen, dat mag anders nooit, vanwege de tbc. Een natte, dat voel ik onder mijn ogen, eerst schroeiden ze van de droogte. ‘U

moet opstaan', zegt de zuster. Ik lig toch niet bij Saartje in bed? 'Ja, jullie moeten opstaan.' Het is opoe, zij wil de boel aan kant maken.

Nu is Saartje al een dag dood. Vader is weg, vertelt moeder, hij moet de Joodse Gemeente betalen en nog veel meer dingen regelen. En ik had vader willen vragen of ik Saartje nog mocht zien. Nu is hij er niet.

'Gaan jullie de boodschappen doen?'

We doen er lang over, voor opoe, binnen is het helemaal erg.

Vader is er weer. Alles is geregeld. Morgen wordt Saartje begraven. Morgen?

'Zo vlug al, vader?'

'Ja, mijn jong, dat is zo bij ons, doden mogen niet te lang boven aarde blijven.'

Waarom durf ik nooit te vragen wat ik juist het liefst zou willen? Ik durf niet eens te zeggen dat ik haar nog had willen zien.

Weer slapen we bij opoe. Waar ben ik? Wat is dat voor een tafeltje? Ik ben uit bed gevallen. Verschrikkelijk, vandaag wordt Saartje begraven. Wij zullen haar nooit meer zien.

Moeder blijft thuis, met opoe en de tantes. Zij gaan niet mee naar Diemen. Mogen vrouwen niet mee of is het omdat moeder nog niet goed is? Ik weet het niet en durf het niet te vragen. Zullen wij samen bloemen kopen voor Saartje, Maurits? Het mag niet, dat doe je niet op een joodse begraafplaats.

'Wilt u invallen als het kaddisj wordt gezegd?' Vader vraagt het aan opa, zelf kent hij geen Hebreeuws.

We gaan niet meteen naar de begraafplaats. Saartje ligt in de Nieuwe Kerkstraat, in een kist. Wij staan erbij in een klein vertrek, er is weinig ruimte. Daar heb je

de mannen in het zwart die de kist moeten dragen. 'Die was ook lang voor haar leeftijd', zegt een van hen uit de grap tegen vader. Ja, dat is zo, Saartje was lang, ze was te veel uit haar krachten gegroeid, heeft de dokter gezegd. Misschien is ze daarom wel ziek geworden. Wat die kerel nu zegt hoort toch niet? Zou vader er verdriet van hebben? Ik kijk even naar hem, gauw, hij mag niet merken dat ik het heb gehoord.

Mijn zijn viere zitten we in een auto. Maup en ik, bij vader en opa. Langzaam gaat het, de mensen op straat kunnen ons niet zien, wij hen wel. Soms blijven ze staan en nemen hun hoed af. Ik zou wel met Maurits willen praten, maar vader en opa zijn erbij. Hè, naar is dat. Ik hoor een liedje van binnen: 'Marie die vrijt met een huzaar.' Juist nu Saartje wordt begraven. Ik kan mijn vingers niet in mijn oren doen, dat zien ze. Ga weg, rotliedje, ga uit me weg, ik luister toch niet naar je. Ik ben vast een slecht kind, eerst heb ik Mimi doodgemaakt en nu komt er een liedje in me, terwijl Saartje wordt begraven.

Zachtjes lopen we achter de baar, langs een smal paadje. Juist vandaag schijnt de zon, nu het niet mag omdat Saartje het niet kan zien en wij haar wegbrengen, voor het laatst.

Het is een diepe kuil waarin de kist wordt neergelaten terwijl de rebbe iets zegt, in het Hebreeuws, maar ook in het Nederlands. Zou zo'n rebbe ook verdriet hebben als hij bij een begrafenis moet spreken? Ze gooien aarde op de kist. Je hoort het vallen, het klinkt dof, afschuwelijk is het. Hier, de schep, ze duwen hem in mijn handen. Ik moet ook aarde op Saartje gooien. Gemeen is het om je dat te laten doen bij je eigen zusje. Nu krijgt Maurits de schep. Zou hij het ook zo erg vinden?

Weer lopen we langs het paadje, deze keer wordt er zachtjes gesproken. Gaan we nog niet naar huis? We komen in een zaaltje, waar de tafel gedekt is. Er staan schalen met broodjes en ze schenken koffie in. Na een begrafenis? Ieder schuift aan, dat hoort er zeker bij. Het zijn kadetjes met kaas, tegen Maurits zeg ik altijd kadet, als ik hem wil pesten. Moet je ervan nemen? Het zal wel, ze doen het allemaal. Is het slecht van je als je het niet helemaal opeet? Het plakt zo aan mijn gehemelte.

De spoorbomen zijn gesloten, we moeten wachten, op weg naar huis. Nu ben ik de oudste, het flitst door me heen. Zo mag ik niet denken. Voortaan zijn we alleen met jongens thuis, zonder meisje. Saartje was al een hele tijd weg, in het sanatorium. Er verandert thuis niet zoveel. Ik deug vast niet dat ik zulke dingen denk.

Thuis is er weer koffie. Moeder ligt op de divan. Ze wil niet terug naar het ziekenhuis.

‘En ik niet naar school’, zegt Maurits, ‘ik wil bij vader in de winkel.’

‘Daar spreken we nog wel over’, antwoordt vader, heel zachtjes, maar hij heeft tranen in zijn ogen. Ik zou ook wel van school willen en in de winkel komen werken. Maar Saartje is dood, zij kan geen examen meer doen. Ik zit in de derde, het is mijn beurt. Als ik ook van school ga, is het allemaal voor niets geweest. We zijn ook al voor niets uit Tuindorp gegaan.

Naar bed nu. Morgen zal ik me nog meer schamen, in de klas, want ze hebben het natuurlijk gehoord, van Saartje, en dan weet ik helemaal niet meer wat ik tegen ze moet zeggen.

Ik ga de trap op, naar boven.

‘Welterusten lieve Saartje’, heel zachtjes zeg ik het in mezelf, ze mogen het beneden niet horen.

Het kamertje is nu van mij, het had van Saartje zullen worden. In de kast hangt haar mantel. Hij is ook gestopt aan de zak, zie ik nu voor het eerst. Ik aai erover, hij is zo zacht als een poes. In een van de zakken zit een zakdoek, en ik pluk eraan om nog iets van Saartje te voelen. Op de plank ligt haar herbarium. Voorzichtig peuter ik de bandjes van de kartonnen kaft los en kijk naar de herfstaster, die ik voor haar heb meegenomen van het opgespoten land. De paardebloem is uit onze achtertuin. Ook die heb ik voor Saartje geplukt, ik dacht dat het een boterbloem was. Een paardebloem is het, verbeterde zij. Dat kun je aan de bladeren zien, en aan de dikke steel. Met een korte beweging knakte zij de stengel door. Er kwam een kleverig wit sap te voorschijn. Ik likte eraan. Het was zo bitter als gal.

DE KORTSTE WEG

Ik ben als enige van de A-afdeling overgeplaatst naar C, en waarom? In de eerste en tweede klas ging het steeds beter. Mijn achterstand heb ik ingelopen, en ik ben zelfs een goede leerling geworden. Zou het daarom zijn dat ik nu in 3C zit? Op de C-afdeling zitten meisjes en jongens bij elkaar.

Nog nooit heb ik me zo geschaamd voor mijn kleren. Ik praat wel met de jongens, maar het is net alsof ik er niet bij hoor. Ze zijn allemaal ouder dan ik. Soms wil ik gewoon iets zeggen maar dan leg ik het verkeerd uit en lachen ze erom. Er zijn hier ook andere leraren. In deze klas wordt gepest, niet mooi meer. De Marmot is huilend de klas uitgelopen. Bij Schouten hoef je zoiets niet te proberen.

Met een ruk vliegt de deur open. Dat is Schouten, van wiskunde. Zonder iets te zeggen loopt hij de klas in en blijft bij de kachel staan. 'Wat stinkt het hier.' Hij kijkt op het deksel. 'Wie heeft er een vlakje op gelegd? Moet ik het nog eens vragen? Ik heb het tegen jullie.'

Nu ruik ik het ook. Wie zou dat hebben gedurfd?

Je hoort de klas ademen. Iedereen kijkt voor zich uit, strak, anders begint hij tegen jou te schreeuwen.

'Jullie kunnen met mij niet uithalen wat jullie op Nederlands hebt geflikt.'

Hij holt de klas uit, dicht die deur.

Wie zou het gedaan hebben? We fluisteren, ook nu we alleen zijn en begrijpen het niet. Toch stinkt het.

Weer wordt de deur opengetrokken. Voorop de Baas, de nieuwe. Hij is mank, hinkt naar de kachel,

Schouten achter hem aan. Met een pook wil hij het vlakje van het deksel duwen. Het geeft niet mee. Zit het vastgesmolten? Hij port ertegenaan, nog eens. Nu zegt hij iets tegen Schouten. Horen we het goed? Het is een schroef. Hoe kon het dan stinken? Wij hebben het ook geroken, later.

Nog nooit is het zo stil geweest in de klas. Als ik straks maar geen beurt krijg. Tegenwoordig moet ik altijd slikken met voorlezen. Het is dan net of ik ga huilen. Ik kan er niets aan doen. Niemand weet het, thuis praat ik er niet over. Als ik weer moet slikken bedenk ik maar wat: dat ik pijn in mijn keel heb, dat ik me verlikt heb of dat ik juist moet hoesten. Na een paar minuten gaat het wel over, zo is het altijd.

De schoolbel klinkt mij als een bevrijding in de oren, zoals een kerkklok het gemoed van een gelovige tot jubelen beweegt. Eenmaal van de HBS wil ik nooit meer naar een andere school, al geven ze me er de mooiste kleren bij cadeau, zoals je op jodenschool een barmitswepakje kreeg wanneer je dertien jaar werd, en ook dat heb ik aan mijn neus laten voorbijgaan omdat ik het schoon zat was. Als ik ooit machtig word, gooi ik alles wat met school te maken heeft ondersteboven. Geen banken meer, geen jaartallen, en aardrijkskunde alleen met schoolreizen, in het echt.

Bij het verlaten van de bank laat ik de meisjes die in de rij links van mij zitten, voorgaan. Als ik tussen hen in liep zouden ze zien dat mijn manchesterjasje, een afdankertje van een oudere neef, in de schouder is losgescheurd. Ik leg er onopvallend een hand op net alsof ik er jeuk heb. Beter kun je de laatste zijn, want wie niet achter je loopt kan je ook niet bekijken, sufferd dat je bent, die in deze klas helemaal niet thuishoort,

allemaal oudere kinderen. Waarom ben ik overgeplaatst? Misschien omdat ik bij de leraren zo nodig Saartje moet vervangen. Net als vader, die vergelijkt me ook altijd met Saartje. Zij was zo goed, en jij, wat spook jij in hemelsnaam uit? Je cijfers op je rapport lijken meer op afgekloven visgraten. Wat wil je daarmee beginnen als je van school gaat? Als Saartje nog had geleefd was ze kinderarts geworden. En jij, ik weet me geen raad met iemand die het er zo bij laat zitten, alsof hij snot in zijn kop heeft in plaats van hersens.

Voor de meisjes schaam ik me nog meer dan voor de jongens, en toch is er eentje die me graag mag en altijd vriendelijk tegen me lacht, zelfs gewoon met me praat alsof ze niets aan me kan merken. Zij, niet haar zusje dat ook in de klas zit en dat niet naar me kijkt. Ze moeten wel mezomme hebben, want ze dragen allebei een bontjasje. Gelukkig heeft ze het niet gemerkt toen ik vanmorgen per ongeluk op de grond hoestte, een flodder, waar ik allang last van heb sinds Saartje tbc had. Gauw heb ik mijn voet erop gezet en heen en weer gewreven.

Tien voor half een. Moeder is tegenwoordig altijd bij vader in de winkel. Net als Maurits, die bij hem is gaan werken na Saartjes dood. Ze verwachten mij er trouwens ook na school, moeder riep het me vanmorgen nog na.

Als ik nu eens een kortere weg naar de Van der Helststraat zoek? Het was allang mijn plan de kortste weg te zoeken. Langs de Nassaukade en de Stadhouderskade loop je een zenuwenstuk om. Eerst van school naar de kade, dan de bocht langs het Vondelpark, dan naar links langs het Rijksmuseum, en ten slotte weer van de kade naar rechts, langs Heinekens

paardewater een eind de Van der Helst in. Een lintwurm. De kortste afstand is een rechte lijn tussen twee punten. Ha, meneer de wiskundeleraar, dat heb ik tenminste van je geleerd. Waarom zou deze leerstelling niet evenzeer voor de weg naar vader gelden? Er móet een rechte weg lopen van de Da Costastraat, door het Vondelpark. Dat scheelt zeker tien minuten. Dan mag ik het ook aan niemand vragen, anders is er geen kunst aan.

Met lange passen beweeg ik mij door de saaie Da Costastraat, tel de hijsbalken die als galgen onder de daken dreigen, tot ik de Van Lennepkade genaderd ben. Nu moet ik kiezen. Linksaf kom je op de Nassaukade, dan liever naar rechts, en verderop de brug over, om ten slotte in de Van Lennepstraat te belanden, en vandaar in de Bilderdijk.

Aan de overkant van de brede straat liggen de houten barakken van het Wilhelminagasthuis. Saartje heeft erin gelegen met difterie, toen ze tien jaar was. Als vader en moeder bij haar op bezoek gingen, moesten Maurits en ik buiten wachten. Het was een besmettelijke ziekte, daarom. Zelfs vader en moeder moesten achter glas met Saartje praten. Verwend werd je als je ziek was. Mooie peren kochten ze voor haar, en druiven, die ik nooit gegeten had. Ik herinner het me nog precies, het groen van de enorme peren, het blauwe waas over de druiven. In het sanatorium, kort geleden nog, werd ze ook verwend en voorgetrokken boven Maurits en mij. Ik had ook wel eens gewild dat ze zo iets voor mij deden. Nou ja, bij wijze van spreken. Nu is ze dood. Zou ze tbc hebben gekregen omdat ze een zwakke plek had overgehouden van de difterie? Hoe kun je dat weten? Zelf ben ik sterk als een beer, zeggen ze. Want ik heb het niet gekregen ofschoon ik elke dag met Saartje naar de HBS ging.

Als ik nu rechtsaf de Tweede Helmersstraat insla, kan ik vijftig meter verderop het kantoortje zien waar we hebben staan wachten voor de hekken. Toch eens kijken. Er is niets aan. Gauw haast ik mij de Tweede Constantijn Huygensstraat in.

Constantijntje, 't zaligh kijntje. Dat liedje heeft Vondel gedicht toen zijn zoontje was gestorven. Moesten we leren, op letterkunde. Een dochtertje van hem was ook doodgegaan. Saartje heette ze, ja, ineens wist ik het weer: 'De felle Doot, die nu geen wit magh zien, Verschoont de grijze lien.' Omdat een kind was gestorven en niet een oud mens. Saartje. Gelukkig hoefde ik dat liedje niet op te zeggen. Stel je voor dat je gaat huilen, voor de klas.

Daar heb je de lage huizen aan de Overtoom. Heel lang geleden liep hier de paardetram, vaag herinner ik me er iets van, al weet ik het niet zeker meer. Doorlopen. Loop toch door als je tijd wilt winnen. Langs een kerk door de geopende hekken ga ik het Vondelpark in. Rechtdoor kan niet. Moet ik linksaf of naar rechts? Links, in de verte, ligt de Stadhouderskade; misschien kun je voor je zover bent rechtsaf slaan naar de Van Baerlestraat.

Terwijl ik bezig ben mijn koers te bepalen zoals een duif even aarzelt alvorens zijn weg te kiezen, zie ik ineens een meisje van een jaar of zestien, met een sproetig bleek gezicht en rood haar. Ze blijft voor me staan, kijkt me aan met haar lichtblauwe ogen of ze door me heen wil zien, en plotseling herken ik haar.

'Hoe is het met Saartje?' vraagt ze.

Ja, ze heeft bij Saartje in de klas gezeten, afgelopen zomer heeft ze haar einddiploma gehaald. Saartje ook, als ze niet ziek was geworden. Wat moet ik antwoorden? Dat ze gestorven is, een maand geleden? Daar

spreken we thuis niet meer over. Nooit meer, met niemand. Dat schijnt niet te horen. Ik weet niet hoe ik het moet zeggen.

‘Met Saartje?’ antwoord ik, ‘nou, gewoon, ’t gaat wel.’

‘Wil je haar vooral de groeten doen?’ vraagt het meisje, en ik beloof het. Ze loopt door, en ik sla rechtsaf.

Terwijl ik me voorthaast, schrik ik om wat ik heb gezegd. Misschien hoort ze het van een ander, en wat moet ze dan van me denken? Dat ik gek ben? Dat ik maar een eind weg loog, en nog wel daarover? Trouwens, hoe heb ik zo iets kunnen beweren? Dat was gemeen van me. Ook tegenover Saartje. Wie zei zo iets nou als ze... Altijd haal ik van die stomme dingen uit. Dan tippel ik erin zonder dat het mijn bedoeling is, onverwachts, zonder dat ik erover heb kunnen nadenken.

Ik hol nu, om aan het eind van het Vondelpark te komen. Het is veel verder dan ik dacht. Even blijf ik staan, klem mijn dijen tegen elkaar, kijk of ik onopgemerkt in een bosje kan piesen, huiver en loop door. Langs de uitspanning het Boertje, met zijn omhulsel van boomschors, kom ik ten slotte op de Amstelveenseweg uit. Teruggaan? En opnieuw zoeken? Ik kijk wel uit. Als je de Amstelveenseweg afslaat, kom je er ook. Die kleine omweg haal ik wel met hardlopen in. Zal ik aan iemand vragen? Ja zeker, als je jezelf de hand erop hebt gegeven...

Met pijn in mijn zij blijf ik een ogenblik staan. Doet het je pijn? Terug pijn doen. Dat zegt vader altijd. Mijn maag knort van de honger. Zo lang heb ik er toch niet over gedaan? Langs de normale weg was ik allang bij vader geweest. Wat moet hij er wel van denken?

Een beetje bang ben ik wel voor hem. Waarom eigenlijk? Ik krijg allang geen pak voor mijn kont meer. Schreeuwen kan hij wel als hij kwaad is, maar schreeuwen doet geen zeer, trouwens, toen ik vroeger voor mijn gat kreeg voelde ik het niet eens altijd. Dat liedje van Vondel, van zijn zoontje dat doodgaat, stel je voor dat ik zelf dood zou gaan, als kind. Dan had je het nog nooit gedaan zoals de grote mensen, het lekkerste wat er bestond.

Intussen sjok ik door, langzamer, totdat ik voor de bakstenen omheining bij het Huis van Bewaring weer blijf staan. Er komt een politieauto aan, een man stapt uit, loopt onverschillig met zijn bewakers mee naar de bruine houten deur, terwijl een agent aanbelt. Als je daar terechtkomt ben je nog niet jarig. Dan word je altijd met de vinger nagewezen. Het beste is straks tegen vader een geintje te maken. Als ik de schoenmakerij binnenkom zal ik meteen zeggen: 'Zo in sjoel en zo opgeroepen.' Zou hij gek kijken, en misschien zeggen: 'Wat bedoel je?' Ja, wat bedoel ik ermee?

Van dat meisje zoëven is de benen pen geweest die ze aan Saartje heeft gegeven, en die ik had gebroken omdat ze beweerde dat hij onbreekbaar was. Ik dacht het echt. En als ik geweten had... hoe kan je dat nou weten?

Daar vlakbij is de Pieter Lastmankade, waar oom Hartog en tante Lea wonen. Zal ik bij ze aanbellen? Wat moet ik dan zeggen? Dat ik verdwaald ben? Trouwens, oom Hartog is naar zijn werk op de tuchtschool in de Watergraafsmeer, waar hij altijd van vertelt als hij bij ons is, over jongens die weglopen. Ik moet voortmaken, anders kom ik nooit bij vader.

In een sukkeldraf, mijn duim in een zij geduwd,

loop ik voort, langs de Sintelbaan. Hoe zou het komen dat ik zo goed ben in gymnastiek? Kun je wel lenig zijn als je een jehoede bent? De plaatsvervangend gymnastiekleraar is er ook een. Maar Saartje was veel stijver dan ik, en Maurits kan weer goed voetballen, ik kan er geen wijs uit worden.

Mijn hielen branden in mijn schoenen als ik bij het Ceintuurtheater blijf staan. Daar heeft vader een bioscoopreclame op het doek, zodat de mensen weten dat er een nieuwe schoenmaker in de Van der Helststraat is gekomen, en dat je er ook fournituren kan kopen. Dat is nog het beste, je krijgt er winst op zonder dat je ervoor hoeft te werken. Mendels, die Poolse jehoede die aan vader wel eens wat verkoopt, wat is die goedkoop met zijn gummihakken, dat is toch maar mooi winst. Alleen zie je hem niet vaak, en je snapt niet hoe hij eraan komt. Hij spreekt jiddisch. Met een beetje Duits en een paar gewone jiddische woorden lukt het wel hem te antwoorden. Dan lacht hij even, en als hij zijn geld krijgt is hij meteen weer weg. Straks strooi ik speksteenpoer in mijn schoenen als ik bij vader ben. Nu de Ferdinand Bol in, tot aan de Albert Cuyp, tussen de karren met fruit en groente door, tot aan de Van der Helst. Op de ronde elektrische klok voor het postkantoorje wijst het kwart voor drie. Als je me nou...

Niet meer hollen. Denken wat je tegen vader zult zeggen. Blijven staan voor de winkel van de poelier nog voor het Van der Helstplein. Hokken op elkaar gestapeld, met konijnen achter gaas om binnen te worden geslacht voor de naderende kerst. Mag je als jehoede konijn eten? Hoe is het ook weer? Gespleten hoeven. En geschubde vis. Eerst was paling verboden, toen ontdekten ze met een loep dat ze wel schubben hebben, voor de minder vrome jidden waren ze ineens

niet meer treife. Wat doen die twee witte konijntjes nou? Het mannetje hangt helemaal over het wijfje, zouden zijn bloeddoorlopen ogen daar zo rood van zijn, of zou hij al een beetje bang zijn en voelen dat hij geslacht wordt en het daarom nog zoveel mogelijk keertjes willen doen? Ik tuur ernaar en kan mijn ogen er niet van losmaken. Wanneer zou hij klaarkomen? Zou het bij hen ook zo jeuken? Het moet wel lekker zijn. Sta niet te suffen. Of je wil of niet, je moet toch wàt tegen vader zeggen waarom je zo laat bent. Daar heb je het loterijkantoortje al.

Ik stap bij vader de winkel binnen zonder een woord te zeggen.

Wat zien zijn ogen er vreemd uit. Rood, alsof hij heeft gehuild. Zou het om mij zijn? Omdat-ie bang is geweest? Dat kan nooit. Wie zou er om mij nou verdriet hebben?

‘Eet gauw je brood op’, zegt vader hees.

Ik loop naar de werktafel achter in de schoenmakerij, waar een halve maanzaadgalle voor me ingepakt lag. Daarnaast staat een grote kartonnen doos, met de post verstuurd. Aan de heer B. Santen, was er met zwarte inkt op geschreven, afzender Kindersanatorium Hooglaren.

‘Wat is dat?’ vraag ik verbaasd.

‘Het zijn de kleren van Saartje’, antwoordt vader nauwelijks verstaanbaar.

Zo laat? Het is al bijna een maand... wil ik opmerken, maar ik vraag: ‘Zijn moeder en Maurits er niet?’

‘Die zijn vroeg naar huis gegaan. Er was toch geen bliksem te doen.’

Daarom heeft vader gehuild, omdat hij alleen was toen het pak is gebracht. Om Saartje heeft hij gehuild. Krijsjen, zegt moeder altijd.

Krijsjen.

INHOUD

De Jordaan	7
Bibbertjespudding	20
Artis	23
Tuindorp Oostzaan	27
Het schoolreisje	31
Het horloge	36
Salomon	40
Maurits	42
In de optocht	46
Wat zijn joden?	50
Koperen bruiloft	56
Sientje	65
Grote mensen	68
Barend	75
Dagje uit	83
Ordebewaarder	87
Meiden	94
Hogere burger	99
Saartje	104
Ziekte	108
AJC'ers, potje likken	114
Heden Kijkdag	133
Het pleintje	138
Knokkie	143
Het groot verdriet	146
De kortste weg	160